

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 12 (34) / 2020
1 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУР-
НАЛ «ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 12(34)

1 том

Київ 2020

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2020

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2020

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seriâ: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Дерев'янко Богдан Володимирович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права Донецького юридичного інституту МВС України (Кривий Ріг, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, доцент, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковичово, Словачка Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Bogdan Derevianko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Business Law of the Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Law Department of the Vinnytsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Candidate of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinet — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlin (Zlin, Czech Republic)

№ 12 (34)
1 т.

2020
грудень

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «JURIDICAL SCIENCES»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
СЕРИЯ: «ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Дудик Інна Миколаївна**
АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ФОРМ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ АНТИКОНКУРЕТНИХ
УЗГОДЖЕНИХ ДІЙ 9
- Мельник Андрій Богданович, Гуцуляк Микола Ярославович**
КЛЮЧОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ПУБЛІЧНОГО
ПОРЯДКУ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАХОДІВ 16
- Солодка Олена Маркіянівна**
ПРАВОВА ПРИРОДА СКЛАДОВИХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ 23
- Чорнописька Вікторія Зіновіївна**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ДУХОВНОЇ
ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ НОВОГО ОСВІТНЬОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ 30

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

- Карпінська Наталія Володимирівна**
ПРИНЦИП САМОСТІЙНОСТІ (ПРИНЦИП СУВЕРЕНІТЕТУ) ТА АНТИПРОТЕКЦІОНІСТСЬКІ
ПРИНЦИПИ У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ
ЗАХОДІВ ЗА ПРАВОМ СОТ 39
- Шматько Гліб Ілліч**
ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ:
ПРАВОВІ АСПЕКТИ 48

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Кушніренко Олександр Георгійович, Алиева Аліса Відадіївна,
Мічківський Роман Володимирович, Стоянова Варвара Олексіївна**
НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ 53

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Бараняк Володимир Михайлович**
ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ І РОЗШИРЕННЯ ПРЕДМЕТА КРИМІНАЛІСТИКИ 63

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Юрченко Аліна Михайлівна, Мостова Софія Олегівна СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	69
---	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бєбія Катаріна Сергіївна ОГЛЯД ПОЛІТИКИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО ДІТЕЙ	75
--	----

Шварцева Марія Ігорівна, Плотнікова Анна Дмитрівна, Дубина Катерина Валеріївна ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ	85
---	----

Шуміло Інеса Анатоліївна, Івчук Катерина Іванівна, Чернявський Олександр Владиславович МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У СВІТЛІ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ	94
--	----

ІНШЕ

Гончар Д. В., Редько Р. В. РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВУ СТАТТЮ ШВАРЦЕВОЇ М. І., ПЛОТНІКОВОЇ А. Д., ДУБИНИ К. В. «ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ».....	103
---	-----

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Dudyk Inna

ANALYSIS OF LEGAL FORMS OF OPERATING CONTROL FOR ANTITRUST ACTIVITIES 9

Melnyk Andrii, Gutsuliak Mykola

KEY PRINCIPLES OF PROVIDING PUBLIC ORDER BY THE NATIONAL POLICE DURING
MASS EVENTS 16

Solodka Olena

LEGAL NATURE OF THE COMPONENTS OF INFORMATION SOVEREIGNTY OF UKRAINE 23

Chornopyska Viktoriia

ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEES OF ACTIVITIES OF INSTITUTIONS
OF HIGHER SPIRITUAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE NEW EDUCATIONAL
LEGISLATION OF UKRAINE 30

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Karpinska Nataliia

PRINCIPLE OF INDEPENDENCE (PRINCIPLE OF SOVEREIGNTY) AND ANTI-PROTECTION
PRINCIPLES IN THE FIELD OF APPLICATION OF SANITARY AND PHYTOSANITARY
MEASURES UNDER WTO LAW 39

Shmatko Gleb

PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY IN UKRAINE:
LEGAL ASPECTS 48

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Kushnirenko Oleksandr, Aliyeva Alisa, Michkivskyi Roman, Stoyanova Varvara

NATIONAL AND INTERNATIONAL STANDARDS OF RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY 53

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Baranyak Volodymyr

ABOUT IMPROVEMENT OF SYSTEM AND EXPANSION OF A SUBJECT OF CRIMINOLOGY 63

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

Yurchenko Alina, Mostova Sofia

WAYS TO INCREASE PROSECUTOR'S SUPERVISION OF OPERATOR'S ACTIVITIES 69

INTERNATIONAL LAW

Bebiya Katarina

ICC POLICY ON CHILDREN: OVERVIEW..... 75

Shvartseva Mariia, Plotnikova Anna, Dubyna Kateryna

PROBLEMATIC ASPECTS OF ENFORCEMENT OF JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE 85

Shumilo Inesa, Ivchuk Kateryna, Cherniavskyi Oleksandr

INTERNATIONAL LEGAL PROBLEMS OF RETURN OF CULTURAL VALUES IN THE CONTEXT
OF JUDICIAL CASE..... 94

OTHER

Honchar D. V., Redko R. V.

REVIEW OF THE SCIENTIFIC ARTICLE BY SHVARTSEVA M. I., PLOTNIKOVA A. D., DUBYNA K. V.
“PROBLEMATIC ASPECTS OF ENFORCEMENT OF JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE” 103

УДК 354.072.2

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Дудик Інна Миколаївна

кандидат юридичних наук, головний спеціаліст
Антимонопольний комітет України

Дудык Инна Николаевна

кандидат юридических наук, главный специалист
Антимонопольный комитет Украины

Dudyk Inna

Candidate of Law (PhD in Law), Chief Specialist
Antimonopoly Committee of Ukraine

ORCID: 0000-0001-7735-4323

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6738

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ФОРМ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ АНТИКОНКУРЕТНИХ УЗГОДЖЕНИХ ДІЙ

АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ ФОРМ ТЕКУЩЕГО КОНТРОЛЯ АНТИКОНКУРЕНТНЫХ СОГЛАСОВАННЫХ ДЕЙСТВИЙ

ANALYSIS OF LEGAL FORMS OF OPERATING CONTROL FOR ANTITRUST ACTIVITIES

Анотація. Зосереджено увагу на правових формах у здійсненні Антимонопольним комітетом України поточного контролю у сфері порушень конкурентного законодавства, зокрема, контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання (картельними змовами). Докладно проаналізовано таку форму поточного контролю Антимонопольного комітету як розгляд справ про антиконкурентні узгоджені дії. Окремо акцентовано на етапності і послідовності реалізації поточного контролю, які розпочинаються з ухвалення відповідного розпорядження про початок розгляду справи про антиконкурентні узгоджені дії. Інші стадії-етапи поточного контролю супроводжуються прийняттям проміжних рішень органами Антимонопольного комітету України про процесуальні дії з розслідування фактів у справі, про забезпечення доказів (проведення перевірок, арешти вилучення доказів). Завершується поточний контроль ухваленням Комітетом рішення у справі по суті порушеного питання.

У результаті проведеного аналізу було виявлено також і той факт, що на законодавчому рівні питання щодо порядку реалізації окремих важливих повноважень антимонопольного органу наразі залишаються не врегульованими. Це на-самперед стосується законодавчої неусталеності у реалізації права Комітету вимагати інформацію, права отримувати пояснення, права вилучати докази під час перевірок тощо.

Ключові слова: контроль, Антимонопольний комітет України, форми поточного контролю, розгляд справ про антиконкурентні узгоджені дії, докази, запитування інформації, інформаційні порушення.

Аннотация. Сосредоточено внимание на правовых формах в осуществлении Антимонопольным комитетом Украины текущего контроля в сфере нарушений конкурентного законодательства, в частности, контроля за согласованными действиями субъектов хозяйствования (картельными сговорами). Подробно проанализировано такую форму текущего контроля Антимонопольного комитета как рассмотрение дел об антиконкурентных согласованных действиях. Отдельно акцентировано на этапности и последовательности реализации текущего контроля, которая начинается с принятия соответствующего распоряжения о начале рассмотрения дела об антиконкурентных согласованных действиях. Другие стадии-этапы текущего контроля сопровождаются принятием промежуточных решений органами Антимонопольного комитета Украины о процессуальных действиях по расследованию фактов по делу, об обеспечении доказательств (проведение проверок, аресты изъятия доказательств). Завершается текущий контроль принятием Комитетом решения по делу по существу затронутого вопроса.

В результате проведенного анализа было выявлено также и тот факт, что на законодательном уровне вопрос о порядке реализации отдельных важных полномочий антимонопольного органа пока остаются неурегулированными. Это прежде всего касается законодательной ненормированности в реализации права Комитета запрашивать информацию, права получать объяснения, права изымать доказательства во время проверок и тому подобное.

Ключевые слова: контроль, Антимонопольный комитет Украины, формы текущего контроля, рассмотрение дел об антиконкурентных согласованных действиях, доказательства, вопрошание информации, информационные нарушения.

Summary. The focus is on the legal forms in the implementation of the Antimonopoly Committee of Ukraine of current control in the field of violations of competition law, in particular, control over the concerted actions of business entities (cartels). Such a form of current control of the Antimonopoly Committee as consideration of cases on anti-competitive concerted actions is analyzed in detail. Special emphasis is placed on the stages and sequence of implementation of current control, which begin with the adoption of the relevant order on the commencement of proceedings on anti-competitive concerted actions. Other stages of the current control are accompanied by the adoption of interim decisions by the Antimonopoly Committee of Ukraine on procedural actions to investigate the facts of the case, to provide evidence (inspections, seizures, seizure of evidence). The current control is completed by the adoption of the Committee's decision in the case on the merits of the issue.

As a result of the analysis, it was also revealed that at the legislative level, the issues concerning the procedure for exercising certain important powers of the antimonopoly body remain unresolved. This primarily concerns the legal instability in the exercise of the Committee's right to request information, the right to receive explanations, the right to withdraw evidence during inspections, and so on.

Key words: control, Antimonopoly Committee of Ukraine, forms of current control, consideration of cases on anticompetitive concerted actions, evidence, request for information, information violations.

Постановка проблеми. Актуальність проблематики державного контролю як ефективного засобу забезпечення законності у сфері захисту економічної конкуренції зумовлено, з одного боку, недостатньою опрацьованістю теоретичних положень щодо здійснення такої форми контролю, а також суттєвою недосконалістю правового забезпечення у цій сфері. З іншого боку, залишається актуальним продовжувати теоретичне осмислення і всебічне дослідження широкого кола питань, пов'язаних з організаційно-правовими засадами здійснення Антимонопольним комітетом України державного контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання, їх розвитком й удосконаленням.

Контроль Антимонопольного комітету України як одна з функцій управлінської діяльності державних органів реалізується у правових формах. Кожну з цих форм зумовлено специфічними завданнями та функціями управління. Такий спосіб управління характеризується особливим, притаманним йому змістом щодо діяльності із здійснення контролю, тобто конкретними зв'язками, принципами, процесами, учасниками та елементами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На загальнотеоретичному рівні дослідженням сутності правових форм поточного контролю опікувалися, зокрема, такі вчені, як: П. Недбайло [1], В. Горшенков [2], В. Беляєв [3], Н. Чечина [4], М. Строгович [5], Д. Бахрах [6], О. Кузьменко [7] та ін.

У той же час в науковій літературі питання правової форми державного контролю узгоджених дій

суб'єктів господарювання не отримало належного теоретичного, термінологічного і методологічного осмислення. Щоправда окремі аспекти цього явища фахово висвітлено у працях таких юристів-науковців, як: О. Бакалінська [8], В. Каштанов [9], О. Когут [10], Н. Трегубець [11] та ін.

Більшість робіт, присвячених контрольним відносинам узгоджених дій, торкаються лише деяких аспектів зазначеного питання. Такий стан вимагає новітніх досліджень у цій сфері.

Формулювання мети статті. Мета названої статті — проаналізувати правові норми та механізм застосування у здійсненні поточного контролю Антимонопольного комітету України розгляду справ, які стосуються антиконкурентних узгоджених дій.

Виклад основного матеріалу. Застосування Антимонопольним комітетом України *поточного контролю* за узгодженими діями суб'єктів господарювання становить важливий практичний напрямок у діяльності вказаного конституційного органу. Зміст реалізації контролюючих повноважень проявляється насамперед у формі поточного контролю, яка є суттєвим чинником регулювання ринкових відносин, адже допомагає своєчасно виявити недоліки і порушення в процесі здійснення узгоджених дій суб'єктами господарювання, своєчасно їх ліквідувати, відшкодувати завдані збитки та перешкодити повторенню виявлених порушень у майбутньому. Ефективність контролю досягається терміновим реагуванням Антимонопольного комітету України за результатами виявлених відхилень. *Формами такого контролю*

є перевірка та розгляд справ про антиконкурентні узгоджені дії, які проводяться Антимонопольним комітетом України у межах компетенції, визначеної законами України. Більш докладно зосередимо увагу на такій формі поточного контролю, як розгляд справ про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання. Вказаний напрямок контролюючої діяльності Комітету здійснюється в межах усталених правових норм, які окреслено вітчизняним законодавством про захист економічної конкуренції [12, с. 91].

Відповідно до статті 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» антиконкурентними узгодженими діями є узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції [13]. Тобто, типовою ознакою антиконкурентних узгоджених дій є той факт, що вдаючись до них, суб'єкти господарювання намагаються мінімізувати свої витрати і ризики на полі конкуренції шляхом скоординованих спільних дій і заходів погодженої неконкурентної поведінки. Результатом такої цілеспрямованої таємної координації, як правило, є зниження рівня конкуренції у певних сферах господарської діяльності, монополізація окремих сегментів ринку товарів і послуг.

З огляду на вимоги статті 19 Конституції України порядок реалізації повноважень органів державної влади має бути врегульований законами України.

Відповідну регламентацію розгляду справ про вищезгадані узгоджені дії, як один із видів порушення конкурентного законодавства, відображено у розділі VII Закону України «Про захист економічної конкуренції», яка доповнюється та деталізується Правилами розгляду справ [14], а також Положенням про порядок проведення перевірок.

Варто зауважити, що на відміну від правоохоронних органів, процесуальна діяльність яких докладно врегульована відповідними законодавчими актами, конкретний практичний порядок реалізації повноважень Антимонопольного комітету України згідно із Законом України «Про Антимонопольний комітет України» переважно регламентовано підзаконними актами Антимонопольного комітету України. Конкретні правила поведінки і порядок у реалізації згаданого контролю та деяких із відповідних повноважень, зокрема щодо права Комітету вимагати інформацію, права отримувати пояснення, права вилучати докази під час перевірок тощо, — головним чином залишаються не врегульованими.

Наявність вказаних прогалин у реалізації поточного контролю щодо правового регулювання антиконкурентних узгоджених дій створюють непродуктивні передумови для оскарження господа-

руючими суб'єктами у суді рішень та процесуальних дій органів Антимонопольного комітету України та їх посадових осіб.

Зокрема, внаслідок наявності вказаних недоліків органам Антимонопольного комітету України під час розслідування справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції нерідко бракує процесуальних повноважень щодо вилучення доказів (стаття 44 «Вилучення доказів, накладення арешту» Закону України «Про захист економічної конкуренції», стаття 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України»), які є вкрай необхідними під час розслідування проявів антиконкурентних узгоджених дій (картельних змов).

Важливою характерною особливістю реалізації повноважень системи органів Антимонопольного комітету України через правові форми контролю за узгодженими діями учасників ринку є їх процедурна поетапність, або — стадійність.

Стадія — це відносно самостійна частина будь-якої контрольної діяльності, яка виступає вагомим чинником у досягненні загального практичного результату. Кожна стадія передусім характеризується специфічною безпосередньою метою, яку можна вважати шаблоном у досягненні спільної, головної мети процесуальних дій [6, с. 585–586].

Найчастіше першою стадією розгляду справи про антиконкурентні узгоджені дії є ухвалення розпорядження Комітету або його органів про її початок. Інші стадії визначаються прийняттям проміжних рішень органами Антимонопольного комітету України про процесуальні дії з розслідування фактів у справі, про забезпечення доказів (проведення перевірок, арешти вилучення доказів). Заключним етапом є прийняття рішення у справі по суті порушеного питання. Таким чином, концепція «розгляд справи» містить в собі всі зазначені процесуальні інструменти.

Рішення про початок розгляду справи супроводжується прийняттям розпорядження Антимонопольного комітету України та письмовим повідомленням особи, яка подала заяву. Разом із повідомленням про початок розгляду справи надсилається перелік інформації, яку заявник повинен надати для прийняття Антимонопольним комітетом України рішення у справі.

Відповідно до частини першої статті 36 («Підстави для початку розгляду справи») Закону України «Про захист економічної конкуренції» Антимонопольний комітет України розпочинає розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції за: а) заявами суб'єктів господарювання, громадян, об'єднань, установ, організацій про

порушення їх прав внаслідок дій чи бездіяльності, визначених цим Законом як порушення законодавства про захист економічної конкуренції; б) поданнями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю про порушення законодавства про захист економічної конкуренції; в) власною ініціативою Антимонопольного комітету України.

При цьому Закон України «Про захист економічної конкуренції» не розмежовує такі поняття як приводи та підстави для відкриття справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій. Власне з теоретичного погляду згадані у частині першій зазначеної статті обставини є достатніми приводами для початку справи. Водночас, як про це йдеться у статті 37 Закону України «Про захист економічної конкуренції», єдиною підставою для такого початку є наявність ознак порушення конкурентного законодавства, оскільки сам факт надходження заяви ще не вказує на наявність достатніх ознак. Процесуальне значення приводів для порушення справи насамперед полягає у тому, що ними закріплюються підстави використання органом влади легальних джерел інформації.

Для прийняття правильного рішення у справі необхідно виявити усі обставини антиконкурентних узгоджених дій, які встановлюються за допомогою доказів. Ними можуть виступати фактично будь-які дані, котрі надають можливість встановити наявність або відсутність антиконкурентного порушення. Даними, що мають найбільшу доказову силу, виступають не самі факти (явища, події, діяння), а документально засвідчені відомості про них. Після прийняття розпорядження про початок розгляду справи розпочинається процес збирання доказів — процесуальна діяльність посадових осіб з розслідування справи.

Процес запитування необхідної у справі інформації є одним з основних способів збирання органами Антимонопольного комітету України доказів та інших відомостей під час виконання покладених на них законом функцій, у т.ч. розслідування заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції [15].

Відповідно до статті 22 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» [16], вимоги органу Антимонопольного комітету України є обов'язковими для виконання у визначені ними строки. Відповідно до статті 22¹ зазначеного Закону, суб'єкти господарювання, інші юридичні особи, їх структурні підрозділи, філії, представництва, їх посадові особи та працівники, фізичні особи зобов'язані на вимогу

органу Антимонопольного комітету України, голови територіального відділення Антимонопольного комітету України, уповноважених ними працівників Антимонопольного комітету України, його територіального відділення подавати документи, предмети чи інші носії інформації, пояснення, іншу інформацію, в тому числі з обмеженим доступом та банківську таємницю, необхідну для виконання Антимонопольним комітетом України завдань, передбачених законодавством про захист економічної конкуренції.

Згідно із пунктами 13, 14, 15 статті 50 та статтею 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції» неподання органу Антимонопольного комітету України інформації в установлені строки, подання інформації в неповному обсязі у встановлені строки, подання недостовірної інформації (т.зв. «інформаційні порушення») визнаються порушенням законодавства про захист економічної конкуренції і тягнуть за собою відповідальність у вигляді штрафу у розмірі до одного відсотка доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф.

Під час розгляду справ, які досліджують ознаки антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання, Антимонопольний комітет України уповноважений законом вилучати необхідні для розгляду справи письмові та речові докази: документи, предмети та інші носії інформації, а також накладати тимчасовий арешт на майно учасника картельної змови.

Найбільш суттєвою прогалиною у реалізації Комітетом своїх повноважень зі збору доказів щодо наявності картельної змови є відсутність можливості отримувати докази за допомогою оперативно-розшукових заходів, особливо у випадках, коли вжиті заходи не приносять органам Комітету відчутного результату, хоча опосередковані ознаки картельної змови не викликають сумнівів. Зокрема, існує практика, яку ще поіменовують інститутом «витребування» доказів у конкурентному праві, яка передбачає добровільну видачу Антимонопольному комітету України запитуваних документів. На жаль, така практиці майже не працює в реальних умовах ринкового антиконкурентного регулювання. Тому наразі переважна більшість порушень конкурентного законодавства виявляються Антимонопольним комітетом України без фактичних підтверджень наявності змов і картелів [17], а шляхом надзусиль й опосередкованого загальноекономічного аналізу, який полягає у встановленні економічної необґрунтованості підвищення цін і інших подібних суто економічних факторів та аналітичних інструментів.

За результатами збирання й аналізу доказів у справі формується подання з попередніми висновками, яке вноситься на розгляд Антимонопольного комітету України, яким підвідомча справа. Копії подання з попередніми висновками відсилаються сторонам і третім особам не більше ніж за десять днів до прийняття рішення у справі.

Прийняття рішення — важливий етап правової форми «розгляд справ про порушення» поточного контролю. Рішення може бути двох видів: *рішення по суті*, пов'язані з притягненням суб'єкта господарювання до відповідальності та *рішення процедурні* (закриття провадження у справі).

Рішення по суті може бути прийняте не раніше, ніж через десять днів після надіслання копій подання про попередні висновки у справі особам, які беруть у ній участь. У випадку, якщо всі особи, яким було направлено подання Антимонопольного комітету України, надіслали відповіді на подання ще до закінчення десятиденного строку, Антимонопольний комітет України може прийняти рішення по суті раніше зазначеного строку. Особи, які беруть участь у справі, повідомляються про день і час прийняття рішення у справі не пізніше, ніж за п'ять днів до засідання органу Антимонопольного комітету України.

Доведення рішення до відома суб'єкта господарювання-правопорушника — виконавця прийнятого рішення є *початком стадії виконання*. Рішення Антимонопольного комітету України, голів його територіальних відділень відповідно до статті 56 Закону України «Про захист економічної конкуренції» надається для виконання шляхом надсилання, вручення під розписку чи доведення до відома суб'єкта господарювання в інший спосіб.

Зазначена стадія є завершальною та досить вагомою, оскільки чітке та своєчасне виконання рішень Антимонопольного комітету України робить діяльність цих органів ефективною. Крім того, як слушно зазначає І. А. Балюк, помилки, які допущені на цьому етапі захисту права суб'єкта господарювання, можуть звести нанівець попередню діяльність правоохоронного органу і призвести до зворотнього

результату — порушення суб'єктивних прав сторін, які сперечаються [18, с. 132].

При цьому реальний захист порушених суб'єктивних прав суб'єкта господарювання може бути забезпечений лише тоді, коли порушник добровільно виконує рішення органів Антимонопольного комітету України або буде примушений до виконання рішення компетентним органом.

Висновки. Особливість реалізації повноважень Антимонопольного комітету України у сфері контролю за узгодженою поведінкою суб'єктів господарювання проявляється у правовій формі поточного контролю, яка, з одного боку, становить одну з найважливіших юридичних гарантій забезпечення прав і свобод учасників узгоджених дій, а з іншого — є суттєвим чинником підвищення доказовості у виявленні картельних змов.

З огляду на існування попереднього, поточного та наступного контролю за узгодженими діями учасників господарської діяльності серед поточного контролю виокремлено такі правові форми як перевірка та розгляд справ про антиконкурентні узгоджені дії, які відповідають за встановлення шляхів реалізації та процес виконання прийнятих рішень. Кожній формі поточного контролю притаманна така особливість як стадійність і, відповідно, здійснено аналіз згідно з вказаною специфікою.

За результатами дослідження виявлено низку питань, які виникають в процесі розгляду справ про антиконкурентні узгоджені дії як форми поточного контролю, зокрема, відсутність належного регулювання порядку реалізації повноважень Антимонопольного комітету України щодо права вимагати інформацію, отримувати пояснення, вилучати докази, зокрема, під час перевірок. Існуючі труднощі створюють передумови для оскарження до суду рішень та процесуальних дій Антимонопольного комітету України, його посадових осіб. Така ситуація ускладнює, а подеколи й унеможливорює ефективну роботу конкурентного органу та його територіальних відділень, спрямовану на регулювання ринкових відносин шляхом доведення наявності між учасниками ринку антиконкурентної узгодженої поведінки.

Література

1. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Н.В. Виртук, В.М. Горшенев, Т.Н. Добровольская, И.А. Иконичкая, и др.; Под ред.: Горшенев В.М., Недбайло П.Е. М.: Юрид. лит., 1976. 279 с.
2. Горшенев В.М. Контроль как правовая форма деятельности / В.М. Горшенев, И.Б. Шахов. М.: Юрид. лит., 1987. 176 с.
3. Беляев В.П., Сорокина В.В. Процессуальная форма юридической деятельности: вопросы теории и практики. М., 2011.
4. Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса / Отв. ред.: Чечина Н.А., Чечот Д.М. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. 192 с.
5. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М., 1968. Т. 1.
6. Бахрах Д.Н. Административное право: [учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. 021100] / Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. М.: НОРМА, 2005. 799 с.
7. Колпаков В.К. Адміністративне право України: [підручник] / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
8. Бакалінська О.О. Правове регулювання добросовісної конкуренції в Україні: [монографія] / О.О. Бакалінська. Київ: НДІ приват. права і підприємництва імені Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 373 с.
9. Каштанов О.С. Правовий захист від антиконкурентних дій в економічній конкуренції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Каштанов Олександр Сергійович. Одеса, 2005. 213 с.
10. Когут О. Особливості правового статусу Антимонопольного комітету України / О. Когут // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 1. С. 93–96.
11. Трегубець Н.О. Механізм здійснення державного контролю антимонопольними органами в сфері захисту економічної конкуренції: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Наталя Олександрівна Трегубець. Донецьк, 2009. 210 с.
12. Дудик І.М. Державний контроль Антимонопольного комітету України за узгодженими діями суб'єктів господарювання [Текст]: монографія / І.М. Дудик; за заг. ред. канд. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України В.П. Нагребельного. Київ: Персонал, 2017. 167 с.
13. Закон України «Про захист економічної конкуренції» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 11.01.2001, № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
14. Правила розгляду заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції (Правила розгляду справ): затверджені Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 р. № 5 (у редакції Розпорядження Антимонопольного комітету України від 29 червня 1998 р. № 169-р; із змінами), (zareestrovani u Ministerstvi yustitsii Ukraini 06 travnya 1994 r. za № 90/29). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94>.
15. Про запитування інформації органами Антимонопольного комітету України та застосування відповідальності за порушення, пов'язані з запитуванням інформації: інформаційний лист Антимонопольного комітету України від 13.06.2019 № 70/01. URL: <https://amcu.gov.ua/npas/pro-zapituvannya-informaciyi-organami-antimonopolnogo-komitetu-ukrayini-ta-zastosuvannya-vidpovidalnosti-za-porushennya-povyazani-z-zapituvannyam-informaciyi>
16. Про Антимонопольний комітет України: Закон України // Вводиться в дію Постановою ВР № 3660-XII від 26.11.93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
17. Коментар АПНУ до проекту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо забезпечення доказів у справах, розглянутих АМКУ» від 28 жовтня 2010 р. URL: <http://aruc.org.ua/uk/news/comments/page-6/22418/>
18. Балюк І.А. Господарське процесуальне право: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / Балюк І.А. К.: КНЕУ, 2002. 248 с.

References

1. Yuridicheskaya protsessualnaya forma. Teoriya i praktika / N.V. Virtuk, V.M. Gorshenev, T.N. Dobrovolskaya, I.A. Ikonitskaya, i dr.; Pod red.: Gorshenev V.M., Nedbaylo P. Ye. M.: Yurid. lit., 1976. 279 s.
2. Gorshenev V.M. Kontrol kak pravovaya forma deyatelnosti / V.M. Gorshenev, I.B. Shakhov. M.: Yurid. lit., 1987. 176 s.
3. Belyaev V.P., Sorokina V.V. Protssessualnaya forma yuridicheskoy deyatelnosti: voprosy teorii i praktiki. M., 2011.
4. Aktualnye problemy teorii i praktiki grazhdanskogo protsessa / Otв. red.: Chechina N.A., Chechot D.M. L.: Izd-vo Leningr. un-ta, 1979. 192 c.
5. Strogovich M.S. Kurs sovetskogo ugovnogo protsessa. M., 1968. T. 1.

6. Bakhrakh D.N. Administrativnoe pravo: [uchebnik dlya stud. vuzov, obuchayushchikhsya po spets. 021100] / D.N. Bakhrakh, B.V. Rossinskiy, Yu.N. Starilov. M.: NORMA, 2005. 799 s.
7. Kolpakov V.K. Administrativne pravo Ukrainy: [pidruchnyk] / V.K. Kolpakov, O.V. Kuzjmenko. K.: Jurinkom Inter, 2003. 544 s.
8. Bakalinsjka O.O. Pravove rehuljuvannja dobrosovisnoji konkurenciji v Ukraini: [monohrafiya] / Bakalinsjka O.O. Kyjiv: NDI pryvat. prava i pidpryjemnytva imeni F. Gh. Burchaka NAPrN Ukrainy, 2014. 373 s.
9. Kashtanov O.S. Pravovyj zakhyst vid antykonkurentnykh dij v ekonomichnij konkurenciji: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.04 / Oleksandr Serghijovych Kashtanov. Odesa, 2005. 213 s.
10. Koghut O. Osoblyvosti pravovogho statusu Antymonopoljnogho komitetu Ukrainy / O. Koghut // Visnyk Khmelnyckjogho instytutu rehionaljnogho upravlinnja ta prava. 2002. # 1. S. 93–96.
11. Trehubecj N.O. Mekhanizm zdijsnennja derzhavnogho kontrolju antymonopoljnymy orghanamy v sferi zakhystu ekonomichnoji konkurenciji: dys. ... kand. nauk z derzh. upravlinnja: 25.00.02 / Natalja Oleksandrivna Trehubecj. Donecjk, 2009. 210 s.
12. Dudyk I.M. Derzhavnyj kontrolj Antymonopoljnogho komitetu Ukrainy za uzgodzhenymy dijamy sub'ektiv ghospodarjuvannja [Tekst]: monohrafiya / I.M. Dudyk; za zagh. red. kand. juryd. nauk, chl.-kor. NAPrN Ukrainy V.P. Naghrebelnogho. Kyjiv: Personal, 2017. 167 s.
13. Zakon Ukrainy “Pro zakhyst ekonomichnoji konkurenciji” // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR), 11.01.2001, # 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
14. Pravyla rozghljadu zajav i sprav pro porushennja zakonodavstva pro zakhyst ekonomichnoji konkurenciji (Pravyla rozghljadu sprav): zatverdzeni Rozporjadzhennjam Antymonopoljnogho komitetu Ukrainy vid 19 kvitnja 1994 r. # 5 (u redakciji Rozporjadzhennja Antymonopoljnogho komitetu Ukrainy vid 29 chervnja 1998 r. # 169-r; iz zminamy), (zarejestrovani u Ministerstvi justycji Ukrainy 06 travnja 1994 r. za # 90/29). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94>
15. Pro zapytuvannja informaciji orghanamy Antymonopoljnogho komitetu Ukrainy ta zastosuvannja vidpovidalnosti za porushennja, pov'jazani z zapytuvannjam informaciji: informacijnyj lyst Antymonopoljnogho komitetu Ukrainy vid 13.06.2019 #70/01. URL: <https://amcu.gov.ua/npas/pro-zapituvannya-informaciyi-organami-antimonopolnogo-komitetu-ukrayini-ta-zastosuvannya-vidpovidalnosti-za-porushennya-povyazani-z-zapituvannyam-informaciyi>
16. Pro Antymonopoljnyj komitet Ukrainy: Zakon Ukrainy // Vvodytsja v diju Postanovoju VR # 3660-XII vid 26.11.93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
17. Komentar APNK do proektu Zakonu “Pro vnesennja zmin do Zakonu Ukrainy “Pro zakhyst ekonomichnoji konkurenciji” shhodo zabezpechennja dokaziv u spravakh, rozghljanutykh AMKU” vid 28 zhovtnja 2010 r. URL: <http://aruc.org.ua/uk/news/comments/page-6/22418/>
18. Baljuk I.A. Ghospodarsjke procesualjne pravo: [navch.-metod. posibnyk dlja samost. vyvch. dysc.] / I.A. Baljuk. K.: KNEU, 2002. 248 s.

Мельник Андрій Богданович

*старший викладач кафедри тактико-спеціальної, фізичної та вогневої підготовки
Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ*

Мельник Андрей Богданович

*старший преподаватель кафедры тактико-специальной, физической и огневой подготовки
Прикарпатский факультет Национальной академии внутренних дел*

Melnyk Andrii

*Lecturer of the Department of Tactical-Special Physical Training
Precarpathian Faculty of the National Police of Ukraine*

Гуцуляк Микола Ярославович

*кандидат юридичних наук, доцент,
викладач спеціальності «Право»*

Івано-Франківський коледж

Львівського національного аграрного університету

Гуцуляк Николай Ярославович

*кандидат юридических наук, доцент,
преподаватель специальности «Право»*

Ивано-Франковский колледж

Львовского национального аграрного университета

Gutsuliak Mykola

Teacher of the Specialty «Law»

Ivano-Frankivsk College of the

Lviv National Agrarian University

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6711

**КЛЮЧОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ
ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАХОДІВ**

**КЛЮЧЕВЫЕ ПРИНЦИПЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИЕЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА
ВО ВРЕМЯ МАССОВЫХ МЕРОПРИЯТИЙ**

**KEY PRINCIPLES OF PROVIDING PUBLIC ORDER
BY THE NATIONAL POLICE DURING MASS EVENTS**

Анотація. У статті досліджено особливості забезпечення публічного порядку та безпеки під час масових заходів з огляду на закордонний досвід, що впроваджується в діяльність органів та підрозділів Національної поліції України в рамках її реформування. Проведено аналіз основоположних принципів, що визначають стратегію та методи роботи поліції з масовими зібраннями згідно з кращими європейськими практиками (скандинавською моделлю) забезпечення правопорядку. Зокрема, досліджено ключові засади європейської практики правоохоронної діяльності під час забезпечення права людини на мирні зібрання відносно кола нормативно-правових актів, котрі визначають діяльність Національної поліції у зазначеній сфері діяльності. Визначено основні критерії, які впливають на ефективність використання досліджуваної моделі охорони публічного порядку в роботі Національної поліції України.

За основу наукового дослідження використано Концепцію запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів, через призму закріплених у ній положень. Відображені висновки та пропозиції у науковій статті засновані на проведеному інтерв'юванні осіб з числа керівного складу органів та підрозділів Національної поліції, які пройшли тренінги Консультативної місії Європейського союзу в Україні з питань забезпечення громадського порядку під час масових заходів [1].

Ключові слова: масові зібрання, публічна безпека та порядок, Національна поліція України.

Аннотация. В статье исследованы особенности обеспечения общественного порядка и безопасности во время массовых мероприятий с учетом зарубежного опыта, который внедряется в деятельность органов и подразделений Национальной полиции Украины в рамках ее реформирования. Проведен анализ основных принципов, определяющих стратегию и методы работы полиции с массовыми собраниями согласно с лучшими европейскими практиками обеспечения правопорядка. В частности, исследованы ключевые принципы европейской практики правоохранительной деятельности при обеспечении права человека на мирные собрания относительно круга нормативно-правовых актов, которые определяют деятельность Национальной полиции в указанной сфере деятельности. Определены основные критерии, которые влияют на эффективность использования исследуемой модели охраны общественного порядка в работе Национальной полиции Украины.

За основу научного исследования использовано Концепцию внедрения в деятельности органов и подразделений Национальной полиции Украины скандинавской модели обеспечения общественной безопасности и порядка при проведении массовых мероприятий, через призму закреплённых в ней правил. Выводы и предложения в научной статье основаны на проведенном интервьюировании лиц из числа руководящего состава органов и подразделений Национальной полиции, которые прошли тренинги Консультативной миссии Европейского союза в Украине по вопросам обеспечения общественного порядка во время массовых мероприятий [1].

Ключевые слова: массовые собрания, публичная безопасность и порядок, Национальная полиция Украина.

Summary. The article deals with the features of public order and security during mass events in terms of foreign experience, which is implemented in the activities of bodies and units of the National Police of Ukraine in the framework of its reform. There has been analyzed the basic principles that determine the strategy and methods of policing with mass gatherings under the best European practices (Scandinavian model) to ensure law and order. In particular, the key principles of European law enforcement practice in ensuring the human right to a peaceful assembly about the range of regulations that define the activities of the National Police in this area of activity have been studied. There has been investigated the main criteria that affect the effectiveness of the study model of public order protection in the work of the National Police of Ukraine.

The scientific research is based on the concept of the introduction of the Scandinavian model of public safety and order in the activities of bodies and subdivisions of the National Police of Ukraine during mass events, through the prism of the provisions enshrined in it. The presented conclusions and proposals in the scientific article are based on the interview of persons from the leadership of the bodies and units of the National Police, who were trained by the Advisory Mission of the European Union in Ukraine on public order during mass events [1].

Key words: mass meetings, public order, National Police of Ukraine.

Постановка проблеми. Зростання громадянської свідомості, яке відбувається протягом останніх років в Україні та знаходить своє вираження в активізації участі суспільства в громадсько-політичному житті держави, зумовлює необхідність з боку її владних інституцій постійного вдосконалення управлінської системи регулювання відносин у сфері прав і обов'язків людини та громадянина. Одним із фундаментальних громадянських прав у будь-якій сучасній демократичній державі є право на публічні зібрання, квінтесенцією якого є вираження своїх поглядів стосовно найважливіших суспільних питань, зокрема через протест, чи задоволення культурних, релігійних, політичних

або інших потреб. Постійно прогресуюча кількість масових заходів, що відбуваються в Україні, є свідченням розвитку та утвердження демократичних засад, перш за все в ментальності самих громадян, і як наслідок — поступове інтегрування країни в європейський суспільний та культурний простір. Тому цілком логічним кроком, з боку нашої держави, є різнобічне перезавантаження (оновлення) основних форм та методів організації державної влад, в різних її сферах з умовою їх відповідності викликам сьогодення.

Одним із таких напрямів державної політики є діяльність, спрямована на впровадження ефективних реформ всієї правоохоронної системи держави,

зокрема Національної поліції, яка виступає одним із основних суб'єктів владних повноважень, завданням яких є забезпечення публічного порядку та безпеки під час масових заходів [2].

На наше переконання, прикладом реалізації задекларованих державою проєвропейських позицій у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів виступає прийнятий Міністерством внутрішніх справ України 23 серпня 2018 року наказ № 706 «Про затвердження Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів» [3]. Проте імплементація європейської практики правоохоронної діяльності — тривалий за часом процес і з огляду на її суспільну значущість потребує належного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням дослідження особливостей діяльності поліції під час масових зібрань у своїх працях, присвячених публічній безпеці та порядку, займалися такі закордонні фахівці, як: Райхер С., Стотт К., Кронін П., Адаг О та інші [4].

Однак із сторони вітчизняної доктрини, такі дослідження є фрагментарними та потребують подальшого наукового чи теоретичного обґрунтування. Зокрема окремими питаннями охорони публічного порядку, на основі власне європейського досвіду, що впроваджується в діяльність Національної поліції України, займалися Н. Туз [5] та Д. Оверченко [6].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз керівних принципів роботи поліції з масовими зібраннями в кращих європейських практиках правоохоронної діяльності, передусім у контексті відповідності таких засад національному законодавству, а також стосовно притаманних правоохоронній системі України об'єктивних факторів, що можуть мати істотний вплив на ефективність їх впровадження.

Виклад основного матеріалу. Основою діяльності поліції, за скандинавською моделлю як загальноєвропейською практикою, є усвідомлення та повага права кожного громадянина на свободу думки й публічне її вираження, в тому числі через масові зібрання. Таке право закріплено в низці міжнародних нормативно-правових актів, зокрема: Загальній декларації прав людини [7], Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [8], Конвенції про захист прав і основоположних свобод [9]. Усі перелічені вище нормативні документи є ратифікованими Верховною Радою України й відповідно виступають частиною національного законодавства.

Статтею 39 Конституції України визначено, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом у визначених законом випадках лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку — з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [10]. Важливо зауважити, що забезпечення цього права з боку держави гарантується винятково у випадку, коли зібрання має мирний характер. Разом з тим право на публічні зібрання є індивідуальним, і навіть за обставин вчинення протиправних дій, що становлять загрозу правопорядку, зі сторони окремих осіб чи груп, реакція з боку поліції повинна спрямовуватися виключно на тих громадян, які порушують закон, а не загалом на всіх учасників. Якщо провести паралелі з іншими ключовими нормами Конституції, згідно з якими Україна є правовою та демократичною державою (стаття 1), а також законом України «Про Національну поліцію», що визначає її діяльності на засадах верховенства права та дотримання прав і свобод людини (стаття 7), та зобов'язує кожного поліцейського поважати і не порушувати прав і свобод людини (стаття 18), то відповідність зазначених засад діяльності, згідно із скандинавською моделлю, з нормативно затвердженими принципами роботи Національної поліції України є очевидною.

Європейська практика охорони публічного порядку розроблена на основі сучасних наукових теорій, досліджень та спостережень, що описують динаміку людських зібрань, за допомогою яких було ідентифіковано та виокремлено стратегічні принципи роботи поліції, спрямовані на запобігання конфліктам між групами, в середині людських зібрань та поліцією [11, с. 8]. З-поміж інших, які стосуються легітимності дій поліції, а також організації системи управління, розглянемо ті, що мають за мету зниження чи запобігання ймовірного негативного розвитку подій та за допомогою яких досягається певний рівень деескалації конфліктів під час масових заходів.

До таких принципів, належать: 1) знання, або ж володіння інформацією, 2) сприяння, 3) комунікація та діалог, 4) диференціація [3]. Ці принципи лягли в основу загальної стратегії дій поліції в роботі з масовими зібраннями й відповідно визначають тактичні методи, що застосовуються для досягнення цілей охорони публічного порядку.

Понятійні аспекти та зміст окремих принципів розглянемо далі. «Знання» (володіння інформацією)

передбачає здійснення заходів, спрямованих на отримання різносторонньої інформації про фактори, які стосуються масового заходу та можуть мати істотний вплив на його перебіг, в тому числі з позиції організації роботи підрозділів поліції. Серед інформації, що потребує встановлення, є: час, місце, організатори та форма проведення масового заходу, кількість учасників, їх мета і способи її досягнення та деякі інші. Вважаємо, що реалізація цього принципу, в рамках встановлення вищезазначених об'єктивних фактів, й раніше проводилась правоохоронними органами України при підготовці до забезпечення публічного порядку. Такий процес прийнято іменувати «вивченням оперативної обстановки». Проте в практиці роботи європейських правоохоронних систем, що використовують цю модель, принцип «знання» передбачає володіння інформацією стосовно значно більшого кола відомостей, в тому числі й науково-обґрунтованих теорій, які пояснюють процеси, що відбуваються в середині натовпу. Зокрема, провідне місце посідає теорія соціальної ідентичності, яка пояснює поведінку людини, котра ідентифікує себе з певною групою [4]. Для поліції важливо знати, які цінності панують в середині тієї чи іншої групи людей, що в їхньому розумінні є неприйнятним (й навпаки) та може сприйнятись як загроза чи навіть образа. Завдяки такій інформації можна зрозуміти, яку форму взаємодії необхідно обрати з групою, а в деяких випадках утриматись від певних проявів з боку поліції, і що прогнозовано може призвести до виникнення конфліктів між нею та учасниками масового зібрання. Для досягнення таких цілей в деяких випадках важливим є залучення фахівців, що є компетентними стосовно окремих соціальних груп, зокрема національних та релігійних спільнот. Прикладом такої взаємодії є усталена практика залучення ізраїльських поліцейських до забезпечення публічного порядку в місті Умані Черкаської області під час здійснення паломницьких заходів зі сторони брацлавських хасидів. Останнє таке залучення було 20 січня 2019 року [12]. На переконання правоохоронців, які безпосередньо залучались до забезпечення публічного порядку спільно з ізраїльськими колегами, така співпраця значно полегшувала не лише спілкування з учасниками заходу, а й сприяла кращому розумінню перебігу подій та їх прогнозуванню з позиції безпеки.

Також важливим для організації належної роботи поліції є володіння інформацією щодо намірів учасників масового заходу. Розглядаючи наміри учасників, важливо ідентифікувати не лише ті, які виражаються ними відкрито, а й визначити приховані, якщо такі є.

Коли мета, якої прагнуть досягти громадяни через масове зібрання, не загрожує публічному порядку, життю та здоров'ю людей чи в інший спосіб грубо порушує права інших громадян, то визначальною позицією в стратегії дій поліції має бути сприяння учасникам заходу в досягненні їх законних цілей. Саме виконання своїх завдань шляхом допомоги та полегшення, а не винятково через здійснення загального контролю над перебігом подій під час масового заходу, відображають зміст досліджуваного принципу, який за таких обставин має істотний вплив на зменшення чи подолання конфліктних ситуацій. Обов'язок щодо реалізації цього принципу поліцією в професійній діяльності відображається в частині 1 статті 7 Закону України «Про Національну поліцію», в якій закріплено: «Під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і сприяє їх реалізації». Саме вищевказаний нормативний акт і є передумовою та однією з основних підстав обов'язку неухильно впроваджувати та реалізовувати у правоохоронній практиці зазначений принцип. Але розглядати такий підхід потрібно не лише з позиції законодавчого зобов'язання, а й з практичної доцільності його застосування. До прикладу, організація дорожнього руху на маршруті прямування масової ходи, її супровід з метою попередження інших учасників дорожнього руху, не лише полегшує проведення динамічного зібрання його організаторам та учасникам, а й дає змогу запобігти виникненню подій, що потребуватимуть додаткової реакції з боку поліції, таких як дорожньо-транспортні пригоди, скупчення автотранспорту та можливі конфліктні прояви з боку інших осіб, що не беруть участі в заході.

Звісно, в окремих випадках для виконання завдань з боку поліції щодо збереження публічного порядку та безпеки доводиться вживати заходів, які тією чи іншою мірою обмежують права та свободи громадян. У такому разі ключовими є зваженість та обдуманість в її діях, які повинні сприйматися оточенням як законні та справедливі [11, с. 14]. Тому важливо роз'яснювати громадськості необхідність застосування заходів, що вживаються правоохоронними органами шляхом комунікації та діалогу з нею.

Принцип комунікації повинен реалізовуватися на всіх етапах підготовки та проведення мирного зібрання з метою запобігання конфліктам, а також виникненню можливих правопорушень [3]. В основному ця функція покладається на групи поліцейських з питань комунікації з організаторами та

учасниками масових заходів. Згідно з проведеними опитуваннями учасників трьох тренінгів для командного складу органів та підрозділів Національної поліції з питань охорони публічного порядку під час масових заходів, що проводяться Консультативною місією Європейського союзу в Україні, діалог як метод роботи є одним із найефективніших інструментів недопущення (врегулювання) конфлікту та в багатьох випадках дозволяє вирішувати конфліктні ситуації, запобігаючи розвитку конфронтації [1]. Разом з тим відзначається, що ефективне функціонування «поліції діалогу» можливе за якісного професійного добору та належної підготовки її співробітників. До основних критеріїв та вимог, яким повинні відповідати поліцейські превентивної комунікації, слід віднести:

- знання нормативно-правової бази щодо дотримання прав людини, забезпечення публічної безпеки та порядку під час масових заходів;
- вміння встановлювати контакти та підтримувати бесіду з іншими людьми;
- вміння пояснити співрозмовнику в доступній формі правові підстави та загальну стратегію дій поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку під час масових заходів;
- здатність змінювати стиль спілкування в залежності від ситуації та досягати компромісу із співрозмовником;
- високий рівень самоконтролю над емоціями в стресових ситуаціях, у тому числі над їх невербальними проявами [13].

Варто зазначити, що принцип комунікації потрібно розглядати не тільки в межах повноважень «діалогової поліції», а в більш широкому розумінні. У рамках такого підходу велике значення має невербальна комунікація з учасниками мирного зібрання. Спосіб та манера поведінки поліцейських, його зовнішній вигляд також є частиною комунікації і надсилають оточенню певні сигнали. Тому важливе значення має усвідомлення кожним співробітником, окремою групою, підрозділом, які залучені до охорони публічного порядку, що вони представляють усю поліцейську структуру та своїми діями чи поведінкою можуть впливати на загальний перебіг подій. Такі вимоги, що відображаються зокрема у зовнішньому вигляді поліцейських (наявність засобів індивідуального захисту, спеціальних засобів), не повинні нівелювати вимоги щодо особистої безпеки співробітників. Якщо виникає необхідність у застосуванні спеціального обладнання, то воно повинно бути доступне чи вже одягнуте поліцейськими. Тут важливим є вміння зважити та передбачити ситуацію з боку командування різних рівнів.

Диференціація учасників масового заходу, тобто розгляд їх як індивідів, а не однорідної маси, виступає ще одним із важливих принципів деескалації конфліктів в роботі поліції під час проведення мирних зібрань. За окремих обставин зазначений принцип може виступати визначальним і саме від професійності реалізації цього принципу може залежати успіх всіх попередньо вжитих заходів під час масового зібрання чи події. Розглядаючи законодавчі норми щодо відповідальності за правопорушення проти громадського порядку, зокрема статей 293 «Групове порушення громадського порядку» та 294 «Масові заворушення» Кримінального кодексу України, бачимо, що об'єктивна сторона складу злочину проявляється у двох формах — організації або активній участі осіб у груповому порушенні громадського порядку чи масових заворушеннях. Саме перебування особи у натовпі, належність до певної групи, громадської, політичної тощо, не становить складу злочину. Тому важливо, щоб реакція з боку поліції на протиправні прояви була завжди вибірковою, пропорційною, необхідною, а відтак і законною. Такі законодавчі вимоги бачимо в статті 29 Закону України «Про Національну поліцію», яка зазначає вимоги до поліцейського заходу.

Таким чином, невибіркове застосування поліцейських заходів, особливо заходів примусу, може призвести до спільного відчуття в учасників зібрання незаконної до них поведінки та об'єднати їх в єдиний меті протидії поліцейським.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, центральним елементом кращих європейських практик забезпечення правопорядку під час масових заходів є усвідомлення та повага до фундаментального права громадян на мирні зібрання. Чинні міжнародні нормативно-правові акти, що декларують таке право, ратифіковані Україною та відповідно є частиною її національного законодавства. Якщо реалізація права на мирне зібрання однієї групи людей впливає чи тимчасово перешкоджає задоволенню прав та свобод іншої, важливим є збереження балансу між суспільними відносинами, що тимчасово вступили в конфлікт. Роль поліції під час проведення масових заходів окреслюється більш широко та виражається не лише в контролі учасників зібрання й реагуванні на ймовірні протиправні прояви з їхнього боку, але й в організації здійснення своїх функцій таким чином, щоб на скільки це можливо, сприяти учасникам заходу в досягненні їх законних цілей. В окремих випадках практика застосування досліджуваних

принципів діяльності поліції переконливо продемонструвала їх ефективність, яка безпосередньо залежить здебільшого від професійної компетентності суб'єктів їх реалізації.

Дотримання вищезазначених засад діяльності не лише сприяє запобіганню конфліктів між учасниками заходу та поліцією, але й демонструє законність її дій.

Література

1. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/video/reducing-violence-at-demonstrations-in-ukraine-launch-of-euam-public-order-training/> (дата звернення: 10.05.2019).
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.11.2020).
3. Про затвердження Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів: наказ Міністерства внутрішніх справ від 23 серпня 2018 № 706. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS873.html (дата звернення 20.05.2020).
4. Райхер С., Стотт К., Кронін П., Адаг О. Інтегральний підхід до психології людських зібрань та підтримання поліцією громадського порядку. Дії поліції із збереження, підтримання та захисту громадського порядку // Поліцейські стратегії та управління поліцією. 2004.
5. Туз Н.Д. Структура командування під час забезпечення охорони публічного порядку та безпеки згідно зі скандинавською системою // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2018. № 3. С. 202–210.
6. Оверченко Д.Г. Загальні положення переговорної діяльності поліцейських груп превентивної комунікації під час масових заходів // Юридична психологія. 2017. № 2 (21). С. 156–163
7. Загальна декларація прав людини 10.12.1948 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення: 15.11.2020).
8. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 15.11.2020).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.11.2020).
10. Конституція України: офіц. вид. Верховна Рада України. Київ: Алерта, 2018. 112 с.
11. Основи особливої тактики дій (за надзвичайних обставин) / Селлі Джексон, Зоран Місіч, Ральф Прайс. Швеція, 2001.
12. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/24767_V_Uman_pribuv_zagin_policeyskih_iz_Izrailyu.htm (дата звернення: 10.08.2020).
13. Про запровадження в територіальних органах і підрозділах Національної поліції постійно діючих робочих груп поліцейських з питань комунікації з організаторами та учасниками масових заходів: доручення Національної поліції України від 31 лип. 2017 р. № 8246/01/20–201.

References

1. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/video/reducing-violence-at-demonstrations-in-ukraine-launch-of-euam-public-order-training/>
2. Pro Nacionaljnu policiju: Zakon Ukrajiny 02.07.2015 r. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
3. Pro zatverdzhennja Konceptiji zaprovadzhennja v dijalnosti orghaniv ta pidrozdiliv Nacionaljnoji policiji Ukrajiny skandinavskoj modeli zabezpečennja publichnoji bezpeky ta porjadku pid chas provedennja masovykh zakhodiv: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 23 serpnja 2018 # 706. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS873.html.
4. Rajkher S., Stott K., Kronin P., Adangh O. (2004) "Integhralnyj pidkhid do psykhologhiji ljudskykh zibranj ta pidtrymannja policijeju ghromadsjkogho porjadku" // Diji policiji iz zberezhennja, pidtrymannja ta zakhystu ghromadsjkogho porjadku: Mizhnarodnyj zhurnal — Policeysjki Strateghiji ta upravlinnja policijeju.
5. Tuz N. D. Struktura komanduvannja pid chas zabezpečennja okhorony publichnogho porjadku ta bezpeky zghidno zi skandinavskoju systemoju // Naukovy visnyk Ljvivskogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav. Serija jurydychna. 2018. #3. S. 202–210.

6. Overchenko D. Gh. Zaghaljni polozhennja pereghovornoji dijalnosti policejsjkykh ghrup preventyvnoji komunikaciji pid chas masovykh zakhodiv // Jurydychna psykholohija. 2017. # 2 (21). S. 156–163.
7. “Zaghaljna deklaracija prav ljudyny” 10.12.1948 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>.
8. “Mizhnarodnyj pakt pro ghromadjansjki ta politychni prava” 19.10.1973 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
9. Konvencija pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
10. Konstytucija Ukrainy: ofic. vyd. / Verkhovna Rada Ukrainy. Kyjiv: Alerta, 2018. 112 s.
11. Osnovy osoblyvoji taktyky dij (za nadzvyčajnykh obstavyn): Selli Dzhekson, Zoran Misich, Raljf Prajs. Shvecija, 2001.
12. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/24767_V_Uman_pribuv_zagin_policeyskih_iz_Izrailju.htm
13. Pro zaprovadzhennja v terytorialnykh orghanakh i pidrozdilakh Nacionaljnoji policiji postijno dijuchykh robochykh ghrup policejsjkykh z pytanj komunikaciji z orghanizatoramy ta uchasnykamy masovykh zakhodiv: doruchennja Nacionaljnoji policiji Ukrainy vid 31 lyp. 2017 r. # 8246/01/20–201

Солодка Олена Маркіянівна

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, докторант
Національна академія Служби безпеки України*

Солодкая Елена Маркиановна

*кандидат юридических наук, старший научный сотрудник, докторант
Национальная академия Службы безопасности Украины*

Solodka Olena

PhD in Law, Senior Researcher, Doctoral Student

National Academy of Security Service of Ukraine

ORCID: 0000-0002-1799-0712

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6713

ПРАВОВА ПРИРОДА СКЛАДОВИХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА СОСТАВЛЯЮЩИХ ИНФОРМАЦИОННОГО СУВЕРЕНИТЕТА УКРАИНЫ

LEGAL NATURE OF THE COMPONENTS OF INFORMATION SOVEREIGNTY OF UKRAINE

Анотація. В результаті проведеного дослідження встановлено, що питання визначення складових інформаційного суверенітету України та їх правової природи можна розглядати з двох основних підходів: виокремлення функціональних сфер (аспектів) інформаційного суверенітету або ж виокремлення його системних елементів. Зокрема, інформаційний суверенітет України як складна категорія інформаційного права, елементи якої відображають різні форми інформації і сфери її прояву в сучасному суспільстві, в найбільш загальному вигляді включає в себе наступні функціональні аспекти: інформаційно-гуманітарний та інформаційно-технологічний. Інформаційно-гуманітарна складова інформаційного суверенітету включає три аспекти: національний (народний), державний та особистісний та пов'язана передусім з інформаційною ідентифікацією людини, нації та держави та встановлення інформаційних взаємозв'язків між ними. Зазначені аспекти можуть бути деталізовані через культурну, ідеологічну, духовну складові тощо. Інформаційно-технологічна складова реалізується загалом через поняття цифрового суверенітету та пов'язується з кіберпростором – середовищем існування, отриманим у результаті взаємодії людей, програмного забезпечення і послуг в Інтернет за допомогою технологічних пристроїв і мереж, підключених до них, яке не існує у будь-якій фізичній формі. Натомість вирізняти складові інформаційного суверенітету з точки зору його системних елементів, ототожнюючи інформаційний суверенітет з інформаційною політикою або зокрема, з забезпеченням інформаційної безпеки, вважаємо недоцільним, адже відповідні елементи – інформаційні ресурси, інформаційні процеси та їх суб'єкти тощо є складовими інформаційної сфери.

Ключові слова: інформаційний суверенітет, цифровий суверенітет, складові інформаційного суверенітету, інформаційна ідентифікація.

Аннотация. В результате проведенного исследования установлено, что вопрос определения составляющих информационного суверенитета Украины и их правовой природы можно рассматривать с двух основных подходов: выделение функциональных сфер (аспектов) информационного суверенитета или выделение его системных элементов. В частности, информационный суверенитет Украины как сложная категория информационного права, элементы которой отражают различные формы информации и сферы ее проявления в современном обществе, в наиболее общем виде включает в себя следующие функциональные аспекты: информационно-гуманитарный и информационно-технологический. Информационно-гуманитарная составляющая информационного суверенитета включает три аспекта: национальный

(народный), государственный и личностный и связана, прежде всего, с информационной идентификацией человека, нации и государства и установлением информационных взаимосвязей между ними. Указанные аспекты могут быть детализированы через культурную, идеологическую, духовную составляющие и тому подобное. Информационно-технологическая составляющая реализуется через понятие цифрового суверенитета и связывается с киберпространством – средой обитания, полученной в результате взаимодействия людей, программного обеспечения и услуг в Интернет с помощью технологических устройств и сетей, подключенных к ним, которое не существует в любой физической форме. Зато выделять составляющие информационного суверенитета с точки зрения его системных элементов, отождествляя информационный суверенитет с информационной политикой или в частности, с обеспечением информационной безопасности, считаем нецелесообразным, ведь соответствующие элементы – информационные ресурсы, информационные процессы и их субъекты и т.д. являются составляющими информационной сферы.

Ключевые слова: информационный суверенитет, цифровой суверенитет, составляющие информационного суверенитета, информационная идентификация.

Summary. As a result of the study it was found that the issue of determining the components of information sovereignty of Ukraine and their legal nature can be considered from two main approaches: the separation of functional areas (aspects) of information sovereignty or the separation of its system elements. In particular, the information sovereignty of Ukraine as a complex category of information law, the elements of which reflect various forms of information and areas of its manifestation in modern society, in the most general form includes the following functional aspects: information-humanitarian and information-technological. The information-humanitarian component of information sovereignty includes three aspects: national (people's), state and personal, and is primarily related to the informational identification of a person, nation and state and the establishment of information links between them. These aspects can be detailed through cultural, ideological, spiritual components and so on. The information-technological component is realized through the concept of digital sovereignty and is associated with cyberspace – environment resulting from the interaction of people, software and services on the Internet using technological devices and networks connected to them, which does not exist in any physical form. But to identify the components of information sovereignty in terms of its system elements, identifying information sovereignty with information policy or in particular with information security, we consider it impractical, because the relevant elements – information resources, information processes and their subjects, etc. are components of the information sphere.

Key words: information sovereignty, digital sovereignty, components of information sovereignty, information identification.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, зростання ролі інформації та інформаційних технологій, їх впливу на всі без виключення сфери суспільного та державного життя, а разом з тим — значний тиск цих факторів на реалізацію «суверенітету», призвело до розуміння необхідності формулювання концепції «інформаційного суверенітету держави», що на сьогодні, окрім зазначеного, обумовлюється використанням інформаційного простору в протиправних цілях та відсутністю належної нормативної бази як на державному, так і міжнародному рівнях щодо визначення його меж. Таким чином, важливим на сучасному етапі є формування концепції інформаційного суверенітету держави, що вимагає дослідження його складових.

Результати аналізу наукових публікацій. Правовий аналіз змісту понять державного та інформаційного суверенітету є об'єктом досліджень наукових праць таких вчених як Белевцева В. В. [8], Гапотій В. Д. [13], Доронін І. М. [22], Дубов Д. В. [19], Задерейко А. Логінова Н., Троянський А. [17], Кормич Б. А. [18], Сопілко І. М. [14], Супрун В. М. [1], Тихомиров О. О. [20] та ін., проте сучасні умо-

ви використання інформаційних технологій та інформації загострюють необхідність напрацювання комплексного підходу до наукового дослідження складових інформаційного суверенітету держави, що на сучасному етапі є не достатньо розробленим.

Метою статті є визначення правової природи складових інформаційного суверенітету України.

Виклад основного матеріалу. Предметну сферу інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки доцільно розглядати як єдину, структуровану за предметом дослідження і завданнями предметну сферу, що характеризується спільною терміносистемою. У ролі системоутворюючого чинника виступають інформація (знання) та інформаційні процеси у соціотехнічних системах, які є загальним об'єктом досліджень у предметній сфері інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки, причому реалізація засад інформаційного суверенітету здійснюється за допомогою прийомів та методів інформаційної безпеки [1].

Зазначене підтверджується тим, що вітчизняні експерти [2] як правило, загрози інформаційній безпеці України за своєю загальною спрямованістю,

поділяють на такі види: загрози конституційним правам і свободам людини і громадянина у сфері духовного життя й інформаційної діяльності, індивідуальній, груповій і суспільній свідомості, духовному відродженню України; загрози інформаційному забезпеченню державної політики України; загрози розвитку вітчизняної індустрії інформації, включаючи індустрію засобів інформатизації, телекомунікацій і зв'язку; загрози безпеці інформаційно-телекомунікаційних систем на території України, як діючих, так і тих, що створюються.

За таких обставин інформаційний суверенітет може розглядатися як складна правова категорія, причому її елементи (аспекти) відображають різні форми інформації і сфери її прояву в сучасному суспільстві. Тож, спираючись на такий підхід, найбільш істотними складовими інформаційного суверенітету визначають: інформаційно-гуманітарний та інформаційно-технологічний (цифровий).

Інформаційно-гуманітарна складова інформаційного суверенітету включає три аспекти: національний (народний), державний та особистісний. Зазначені аспекти можуть бути деталізовані через культурну, ідеологічну, духовну складові тощо.

Національний (той, що стосується нації і її цінностей), який виходить з виокремлення окремого виду суверенітету — національного як неоліберального напрямку трактування поняття «суверенітет», що базується на міжнародно-правовому підході і трактується як повновладдя нації, її політична свобода, володіння реальною можливістю визначати характер свого національного життя, включаючи здатність політично самовизначатися аж до утворення власної держави [3].

Національний суверенітет — це реальна політична, соціальна, територіальна, культурна, мовна самостійність нації, яка проявляється в повноті суверенних прав нації і забезпечує їх найбільш повне здійснення.

Нація — це народ, що проживає на певній території з власною культурою, історією, мовою, традиціями, звичаями, який має певний рівень освіти, виробничого досвіду, майстерності, творчого обдарування, що призначені для розширеного відтворення і досягнення головної мети суспільства [4, с. 634]. Національна ідентичність іноді описується як потрібний взаємозв'язок між мовою, свідомістю і територією. Спільна мова формує спільну свідомість. Якщо до цього додати сприйняття спільної території, ця загальна свідомість стає національністю [5].

Так, характеризуючи національний суверенітет в умовах української правової дійсності, О. Картунов підкреслює, що національний суверенітет має осо-

бливу аксіологічну специфіку відносно суверенітету взагалі, адже він є «реальною спроможністю нації в розумінні етнонації вчиняти певні дії», зокрема, зберігати й вільно розвивати власне культурне поле, соціальну структуру, політичну й економічну організацію, правову систему тощо, а також у міру потреби змінювати їх моделі» [6].

Відтак, в даному випадку, мова йде про взаємозв'язок на рівні понять суверенітет — ідентичність — безпека. Це те, що становить базу інформаційного суверенітету держави і повинно існувати незалежно від зміни зовнішніх чинників. Народний і національний суверенітет лежить в основі державного суверенітету, оскільки саме державний суверенітет висловлює і гарантує як волю народу в цілому, так і кожної нації і народності окремо.

Як слушно зауважує О. Воронянський, «термін «національні інтереси» був запозичений українськими науковцями із західної англосовітської політичної літератури, в якій він має значення державного інтересу. У західній науці ототожнення понять «національні інтереси» та «державні інтереси» впливає із традиційного для неї розуміння категорії «нація» як поєднання мононаціонального суспільства і створеної ним держави. Звідси поняття «національні інтереси» постає як узагальнююча категорія, що знімає суперечності між розумінням інтересів держави і громадянського суспільства» [7, с. 241].

Демократична держава, в якій нації та народності реалізували своє право на національне самовизначення, є суверенною державою в усіх вказаних значеннях, тобто включаючи народний і національний суверенітет [8].

Другим аспектом інформаційно-гуманітарної складової інформаційного суверенітету є державний, який безпосередньо пов'язаний з особистісним. В контексті цього, справедливим є підхід, який розглядає інформаційний суверенітет як багатоаспектну категорію, що включає в себе як мінімум два компоненти: інформаційний суверенітет держави і інформаційний суверенітет особистості [9].

Інформаційним суверенітетом особистості, як правило, розуміється «об'єктивно обумовлена міра її незалежності від держави і суспільства, а також характер і форми її взаємодії з ними» [10], та «сфера самоврядування і самовизначення особистості, в яку держава не має права втручатися». Найчастіше категорію «інформаційний суверенітет особистості», досліджують в контексті концепції прайвасі (privacy — таємниця, самота, приватне життя), розкриття інформації та аудиту, які, у свою чергу, мають безпосереднє відношення до механізму захисту інформаційних прав і свобод громадян [11].

Авторство класичного визначення прайвасі належить Л. Брендейсу та С. Уоррену, які ще у 1890 році опублікувати статтю «The Right to Privacy» («Право на приватність»). За цим визначенням, прайвасі — це право бути наданим самому собі, право бути залишеним у спокої.

Згідно з концепцією прайвасі кожна людина (індивідуум) має право контролювати своє особисте життя, поширення своєї інформації та інформації про себе, в тому числі право обмежувати доступ до неї будь-кого, включаючи можливість визначити факт і спосіб, яким персональна інформація може бути отримана й використана. Відтак презюмується примат індивідуальних інтересів над суспільними (державними) й передбачається, що держава та/або суспільство не має права втручатися в особисті справи своїх громадян, якщо вони цього не хочуть в явному вигляді, і, відповідно, не може збирати про них інформацію.

Втім, як справедливо зазначає Р. Джексон, свобода належить індивідам, тоді як суверенітет — державам [12]. Відтак, таке розширення змісту поняття «суверенітет», розповсюдження його на доволі широке коло суб'єктів фактично призводить до його девальвації. Юридична наука має інші загально-визнані терміни для визначення вказаних вище феноменів. Наприклад, замість суверенітету особи, слід говорити про її права та свободи, замість суверенності адміністративно-територіальних одиниць, мова повинна йти про місцеве самоврядування тощо. Категорія ж «суверенітет» має пов'язуватись виключно з державою, народом, нацією [13]. Суверенітет — це категорія, що належить державі, нації, народу, в контексті розгляду людини слід говорити про її приватність, свободу, права і обов'язки.

Проте взаємозв'язок людини і держави в контексті інформаційного суверенітету є беззаперечним: людина має потребу у державі як суб'єкті захисту своїх інформаційних прав, а щоб зберегти себе, держава має захистити інформаційну ідентичність людини, як складову власної ідентичності. Під інформаційною ідентичністю розуміють інформаційну якість суб'єкта, що відображає його включеність до суспільних інформаційних відносин та стан рефлексії щодо сприйняття своєї інформаційної індивідуальності та інформаційної схожості з іншими. Типами інформаційної ідентичності визначають — державну, соціальну та особистісну [14]. Хоча, на нашу думку, в рамках інформаційного суверенітету важливо говорити і про національну ідентичність.

Інформаційно-технологічна складова реалізується загалом через поняття цифрового суверенітету, що визначається як «вища влада встановлення порядку

інформаційної комунікації всередині держави, рівне і незалежне право держав створювати, передавати і використовувати інформацію без втручання ззовні» [15]. Інформаційно-технологічна складова пов'язується з кіберпростором — середовищем існування, отриманим у результаті взаємодії людей, програмного забезпечення і послуг в Інтернет за допомогою технологічних пристроїв і мереж, підключених до них, яке не існує у будь-якій фізичній формі» [16].

Так, О. Задерейко, Н. Логінова, О. Троянський вказують, що до обов'язкових складових цифрового суверенітету держави відносять так звані «електронний щит» та «інформаційний щит». Поняття «електронний щит» включає в себе власні апаратну платформу (мережева платформа і персональні комп'ютери), контрольовану програмну платформу (мережева платформа і персональні комп'ютери) і контрольовану мобільну платформу. Поняття «інформаційний щит» включає власну інтернет-інфраструктуру, медійну структуру засобів масової інформації, телебачення та Інтернету, систему і засоби пропаганди і ведення інформаційних війн, розвинену національну ідеологію, закони, ринок ідеологічних послуг тощо [17]. Проте, вважаємо, що зазначені складові притаманні і інформаційно-гуманітарній складовій.

В контексті виокремлення системних елементів інформаційного суверенітету, Кормич Б. А. аналізуючи законопроекти щодо інформаційного суверенітету, зазначає, що у них дефініція «інформаційний суверенітет» має дві складові: «національна інформаційна політика» та «національний інформаційний простір», на який ця політика поширюється [18]. Таке виокремлення є відносно справедливим, оскільки державний інформаційний суверенітет полягає в здатності держави проводити незалежну інформаційну політику, основною метою якої є реалізація національних інтересів держави в інформаційній сфері і забезпечення верховенства державного законодавства в інформаційному просторі.

Проте, Д. Дубов, критикує визначення інформаційного суверенітету визначення суто через поняття інформаційної політики:

- інформаційний суверенітет не може зводитись виключно до «національної інформаційної політики», а сама вона трактуватись як «сфера (об'ємний простір), у якій здійснюються інформаційні процеси і на яку поширюється юрисдикція України»;
- «інформаційний суверенітет» не може описуватись як «право держави», а лише виключно як її «обов'язок» (відтак слід вести мову не про «право держави», а про «дієві механізми забезпечення») [19].

Окремі науковці ведуть мову не тільки про розробку й реалізацію державної інформаційної політики, але й про інформаційну функцію держави, виділяючи три рівні її існування:

- 1) ідеологічний — відбиття функції держави в суспільній свідомості як необхідності державної діяльності в певному напрямі, важливому для розвитку суспільства, зумовленої неможливістю її здійснення інститутами громадянського суспільства;
- 2) інституціональний (нормативний) — відображення необхідності державної діяльності в сукупності взаємопов'язаних правових настанов, які обов'язково повинні набути закріплення у відповідних правовій системі формах позитивного права;
- 3) прагматичний (фактичний) — втілення функції держави в її практичній діяльності [20, с. 30].

Відтак можливо говорити про реалізацію інформаційного суверенітету через інформаційно-правову та інформаційно-політичну складову, проте такий поділ є досить умовним.

Зокрема, інформаційну функцію держави розкривають через напрями її реалізації (створення інформації, супровід інформації, що має державне значення, збір, обробку, охорону і захист інформації, необхідної для реалізації функцій держави, інформаційний обмін між органами державної влади і т.д.) [21]. При цьому ключовим в реалізації інформаційної функції держави виступає саме регулювання інформаційних відносин. Доронін І. М. складовими інформаційної функції виділяє комунікативну, ідеологічну, культурно-виховну [22].

Важливою особливістю виконання державою своєї інформаційної функції є специфіка її об'єкту — інформаційних та комунікаційних процесів, зокрема їх відкритість та здатність до всепроникнення; і одночасно важливою характеристикою є згадана нами конкуренція між правами держави щодо регулювання інформаційних процесів та правами і свободами людини. Таким чином, ми повинні відзначити, що регулювання інформаційних процесів з боку держави обмежується, передусім, відповідними гарантіями інформаційних прав особи, які і визначають компетенцію держави в інформаційній сфері.

Розглядаючи суверенітет як правову категорію, що має внутрішній вираз (верховенство влади всередині держави) та зовнішній вираз (незалежність у зовнішніх зносинах), в науці знайшло розвиток тлумачення інформаційного суверенітету держави як спроможностей держави в у внутрішній та зовнішній інформаційній сфері, а саме:

- здатність держави контролювати внутрішній інформаційний простір;
- здатність держави відображати інформаційні атаки ззовні;
- здатність держави впливати на інформаційний простір інших держав [23, с.121].

Загалом аналіз юридичної літератури з проблем державного суверенітету засвідчив, що досліджуване питання традиційно розглядається у прив'язці до принципів міжнародного права, які впливають з ідеї суверенітету: принцип суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи держав, незастосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах, мирного вирішення міжнародних спорів, територіальної цілісності держави, непорушності кордонів тощо, що є також актуальним для суверенітету інформаційного.

Висновки. В результаті проведеного дослідження встановлено, що питання визначення складових інформаційного суверенітету України та їх правової природи можна розглядати з двох основних підходів: виокремлення функціональних сфер (аспектів) інформаційного суверенітету або ж виокремлення його системних елементів. Зокрема, інформаційний суверенітет України як складна категорія інформаційного права, елементи якої відображають різні форми інформації і сфери її прояву в сучасному суспільстві, в найбільш загальному вигляді включає в себе наступні функціональні аспекти: інформаційно-гуманітарний та інформаційно-технологічний.

Інформаційно-гуманітарна складова інформаційного суверенітету включає три аспекти: національний (народний), державний та особистісний. Зазначені аспекти можуть бути деталізовані через культурну, ідеологічну, духовну складові тощо.

Інформаційно-технологічна складова реалізується загалом через поняття цифрового суверенітету та пов'язується з кіберпростором — середовищем існування, отриманим у результаті взаємодії людей, програмного забезпечення і послуг в Інтернет за допомогою технологічних пристроїв і мереж, підключених до них, яке не існує у будь-якій фізичній формі.

Натомість вирізняти складові інформаційного суверенітету з точки зору його системних елементів, ототожнюючи інформаційний суверенітет з інформаційною політикою або зокрема, з забезпеченням інформаційної безпеки, вважаємо недоцільним, адже відповідні елементи — інформаційні ресурси, інформаційні процеси та їх суб'єкти тощо є складовими інформаційної сфери.

Література

1. Супрун В.М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Х., 2010. 21 с.
2. Морозов О.Л. Інформаційна безпека в умовах сучасного стану і перспектив розвитку державності. URL: <http://www.viche.info>
3. Sørensen G. Sovereignty: Change and Continuity in a Fundamental Institution // *Political Studies*, 1999. Vol. XLVII. P. 590–604.
4. Мочерний С.В. Економічна теорія: навч. пос. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид. центр «Академія», 2005, 640 с.
5. Питання ідентичності для російськомовних в Україні в контексті збройного конфлікту на сході країни. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/Russophon_UK.pdf
6. Картунов О. Суверенітет (національний). Мала енциклопедія етнодержавознавства. К.: Генеза; Довіра, 1996. С. 881.
7. Воронянський О. Проблема визначення політичного змісту категорії «національні інтереси» // *Політологічний вісник*, 2011. 54. С. 241–246.
8. Белевцева В. Державний суверенітет, його ознаки та властивості // *Підприємництво, господарство і право*, 2009. № 10. С. 7–10.
9. Черняк Л.Ю. К вопросу о понятии информационного суверенитета: теоретический и сравнительно-правовой аспекты // *Сибирский юридический вестник*, 2012. № 3(58). С. 117–122.
10. Матузов Н.И. К вопросу о суверенитете личности. *Изв. Вузов // Правоведение*, 1994. № 4. С. 3–14.
11. Левенчук А. Государство: прайвеси, раскрытие информации и аудит. URL: <http://www.libertarium.ru/old/sorm/disclosure.html>.
12. Samuel D. Warren, Louis D. Brandeis. The Right to Privacy // *Harvard Law Review*, 1890. № 5. Vol. IV. PP. 193–220.
13. Гапотій В.Д. Суверенітет особи: суперечливість теоретико-правових підходів // *Вісник Запорізького юридичного інституту* (3). С. 3–10.
14. Сопілко І.М. Витоки формування інформаційної ідентичності: методологічний контекст // *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспуденція*, 2013. № 6–3. Том 1, С. 107–110.
15. Gong W. Information Sovereignty Reviewed // *Intercultural Communication Studies*, 2005. № 1. P. 11.
16. ISO/IEC 27032, Information technology. Security techniques. Guidelines for cybersecurity, 2012. 50 p.
17. Задерейко А., Логинова Н., Троянский А. Концептуальные основы защиты информационного суверенитета государства // *Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (Одеса, 27 жовтня 2016 р.)*. Одеса: Фенікс, 2016. С. 183–185.
18. Кормич Б.А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: Монографія. Одеса: Юрид. література, 2003. 472 с.
19. Дубов Д.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення інформаційного суверенітету в Україні // *Вісник НАКККіМ* 1'2014. С. 233–238.
20. Тихомиров О.О. Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасної держави: моногр.; заг. ред. Р.А. Калужного // *Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. НА СБ України*, 2014. 196 с.
21. Талапина Э.В. К вопросу об информационной функции государства // *Информационное общество*, 2002. № 1. С. 20.
22. Доронін І.М. Безпекова сутність функцій держави // *Інформація і право*, 2020. № 1(32). С. 66–79
23. Жигжитов С.В. Государственный суверенитет — особенности теоретического и прикладного исследования. URL: <http://www.rosna-tion.ru/index.php? D=11>

References

1. Suprun V.M. Teoretyko-pravovi osnovy informacijnogho suverenitetu: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.01. Kh., 2010. 21 s.
2. Morozov O.L. Informacijna bezpeka v umovakh suchasnogho stanu i perspektiv rozvytku derzhavnosti. URL: <http://www.viche.info>
3. Sørensen G. Sovereignty: Change and Continuity in a Fundamental Institution // *Political Studies*, 1999. Vol. XLVII. P. 590–604.

4. Mochernyj S.V. Ekonomichna teoriya: navch. pos. dlja studentiv vyshhykh navchalnykh zakladiv. Kyjiv: Vyd. centr «Akademija», 2005., 640 s.
5. Pytannja identychnosti dlja rosijskomovnykh v Ukraini v konteksti zbrojnogo konfliktu na skhodi krajiny. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/Russophon_UK.pdf
6. Kartunov O. Suverenitet (nacionaljnyj). Mala encyklopedija etnoderzhavoznavstva. K.: Gheneza; Dovira, 1996. S. 881.
7. Voronjanskyj O. Problema vyznachennja politychnogo zmistu kategoriji «nacionalni interesy» // Politologichnyj visnyk, 2011. 54. S. 241–246.
8. Bjeljevceva V. Derzhavnyj suverenitet, jogho oznaky ta vlastyvoli // Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo, 2009. # 10. S. 7–10.
9. Chernyak L. Yu. K voprosu o ponyatii informatsionnogo suvereniteta: teoreticheskiy i sravnitelno-pravovoy aspekty // Sibirskiy yuridicheskij vestnik, 2012. № 3(58). S.117–122.
10. Matuzov N.I. K voprosu o suverenitete lichnosti. Izv. Vuzov // Pravovedenie, 1994. № 4. S. 3–14.
11. Levenchuk A. Gosudarstvo: prayvesi, raskrytie informatsii i audit. URL: <http://www.libertarium.ru/old/sorm/disclosure.html>.
12. Samuel D. Warren, Louis D. Brandeis. The Right to Privacy // Harvard Law Review, 1890. № 5. Vol. IV. P. 193–220.
13. Ghatotij V.D. Suverenitet osoby: superechlyvistj teoretyko-pravovykh pidkhodiv // Visnyk Zaporizkogo jurydychnogo instytutu (3). S. 3–10.
14. Sopilko I.M. Vytoky formuvannja informacijnosti identychnosti: metodologichnyj kontekst // Naukovyj visnyk mizhnarodnogo ghumanitarnogo universytetu. Ser.: Juryspudencija, 2013. # 6–3. Tom 1, s. 107–110.
15. Gong W. Information Sovereignty Reviewed // Intercultural Communication Studies, 2005. № 1. P. 11.
16. ISO/IEC 27032, Information technology. Security techniques // Guidelines for cybersecurity, 2012. 50 p.
17. Zadereyko A., Loginova N., Troyanskiy A. Kontseptualnye osnovy zashchity informatsionnogo suvereniteta gosudarstva // Ghumanitarnyj ta innovacijnyj rakurs profesijnosti majsternosti: poshuky molodykh vchenykh: materialy II Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh (Odesa, 27 zhovtnja 2016 r.). Odesa: Feniks, 2016. S. 183–185.
18. Kormych B.A. Orghanizacijno-pravovi zasady polityky informacijnosti bezpeky Ukrainy: Monoghrafija. Odesa: Juryd. literatura, 2003. 472 s.
19. Dubov D.V. Problemy normatyvno-pravovogo zabezpechennja informacijnogo suvereniteta v Ukraini // Visnyk NAKKKiM 1'2014. S. 233–238.
20. Tykhomyrov O.O. Zabezpechennja informacijnosti bezpeky jak funkciya suchasnoji derzhavy: monoghr.; zagh. red. R.A. Kaljuzhnogho // Centr navch.-nauk. ta nauk.-prakt. vyd. NA SB Ukrainy, 2014. 196 s.
21. Talapina E.V. K voprosu ob informatsionnoy funktsii gosudarstva // Informatsionnoe obshchestvo, 2002. № 1. S. 20.
22. Doronin I.M. Bezpekova sutnistj funkcij derzhavy // Informacija i pravo. 2020. # 1(32). S. 66–79.
23. Zhigzhitov S.V. Gosudarstvennyy suverenitet — osobennosti teoreticheskogo i prikladnogo issledovaniya. URL: <http://www.rosnacion.ru/index.php?D=11>

Чорнописька Вікторія Зіновіївна

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

Чорнописька Виктория Зиновьевна

кандидат исторических наук,

старший преподаватель кафедры гражданского права и процесса

Учебно-научный институт права, психологии и инновационного образования

Национального университета «Львовская политехника»

Chornopyska Viktoriia

PhD, Senior Lecturer of the Department of Civil Law and Procedure

Institute of Law, Psychology and Innovative Education of

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-3230-5971

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6734

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ НОВОГО ОСВІТНЬОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ДУХОВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ НОВОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEES OF ACTIVITIES OF INSTITUTIONS OF HIGHER SPIRITUAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE NEW EDUCATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE

Анотація. У статті проаналізовано адміністративно-правові гарантії діяльності закладів вищої духовної освіти в контексті сучасного освітнього законодавства України. З огляду на недостатній рівень науково-правового вивчення теми та зважаючи на інноваційні процеси в українському освітньому середовищі, наша розвідка певною мірою заповнює прогалини у дослідженні цієї проблематики. Незважаючи на задекларовані норми в освітньому законодавстві адміністративно-правові гарантії діяльності закладів вищої духовної освіти як релігійних організацій продовжуються формуватися.

Нове освітнє законодавство заклало нові гарантії для закладів вищої духовної освіти та визначило нову траєкторію розвитку богословської освіти. Зокрема, законом зберігається автономність від МОН України, при цьому у результаті проходження акредитації ЗВДО можуть видавати диплом державного зразка. Законодавець дозволяє релігійним організаціям максимально корелювати освітню політику ЗВДО, визначати принципи діяльності студентського самоврядування. Щодо процедури ліцензування та акредитації, відкриття аспірантури та докторантури, спеціалізованої вченої ради зі спеціальності 041 «Богослов'я» законодавцем передбачаються істотні поступки та чітко визнаються всі документи ЗВДО які є еквівалентні державним документам. Також законодавством визначено, що документи про освіту, наукові ступені та вчені звання, які видані особам в ЗВДО, можуть бути визнані як еквівалентні державним документам. Втім, інституціалізація богослов'я в світській системі освіти вимагає пошуку нових форм її присутності в освітньо-науковому просторі України.

Ключові слова: адміністративно-правові гарантії, заклади вищої духовної освіти, Закон України «Про вищу освіту», релігійні організації, Міністерство освіти і науки України, комітет Верховної ради України з питань освіти і науки.

Аннотация. В статье проанализированы административно-правовые гарантии деятельности учреждений высшего духовного образования в контексте современного образовательного законодательства Украины. Учитывая недостаточный уровень научно-правового изучения темы и учитывая инновационные процессы в украинском образовательной среде, наша разведка в определенной степени восполняет пробелы в исследовании этой проблематики. Несмотря на задекларированные нормы в образовательном законодательстве административно-правовые гарантии деятельности учреждений высшего духовного образования как религиозных организаций продолжают формироваться.

Новое образовательное законодательство заложило новые гарантии для учреждений высшего духовного образования и определило новую траекторию развития богословского образования. В частности, законом сохраняется автономность от МОН Украины, при этом в результате прохождения аккредитации ЗВДО могут выдавать диплом государственного образца. Законодатель позволяет религиозным организациям максимально коррелировать образовательную политику ЗВДО, определять принципы деятельности студенческого самоуправления. О процедуре лицензирования и аккредитации, открытие аспирантуры и докторантуры, диссертационного совета по специальности 041 «Богословие» законодателем предусматриваются существенные уступки и четко признаются все документы ЗВДО которые являются эквивалентные государственным документам. Также законодательством определено, что документы об образовании, ученых степенях и ученых званиях, выданных лицам в ЗВДО, могут быть признаны как эквивалентные государственным документам. Впрочем, институционализация богословия в светской системе образования требует поиска новых форм ее присутствия в образовательно-научном пространстве Украины.

Ключевые слова: административно-правовые гарантии, учреждения высшего духовного образования, Закон Украины «О высшем образовании», религиозные организации, Министерство образования и науки Украины, Комитет Верховной Рады Украины по вопросам образования и науки.

Summary. The article analyzes the administrative and legal guarantees of higher spiritual education institutions in the context of modern educational legislation of Ukraine. Given the insufficient level of scientific and legal study of the topic and given the innovative processes in the Ukrainian educational environment, our intelligence to some extent fills the gaps in the study of this issue. Despite the declared norms in the educational legislation, the administrative and legal guarantees of the activity of institutions of higher spiritual education as religious organizations continue to be formed.

The new educational legislation laid down new guarantees for institutions of higher spiritual education and defined a new trajectory for the development of theological education. In particular, the law preserves autonomy from the Ministry of Education and Science of Ukraine, and as a result of accreditation ZVDO may issue a state diploma. The legislator allows religious organizations to maximally correlate the educational policy of ZVDO, to determine the principles of student self-government. Regarding the licensing and accreditation procedure, opening of postgraduate and doctoral studies, specialized academic council on specialty 041 «Theology», the legislator provides for significant concessions and clearly recognizes all documents of the EITI that are equivalent to state documents. The legislation also stipulates that documents on education, scientific degrees and academic titles, which are issued to persons in the ZVDO, may be recognized as equivalent to state documents. However, the institutionalization of theology in the secular education system requires the search for new forms of its presence in the educational and scientific space of Ukraine.

Key words: administrative and legal guarantees, institutions of higher spiritual education, Law of Ukraine «On Higher Education», religious organizations, Ministry of Education and Science of Ukraine, Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Education and Science.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні зміни в Україні обумовлюють нові тенденції у розвитку освітньо-наукового дискурсу. Сьогодні богословська освіта у конфесійній та державній системі вищої освіти є на шляху зближення, але разом з тим, зберігає свою автономність та специфічність. Істотні зміни в системі вищої освіти, зокрема введення богословської освіти, обумовлюють необхідність модернізації цілої низки освітньо-наукових процесів та їх, як ціннісного переосмислення, так і адміністративно-правового регулювання. Феномен богословської освіти постає нині як чинник

багатьох суспільно-цивілізаційних змін. Із розвитком богословської освіти в Україні пов'язане формування нормативно-правового забезпечення, позаяк за радянських часів богословська освіта була під фактичною заборонаю, у період незалежності вона обмежувалася українським законодавством, і тільки у 2014 р. були остаточно зняті дискримінаційні обмеження у розвитку богословської освіти. Незважаючи на задекларовані норми в освітньому законодавстві адміністративно-правові гарантії діяльності закладів вищої духовної освіти як релігійних організацій продовжуються формуватися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема адміністративно-правових гарантій діяльності закладів вищої духовної освіти (далі — ЗВДО) не набула належного висвітлення у вітчизняному науковому дискурсі. Окремі аспекти цієї проблематики аналізували такі українські дослідники як М. Васін [1], О. Дятлик [2], І. Кундеренко [3], Ю. Решетніков [4], В. Хромець [5], Я. Чорнойван [6], Ю. Шульга [7]. Так, М. Васін зосереджує увагу на питанні нормативно-правового забезпечення діяльності релігійних організацій та їх практичній значущості у розвитку громадянського суспільства [1, с. 59]. О. Дятлик аналізує особливості впровадження та інтеграції освітніх програм спеціальності «Богослов'я» в систему вищої освіти України у контексті зміни українського законодавства [2, с. 34]. Дослідник І. Кундеренко здійснює ретроспективний огляд правових засад становлення ЗВДО, заснованих протестантськими конфесіями України [3]. Вчені Ю. Решетніков та В. Хромець характеризують особливості процесуального формування нормативно-правової бази діяльності ЗВДО в частині визнання документів про вищу освіту, наукові ступені та вчені звання [4; 5]. Я. Чорнойван на основі нормативно-правових актів розглядає питання акредитації та ліцензування ЗВДО [6]. Ю. Шульга здійснює порівняльний аналіз освітнього законодавства України та країн Європейського Союзу, особлива увага приділяється висвітленню цього питання у міжнародних правових документах [7]. З огляду на недостатній рівень науково-правового вивчення теми та зважаючи на інноваційні процеси в українському освітньому середовищі, наша розвідка є актуальною та покликана певною мірою заповнити прогалини в дослідженні цієї проблематики.

Формулювання цілей статті. Проаналізувати адміністративно-правові гарантії діяльності закладів вищої духовної освіти в контексті сучасного освітнього законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Після тривалого пошуку різноманітних альтернатив щодо адміністративно-правового регулювання діяльності закладів вищої духовної освіти, стало зрозуміло, що без змін в освітньому законодавстві системно вирішити це питання є вкрай проблематично. Відтак, лідери релігійних організацій почали активно звертатися до владних інституцій з метою негайного внесення відповідних змін до українського законодавства. 14 лютого 2013 р. Голова комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України (далі — ВРУ) Л. Гриневич провела зустріч з представниками релігійних організацій щодо вирішення проблем державного визнання результатів освітньої та наукової діяльності ЗВДО та можливостей подальшого розвитку

богословської освіти і науки [8]. На початку, пропонувалося фактично політичне рішення, держава визнає документи ЗВДО без відповідних державних механізмів такого визнання.

Обговорення цієї проблеми у більш ширшому форматі відбулося 2–3 квітня 2013 р. на конференції «Богослов'я в Україні: організаційний та освітньо-науковий контекст», в якій взяли участь представники ВРУ, Міністерства освіти і науки України (далі — МОН), духовних і світських центрів богословської науки та освіти, іноземні делегати. Результатом роботи стала резолюція спрямована до МОН та ВРУ, у якій були викладені пропозиції та основоположні принципи, що повинні були лягти в основу змін українського законодавства [9]. Відтак при комітеті з питань науки і освіти ВРУ була створена робоча група з опрацювання правового механізму визнання результатів богословської освіти і науки.

У результаті жвавих дискусій, члени робочої групи розробили компромісний варіант законопроекту, який 20 червня 2013 р. був зареєстрований у ВРУ під назвою «Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо визнання документів про освіту та наукові ступені, що видаються духовними навчальними закладами)» (реєстр. № 2380а) та включено до порядку денного ВРУ на 2 вересня 2013 р. [10]. Слід зауважити, що законопроект був одностайно схвалений комітетом ВРУ з питань освіти і науки, а також підтриманий всіма керівниками релігійних організацій та уповноваженою ВРУ з прав людини В. Лутковською, втім не отримав підтримки від профільного міністерства.

Суспільно-політична ситуація в Україні обумовила вирішення більш нагальних проблем, тому питання богословської науки і освіти було на певний час відкладено. Після «Революції гідності» та зміни влади в квітні 2014 р., МОН ініціювало голосування за новий Закон України «Про вищу освіту». Відтак постала можливість інтегрувати до його положень напрацювання законопроекту № 2380а. Аналіз цього документу показав, що він враховував інтереси ЗВДО, надавав їм реальної самоврядності, спростовував процедуру ліцензування та акредитації, а також дозволяв здійснювати освітню діяльність без ліцензування та акредитації, видаючи документи про вищу освіту власного взірця. Окрім цього, концепція щодо ліцензування та акредитації ЗВДО істотно спростувала процедури й скасовувала певні норми (причому, строге регулювання матеріально-технічної бази). Це дозволяло ЗВДО легко легалізувати свою освітню діяльність та інтегруватися в систему національної освіти, зберігши при цьому статус ЗВДО як релігійної організації.

Відтак, до ЗУ «Про вищу освіту» було запропоновано внести кілька правок до статей та доповнити перелік прикінцевих положень. Статті стосувалися видання дипломів державного зразка, підсумкової атестації, проходження акредитації та ліцензування, натомість перехідні положення вирішували питання визнання раніше отриманих документів щодо: проходження акредитації; відкриття аспірантури та докторантури; діяльності спеціалізованих вчених рад; про отримання вищої освіти; про присвоєння наукових ступенів та вчених звань. Зокрема, в цьому проекті вперше на законодавчому рівні актуалізувалося й питання про виокремлення богослов'я в окрему галузь знань. Висунуті робочою групою пропозиції були включені до проекту закону та проголосовані 8 квітня 2014 р. в першому читанні, опісля передані до другого читання. Виникла певна суперечність щодо того, чи повинен ЗВДО проходити ліцензування, чи одразу акредитацію, втім у кінцевому результаті усі пропозиції були прийняті.

Новий ЗУ «Про вищу освіту» певною мірою подолав кордон між державними та духовними закладами вищої освіти у розвитку богословської науки і освіти, дозволив інтегруватися ЗВДО в національну освітню систему зберігаючи при цьому належний рівень автономії та релігійну специфіку своєї діяльності. Так, згідно новацій профільного закону ЗВДО, які створені відповідно до ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації», отримали можливість на державне визнання їх освітньої та наукової діяльності [5]. Зауважимо, що закон не визначає окремого поняття «заклад вищої духовної освіти» й розуміє його у статусі релігійної організації, порядок створення та діяльності яких і надалі регулюються ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації». Втім, ЗУ «Про вищу освіту» створює нові можливості та надає більше прав як ЗВДО, так і їх випускникам й науково-педагогічним працівникам (далі — НПП).

ЗУ «Про вищу освіту» проблемі вищої духовної освіти відводить низку положень, які вважаємо за доцільне проаналізувати. Так, ст. 3., п. 3. «гарантує незалежність здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (окрім закладів вищої духовної освіти)» [11]. Цим пунктом визначається, що українське законодавство надає право релігійним організаціям здійснювати прямий вплив на діяльність ЗВДО, які є створені ними.

У першій редакції ЗУ «Про вищу освіту» у ст. 24, п. 12 зазначалося, що ЗВДО, які бажають вносити інформацію про видані власні ними дипломи про вищу освіту до ЄДЕБ з питань освіти, мають пройти ліцензування. ЗВДО, які бажають видавати дипломи державного зразка, повинні пройти акредитацію

освітньої програми. Формулювання «які бажають» вказувало на те, що ЗВДО не зобов'язані були проходити ні ліцензування, ні акредитації. Сьогодні ця норма є скасована у зв'язку з набуттям дії інших нормативно-правових актів.

Ст. 32. ЗУ «Про вищу освіту» визначає принципи, які є основоположними для діяльності закладів вищої освіти (далі — ЗВО). Четвертий принцип передбачає «незалежність від політичних партій, громадських і релігійних організацій (окрім закладів вищої духовної освіти)» [11]. Як бачимо, цей принцип є виключенням для ЗВДО з огляду на їх особливий статус в системі освіти, позаяк вони є відокремлені від державного втручання. ЗВДО безпосередньо залежать від релігійних організацій, які їх створили й в праві визначати принципи діяльності цих освітніх інституцій відповідно до своїх статутів. Цей принцип поширюється на всі без винятку ЗВДО, оскільки всі вони відповідно до ст. 11 ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» створюються релігійними управліннями з метою підготовки священослужителів та інших необхідних для їх функціонування релігійних спеціальностей.

Ст. 40. регламентує діяльність студентського самоврядування у ЗВО й передбачає принципи відповідно до яких його органи повинні діяти, зокрема «незалежності від впливу політичних партій та релігійних організацій (окрім закладів вищої духовної освіти)» [11]. Особливий статус за цією нормою знову отримують ЗВДО, що релігійні організації, які їх створюють, можуть здійснювати певний вплив на діяльність студентського самоврядування в цих освітніх інституцій.

Щодо керівництва ЗВДО ст. 42. у п. 6 визначає, що «порядок призначення керівників закладів вищої духовної освіти регулюється їхніми статутами, зареєстрованими у встановленому законодавством порядку» [11]. Ця стаття чітко вказує на те, що ЗВДО під час процедури призначення керівників не керується вимогами встановленими ЗУ «Про вищу освіту», а власним статутом, зареєстрованим у передбаченому законодавством порядку. Відтак, повністю унеможливило вплив держави на призначення керівника ЗВДО, не зобов'язує дотримуватися процедур голосування та відповідних вимог до кандидата передбачених ЗУ «Про вищу освіту». Слід зауважити, що є досить поширеною практика серед ЗВДО, коли керівник не обирається спільнотою освітньої духовної інституції, а призначається лідером релігійної організації.

У прикінцевих та перехідних положеннях п. 18. встановлено, що «під час проходження у передбаченому законодавством порядку ЗВДО процедури

ліцензування та акредитації освітньої програми за спеціальністю «Богослов'я», створення та діяльності аспірантури, докторантури, спеціалізованої вченої ради цього ЗВДО за галуззю знань «Богослов'я», документи про вищу освіту, наукові ступені та вчені звання викладачів (педагогічних і науково-педагогічних працівників) і членів спеціалізованої вченої ради, видані ЗВДО, вважаються еквівалентними відповідним документам, що видаються у передбаченому законодавством порядку» [12].

Ця норма стала важливим кроком на зустріч релігійним організаціям у подальшому розвитку академічного богослов'я, позаяк прирівнює документи науково-педагогічних працівників ЗВДО до державних у процесі проходження державної легалізації освітніх і наукових програм за спеціальністю «Богослов'я». У серпні 2015 р. КМУ було прийнято постанову № 33652, яка затвердила відповідний порядок процедури визнання [1].

Наступним важливим документом щодо визнання документів ЗВДО був Наказ МОН від 08. 04. 2016 р. № 381 «Деякі питання державного визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання» [14]. Згідно нього було затверджено положення про дві комісії: Комісію з державного визнання документів про вищу духовну освіту [15] та Комісію з державного визнання документів про наукові ступені і вчені звання [16]. До персонально-професійного складу цих комісій увійшли представники: МОН; Громадської ради з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями; релігійних організацій; ЗВО, які мають ліцензію на освітню діяльність в галузі знань «Богослов'я», а також два члена правління громадської організації «Євангельська акредитаційна теологічна асоціація» [17]. Так, приміром Комісію з державного визнання документів про вищу духовну освіту у 2018 р. було прийнято позитивне рішення щодо 1427 дипломів, визнано 83 диплома про наукові ступені та 19 про вчені звання [11].

У наказі МОН «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам» про особливості ЗВДО йдеться в окремих частинах. Так, у Загальних положеннях в II абзаці 2 пункту визначається, що рішення про присвоєння вчених звань НПП ЗВДО може прийматися вченими радами ЗВДО, статuti (положення) яких зареєстровані у передбаченому законодавством порядку, які пройшли процедуру ліцензування освітньої діяльності, й за умови дотримання вимог, визначених цим Порядком» [12]. Тобто, після 1. 09. 2018 р. вчені звання працівників релігійних освітніх інституцій визнаються державою

лише ті, які присвоєні ЗВДО, що отримали у визначеному законодавством порядку ліцензію та подали до МОН атестаційну справу про затвердження рішення Вченої ради цього закладу щодо присвоєння вченого звання. Відомо, що після отримання ліцензії закладом освіти, особи можуть претендувати на вчене звання доцента через 5 років, професора — 10 років. Щодо визнання стажу працівників ЗВДО законодавець знову зробив виняток, для НПП ЗВДО враховується стаж педагогічної роботи у ЗВДО, статuti (положення) яких зареєстровані у визначеному законодавством порядку [12]. Отже, коли ЗВДО має ліцензію та подає атестаційну справу особи до МОН, то стаж на науково-педагогічних посадах отриманий до ліцензії зараховується при присвоєнні вченого звання.

Окремим пунктом перехідних положень ЗУ «Про вищу освіту» визначалося, що богослов'я має бути виокремлено в окрему галузь. Відтак у лютому 2015 р. було оприлюднено для громадського обговорення проект Національної стандартної класифікації освіти щодо спеціальностей III освітньо-наукового рівня та IV наукового рівнів освіти. Перелік спеціальностей щодо християнського богослов'я був опрацьований міжконфесійною робочою групою, яка діяла на базі Українського католицького університету, що сформувала вісім спеціальностей та підготувала їх паспорти: 01. Догматика; 02. Бібліїстика; 03. Історичне богослов'я; 04. Літургіка; 05. Церковна історія; 06. Моральне богослов'я і соціальне вчення; 07. Канонічне (Церковне) право; 08. Практичне богослов'я та 09. спеціальності інших конфесій.

Втім, пізніше стало зрозуміло, що галузі та спеціальності мають бути ідентичні на усіх чотирьох рівнях вищої освіти від бакалаврського до докторського. Позаяк, на практиці це призведе до того, що у процесі проходження ліцензування та акредитації на I та II рівнях вищої освіти як ЗВО, так ЗВДО будуть змушені ліцензувати та акредитувати кожну спеціальність окремо, що створюватиме значні перешкоди у розвитку богословської освіти в цілому.

Відтак, згідно постанови МОН № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 29 квітня 2015 р. [14] «Богослов'я» стає окремою галуззю знання 04 Богослов'я з кодом спеціальності 041 Богослов'я. Ця галузь передбачає початковий рівень вищої освіти — молодший бакалавр, перший рівень — бакалавр, другий рівень — магістр; третій (освітньо-науковий) рівень — доктор філософії та науковий рівень — доктор наук [4].

Наступним етапом після затвердження галузі та спеціальностей є підготовка освітніх стандартів.

6 квітня 2016 р. було затверджено персональний склад підкомісії 041 Богослов'я Науково-методичної комісії 4 з гуманітарних наук та богослов'я сектору вищої освіти Науково-методичної ради МОН України [15]. При опрацюванні стандарту вищої освіти зі спеціальності 041 Богослов'я було враховувати компетентісний підхід, коли стандарт регулює лише нормативну частину навчального плану, для першого рівня вищої освіти ця частка складає 50%, для другого рівня вищої освіти — 25%, інша частина навчального плану визначається самостійно ЗВО. Особливість, яка враховувалася при розробці стандартів є те, що богословська освіта розвивається як в духовних, так і світських закладах вищої освіти. Для перших є важливий акцент на конфесійній освіті, натомість для других — на міжконфесійній богословській освіті. Рекомендації щодо розробки стандартів вищої освіти були узагальнені в Наказі МОН України № 600 «Про затвердження та введення в дію Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти» від 01.06.2016 р. [16].

Поява спеціальності «Богослов'я» в секуляризованому освітньому просторі є одним із пілотних інноваційних проектів, з моменту набрання чинності цього Закону. Підготовка християнських богословів є доступною через ліцензовані та акредитовані програми з богослов'я в таких закладах вищої освіти, як Острозька Академія, Український католицький університет, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, Харківський національний університет ім. В. Каразіна, Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Ушинського, Класичний приватний університет та інші. Відкриття богословських освітніх програм у світських закладах вищої освіти орієнтоване на підготовку

богослова як вченого для того, щоб могли в богословському рівні об'єктивно вирішити правові аспекти діяльності релігійних організацій.

Висновки. Таким чином, нове освітнє законодавство намагається подолати розрив між духовною та світською системами вищої освіти. Україна в пострадянському просторі є «єдиною країною, в якій здійснюється державне визнання раніше виданих дипломів релігійних навчальних закладів», що дозволяє ЗВДО працювати в державних установах та інших суспільних сферах, а також продовжувати навчання в аспірантурі, докторантурі державних закладах вищої освіти.

Нове освітнє законодавство заклало нові гарантії для закладів вищої духовної освіти та визначило нову траєкторію розвитку богословської освіти. Зокрема, законом зберігається автономність від МОН України, при цьому у результаті проходження акредитації ЗВДО можуть видавати диплом державного зразка. Законодавець дозволяє релігійним організаціям максимально корелювати освітню політику ЗВДО, визначати принципи діяльності студентського самоврядування. Щодо процедури ліцензування та акредитації, відкриття аспірантури та докторантури, спеціалізованої вченої ради зі спеціальності 041 «Богослов'я» законодавцем передбачаються істотні поступки та чітко визнаються всі документи ЗВДО які є еквівалентні державним документам. Також законодавством визначено, що документи про освіту, наукові ступені та вчені звання, які видані особам в ЗВДО, можуть бути визнані як еквівалентні державним документам. Втім, інституціоналізація богослов'я в світській системі освіти вимагає пошуку нових форм її присутності в освітньо-науковому просторі України.

Література

1. Васін М. С. Правові аспекти взаємодії держави і релігійних організацій у сфері розвитку пенітенціарного капеланства // Часопис Київського університету права. 2018. № 3. С. 58–62.
2. Дятлик О. Впровадження та інтеграція освітніх програм спеціальності «богослов'я» у систему вищої освіти України: управління інноваційним проектом: магістерська дипломна робота: 073. Київ, 2018. 117 с.
3. Кундеренко І. Протестантські духовні заклади вищої освіти як невід'ємна частина освітнього простору України // Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 32. Т. 1. 2020. С. 254–262.
4. Решетніков Ю. Статус богословської освіти в Україні в контексті подальшої гармонізації державно-конфесійних відносин // Актуальні проблеми державного управління. 2013. Вип. 1. С. 131–137.
5. Хромець В. Богословська освіта як феномен релігійного та світського освітнього простору України: дис. ... докт. філос. наук. Київ, 2019. 404 с.
6. Чорнойван Я. В. Державна акредитація вищих духовних навчальних закладів в Україні. Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: зб. наук. праць. 2017. Вип. 117 (2). С. 217–222.
7. Шульга Ю. С. Законодавча база духовної освіти в Україні // Інноваційна педагогіка. Вип. 21. Т. 1. 2020. С. 86–90.

8. Голова Комітету з питань науки і освіти обговорила з представниками Церков питання державного визнання богословських навчальних закладів. Верховна Рада України // Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/72756.html> (дата звернення: 25.11.2020).

9. Організатори конференції «Богослов'я в Україні: організаційний та освітньо-науковий контекст» підвели підсумки // Релігія в Україні. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/21529-organizatori-konferenciyi-bogoslovya-v-ukrayini-organizacijnij-ta-osvitno-naukovij-kontekst-pidveli-pidsumki.html (дата звернення: 25.11.2020).

10. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо визнання документів про освіту та наукові ступені, що видаються духовними навчальними закладами). Верховна Рада України // Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_main?id=&pid069=164&Ses=119&Skl=0 (дата звернення: 25.11.2020).

11. Закон України «Про вищу освіту». База даних «Законодавство України» // ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 25.11.2020).

12. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст. 283. База даних «Законодавство України» // ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 25.11.2020).

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 652 Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти. База даних «Законодавство України» // ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/652-2015-%D0%BF> (дата звернення: 25.11.2020).

14. Наказ Міністерства освіти і науки України «Деякі питання державного визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання» від 08.04.2016 № 381 // Міністерство освіти і науки України. Офіційний веб-сайт. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-06-22/5708/nmo-381.pdf> (дата звернення: 25.11.2020).

15. Положення про Комісію з державного визнання документів про вищу духовну освіту. База даних «Законодавство України» // ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-16#Text> (дата звернення: 26.11.2020).

16. Положення про Комісію з державного визнання документів про наукові ступені та вчені звання. База даних «Законодавство України» // ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-16#Text> (дата звернення: 26.11.2020).

17. Персональний склад науково-методичних комісій (підкомісій) сектору вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України // Міністерство освіти і науки України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-personalnij-sklad-naukovo-metodichnih-komisij-pidkomisij-sektoru-vishoyi-osviti-naukovo-metodichnoyi-radi-mon> (дата звернення: 26.11.2020).

18. Визнання документів духовних навчальних закладів // Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ. URL: <https://news.church.ua/2018/04/02/viznannya-dokumentiv-duhovnix-navchalnix-zakladiv-shho-yak-i-koli-yurij-reshetnikov/> (дата звернення: 26.11.2020).

19. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам» // Міністерство освіти і науки України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16#Text> (дата звернення: 26.11.2020).

20. Хромець В.Л. Нормативно-правове врегулювання діяльності закладів вищої духовної освіти в умовах нового освітнього законодавства України // Освітній дискурс. Гуманітарні науки. 2018. Вип. 6. С. 104–116.

21. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти». База даних «Законодавство України» // ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.11.2020).

22. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження персонального складу Науково-методичних комісій (підкомісій) сектору вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України» // Міністерство освіти і науки України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-personalnij-sklad-naukovo-metodichnih-komisij-pidkomisij-sektoru-vishoyi-osviti-naukovo-metodichnoyi-radi-mon> (дата звернення: 26.11.2020).

23. Наказ Міністерства освіти і науки України 01.06.2016 № 600 «Про затвердження та введення в дію Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти» // Міністерство освіти і науки України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-vid-01062016-600> (дата звернення: 26.11.2020).

References

1. Vasin M. S. Pravovi aspekty vzajemodiji derzhavy i religijnykh orghanizacij u sferi rozvytku penitenciarного kape-lanstva // Chasopys Kyjivskogho universytetu prava. 2018. # 3. S. 58–62.

2. Djatlyk O. Vprovadzhennja ta integracija osvitnykh prohram specialnosti "boghoslov'ja" u systemu vyshhoji osvity Ukrainy: upravlinnja innovacijnym projektom: maghistersjka diplomna robota: 073. Kyjiv, 2018. 117 s.
3. Kunderenko I. Protestantsjki dukhovni zaklady vyshhoji osvity jak nevid'jemna chastyna osvitnjogho prostoru Ukrainy // Aktualjni pytannja ghumanitarnykh nauk. Vyp 32. T. 1. 2020. S. 254–262.
4. Reshetnikov Ju. Status boghoslov'sjkoji osvity v Ukraini v konteksti podaljšhoji gharmonizaciji derzhavno-konfesijnykh vidnosyn // Aktualjni problemy derzhavnogho upravlinnja. 2013. Vyp. 1. S. 131–137.
5. Khromecj V. Boghoslov'sjka osvita jak fenomen religijnogho ta svitsjkogho osvitnjogho prostoru Ukrainy: dys. ... dokt. filos. nauk. Kyjiv, 2019. 404 s.
6. Chornojvan Ja. V. Derzhavna akredytacija vyshhykh dukhovnykh navchalnykh zakladiv v Ukraini. Ghileja. Istorychni nauky. Filosofsjski nauky. Politychni nauky: nauk. visnyk: zb. nauk. pracj. 2017. Vyp. 117 (2). S. 217–222.
7. Shuljgha Ju. S. Zakonodavcha baza dukhovnoji osvity v Ukraini // Innovacijna pedaghoghika. Vyp. 21. T. 1. 2020. S. 86–90.
8. Gholova Komitetu z pytanj nauky i osvity obghovoryla z predstavnykamy Cerkov pytanja derzhavnogho vyznannja boghoslov'sjkykh navchalnykh zakladiv. Verkhovna Rada Ukrainy // Oficijnyj vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennja/72756.html> (data zvernennja: 25.11.2020).
9. Orghanizatory konferenciji "Boghoslov'ja v Ukraini: orghanizacijnyj ta osvitno-naukovyj kontekst" pidvely pidsumky // Religija v Ukraini. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/21529-organizatori-konferenciji-bogoslovyja-v-ukraini-organizacijnij-ta-osvitno-naukovyj-kontekst-pidveli-pidsumki.html (data zvernennja: 25.11.2020).
10. Projekt Zakonu pro vnesennja zmin do dejakykh zakoniv Ukrainy (shhodo vyznannja dokumentiv pro osvitu ta naukovu stupeni, shho vydajutsja dukhovnymy navchalnymy zakladamy). Verkhovna Rada Ukrainy // Oficijnyj veb-portal. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_main?id=&pid069=164&Ses=119&Skl=0 (data zvernennja: 25.11.2020).
11. Zakon Ukrainy "Pro vyshhu osvitu". Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" // VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (data zvernennja: 25.11.2020).
12. Zakon Ukrainy "Pro svobodu sovisti ta religijni orghanizaciji. Vidomosti Verkhovnoji Rady URSR (VVR), 1991, # 25, st.283. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" // VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (data zvernennja: 25.11.2020).
13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.08.2015 # 652 Pro derzhavne vyznannja dokumentiv pro vyshhu dukhovnu osvitu, naukovu stupeni ta vcheni zvannja, vydanykh zakladamy vyshhoji dukhovnoji osvity. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" // VR Ukrainy. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/652-2015-%D0%BF> (data zvernennja: 25.11.2020).
14. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy "Dejaki pytanja derzhavnogho vyznannja dokumentiv pro vyshhu dukhovnu osvitu, naukovu stupeni ta vcheni zvannja" vid 08.04.2016 #381 // Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Oficijnyj veb-sajt. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-06-22/5708/nmo-381.pdf> (data zvernennja: 25.11.2020).
15. Polozhennja pro Komisiju z derzhavnogho vyznannja dokumentiv pro vyshhu dukhovnu osvitu. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" // VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-16#Text> (data zvernennja: 26.11.2020).
16. Polozhennja pro Komisiju z derzhavnogho vyznannja dokumentiv pro naukovu stupeni ta vcheni zvannja. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" // VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-16#Text> (data zvernennja: 26.11.2020).
17. Personalnyj sklad naukovo-metodychnykh komisij (pidkomisij) sektoru vyshhoji osvity Naukovo-metodyčnoji rady Ministerstva osvity i nauky Ukrainy // Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Oficijnyj veb-sajt. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-personalni-sklad-naukovo-metodichnih-komisij-pidkomisij-sektoru-vishoyi-osviti-naukovo-metodichnoyi-radi-mon> (data zvernennja: 26.11.2020).
18. Vyznannja dokumentiv dukhovnykh navchalnykh zakladiv // Ukrain'sjka Pravoslavna Cerkva. Synodalnyj informacijno-prosvitnyckyj viddil UPC. URL: <https://news.church.ua/2018/04/02/viznannya-dokumentiv-duxovnix-navchalnix-zakladiv-shho-yak-i-koli-yurij-reshetnikov/> (data zvernennja: 26.11.2020).
19. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy "Pro zatverdzhennja Porjadku prysvojennja vchenykh zvanj naukovym i naukovo-pedaghoghichnym pracivnykam" // Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Oficijnyj veb-sajt. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16#Text> (data zvernennja: 26.11.2020).
20. Khromecj V.L. Normatyvno-pravove vrehuljuvannja dijalnosti zakladiv vyshhoji dukhovnoji osvity v umovakh novogho osvitnjogho zakonodavstva Ukrainy // Osvitnij diskurs. Ghumanitarni nauky. 2018. Vyp. 6. S. 104–116.
21. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnja 2015 r. # 266 "Pro zatverdzhennja pereliku ghaluzej znanj i specialnostej, za jakyky zdijsnjujetsja pidghotovka zdobuvachiv vyshhoji osvity". Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" // VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (data zvernennja: 26.11.2020).

22. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy "Pro zatverdzhennja personalnogho skladu Naukovo-metodychnykh komisij (pidkomisij) sektoru vyshhoji osvity Naukovo-metodychnoji rady Ministerstva osvity i nauky Ukrainy" // Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Oficijnyj veb-sajt. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-personalnij-sklad-naukovo-metodichnih-komisij-pidkomisij-sektoru-vishoyi-osviti-naukovo-metodichnoyi-radi-mon> (data zvernennja: 26.11.2020).

23. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 01.06.2016 # 600 "Pro zatverdzhennja ta vvedennja v diju Metodychnykh rekomendacij shhodo rozroblennja standartiv vyshhoji osvity" // Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Oficijnyj veb-sajt. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennja-zmin-do-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-vid-01062016-600> (data zvernennja: 26.11.2020).

Карпінська Наталія Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Карпинская Наталия Владимировна

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин
Волинский национальный университет имени Леси Украинки

Karpinska Nataliia

Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor of the Department of Civil and Juridical Disciplines
Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID: 0000-0001-9658-3623

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6737

**ПРИНЦИП САМОСТІЙНОСТІ (ПРИНЦИП СУВЕРЕНІТЕТУ)
ТА АНТИПРОТЕКЦІОНІСТСЬКІ ПРИНЦИПИ У СФЕРІ
ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ
ЗАХОДІВ ЗА ПРАВОМ СОТ**

**ПРИНЦИП САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ (ПРИНЦИП СУВЕРЕНИТЕТА)
И АНТИПРОТЕКЦИОНИСТСКИЕ ПРИНЦИПЫ В СФЕРЕ
ПРИМЕНЕНИЯ САНИТАРНЫХ И ФИТОСАНИТАРНЫХ
МЕР ПО ПРАВУ ВТО**

**PRINCIPLE OF INDEPENDENCE (PRINCIPLE OF SOVEREIGNTY)
AND ANTI-PROTECTION PRINCIPLES IN THE FIELD
OF APPLICATION OF SANITARY AND PHYTOSANITARY
MEASURES UNDER WTO LAW**

Анотація. У статті основна увага приділена характеристиці принципів самостійності, недискримінації, національного режиму та режиму найбільшого сприяння. Зазначаючи, що за своїм спрямуванням та змістовним наповненням ці принципи неоднорідні та поділяються на дві групи: принцип самостійності (принцип суверенітету) та антипротекціоністські принципи (усі інші), а, також, на той факт, що існують певні особливості розуміння та застосування цих принципів в ЄС, автор зосереджує свою увагу на дослідження такої специфіки у контексті відмінностей від базового змісту принципів СОТ.

Всебічний аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок про те, що проблеми принципів права СОТ досліджувались багатьма науковцями, та, що перелік цих принципів може дещо відрізнятися, однак, у цілому є досить стабільним.

У статті автор обґрунтовує висновок про те, що принцип самостійності, є дуже потужним та протекціоністським за своєю природою, на противагу якому вибудовується ціла система принципів (антипротекціоністських), які у своїй сукупності покликані обмежити принцип самостійності задля розширення та лібералізації міжнародної торгівлі.

У системі антипротекціоністських принципів права СОТ автор виокремлює базову компоненту (принцип недискримінації), режимну компоненту (принципи національного режиму та режиму найбільшого сприяння), інформаційну компоненту (принцип транспарентності) та змістову компоненту (принципи наукової обґрунтованості та гармонізації).

Головним практичним інструментом реалізації принципу недискримінації автором убачається механізм визнання еквівалентності. Члени СОТ визнають санітарні та фітосанітарні норми інших членів як еквівалентні (навіть якщо вони відрізняються від власних) у тому випадку, якщо експортер демонструє імпортеру, що його заходи досягають належного рівня санітарного або фітосанітарного захисту.

Також, у статті, на прикладі деяких спорів, здійснено аналіз практичного застосування принципу недискримінації в сфері нетарифного регулювання – застосування санітарних та фітосанітарних заходів.

Ключові слова: принципи, право СОТ, ЄС, санітарні та фітосанітарні заходи.

Аннотация. В статье основное внимание автора уделено характеристике принципов самостоятельности, недискриминации, национального режима и режима наибольшего благоприятствования. Отмечая, что по своей направленности и содержательным наполнением эти принципы неоднородны и делятся на две группы: принцип самостоятельности (принцип суверенитет) и антипротекционистские принципы (все остальные), а также на тот факт, что существуют определенные особенности понимания и применения этих принципов в ЕС, автор сосредоточивает свое внимание на исследование такой специфики в контексте отличий от базового содержания принципов ВТО.

Всесторонний анализ научной литературы позволяет сделать вывод о том, что проблемы принципов права ВТО исследовались многими учеными, и, что перечень этих принципов может отличаться, однако, в целом достаточно стабильным.

В статье автор обосновывает вывод о том, что принцип самостоятельности, является очень мощным и протекционистской по своей природе, в противовес которому выстраивается целая система принципов (антипротекционистское), которые в своей совокупности призваны ограничить принцип самостоятельности для расширения и либерализации международной торговли.

В системе антипротекционистских принципов права ВТО автор выделяет базовую компоненту (принцип недискриминации), режимную компоненту (принципы национального режима и режима наибольшего благоприятствования), информационную компоненту (принцип транспарентности) и содержательную компоненту (принципы научной обоснованности и гармонизации).

Главным практическим инструментом реализации принципа недискриминации мы видим механизм признания эквивалентности. Члены признают санитарные и фитосанитарные нормы других членов как эквивалентные (даже если они отличаются от собственных) в том случае, если экспортер демонстрирует импортеру, что его меры достигают надлежащего уровня санитарной или фитосанитарной защиты.

Также, в статье, на примере некоторых споров, осуществлен анализ практического применения принципа недискриминации в сфере нетарифного регулирования – применение санитарных и фитосанитарных мер.

Ключевые слова: принципы, право ВТО, ЕС, санитарные и фитосанитарные меры.

Summary. The article focuses on the characteristics of the principles of independence, non-discrimination, national treatment and most-favored-nation treatment. Noting that in their direction and content these principles are heterogeneous and are divided into two groups: the principle of independence (principle of sovereignty) and anti-protectionist principles (all others), as well as the fact that there are certain features of understanding and application of these principles in EU, the author focuses on the study of such specifics in the context of differences from the basic content of WTO principles.

A comprehensive analysis of the scientific literature allows us to conclude that the problems of the principles of WTO law have been studied by many scholars, and that the list of these principles may differ slightly, however, in general is quite stable.

In the article the author substantiates the conclusion that the principle of independence is very powerful and protectionist in nature, in contrast to which a whole system of principles (anti-protectionist) is built, which together are designed to limit the principle of independence to expand and liberalize international trade.

In the system of anti-protectionist principles of WTO law, the author distinguishes the basic component (principle of non-discrimination), regime component (principles of national regime and most-favored-nation regime), information component (transparency principle) and content component (principles of scientific validity and harmonization).

The author sees the mechanism of recognition of equivalence as the main practical tool of realization of the principle of non-discrimination. WTO members recognize the sanitary and phytosanitary standards of other members as equivalent (even if they differ from their own) if the exporter demonstrates to the importer that his measures achieve an adequate level of sanitary or phytosanitary protection.

Also, the article, on the example of some disputes, analyzes the practical application of the principle of non-discrimination in the field of non-tariff regulation – the application of sanitary and phytosanitary measures.

Key words: principles, WTO law, EU, sanitary and phytosanitary measures.

Постановка проблеми. Велика система норм СОТ та ЄС, що регулюють відносини у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів (далі — СФЗ), підкорені певним принципам — керівним основам, які визначають основну сутність вимог, їх спрямування та кінцеву мету. Такі принципи як — самостійності, недискримінації, національного режиму та режиму найбільшого сприяння, на наш погляд, відображають основні засади регулювання застосування СФЗ у рамках права СОТ.

Правові принципи застосування СФЗ, які передбачені правом СОТ, є обов'язковими для України та ЄС, і на них базується вітчизняне та європейське законодавство у цій сфері. За своїм спрямуванням та змістовним наповненням ці принципи неоднорідні та поділяються на дві групи: принцип самостійності (принцип суверенітету) та антипротекціоністські принципи (усі інші). Позаяк, існують певні особливості розуміння та застосування цих принципів в ЄС, то актуальним та затребуваним є дослідження такої специфіки у контексті відмінностей від базового змісту принципів СОТ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дає підстави констатувати той факт, що дослідники виділяють принципи права СОТ, перелік яких може дещо відрізнятися, однак у цілому є досить стабільним. Наприклад, С. В. Комендантов вважає, що правова система СОТ спирається на спеціальні принципи, при цьому системоутворююче навантаження мають три з них: принцип недискримінації в торгівлі, принцип найбільшого сприяння, принцип надання національного режиму [1]. Т. К. Гуляєва відносить до базових принципів «права СОТ» наступні: 1) принцип недискримінації в торгівлі; 2) принцип режиму найбільшого сприяння; 3) принцип національного режиму; 4) принцип лібералізації в торгівлі; 5) принцип взаємності; 6) принцип транспарентності. Однак найважливішою характеристикою зазначених принципів, на думку вченої, є самостійність кожного з них, і перш за все принципів режиму найбільшого сприяння та національного режиму відносно принципу недискримінації в торгівлі. При цьому ні в якому разі не заперечується їх взаємозв'язок і взаємопроникнення [2].

Н. А. Чуйко, досліджуючи Угоду про застосування СФЗ, доходять висновку про те, що ця угода є базисом для проведення відмінностей між обґрунтованими і протекціоністськими цілями у випадку застосування СФЗ державами — членами СОТ. При цьому, на думку дослідниці, Угода СФЗ базується на кількох основних принципах і положеннях, вироблених зокрема на основі практики з вирішення

спорів: принципи еквівалентності, транспарентності, недискримінації, гармонізації, наукового обґрунтування, регіоналізації [3].

Формулювання цілей статті. Виходячи із теми дослідження, основне завдання наукової статті полягає у характеристиці принципів — самостійності, недискримінації, національного режиму та режиму найбільшого сприяння у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ у світлі вимог ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Принцип самостійності* є втіленням принципу суверенітету держави у відносинах застосування СФЗ. Він є основним принципом застосування СФЗ, який входив до фундаментальних правил міжнародної торгівлі з часу підписання ГАТТ 1947, та полягає у тому, що кожна окрема держава має виключне право використовувати заходи, «необхідні для захисту життя чи здоров'я людей, тварин та рослин», але це право не може бути застосовано для невиннованої дискримінації між країнами та створення прихованих обмежень торгівлі.

Угода СОТ про застосування СФЗ виходить з того, що всі країни підтримують заходи, спрямовані на забезпечення безпеки харчових продуктів, призначених для споживачів, і прагнуть запобігти поширенню шкідників і хвороб серед тварин і рослин. Ці заходи можуть набувати різних форм, таких як вимоги про походження товару із зони, вільної від хвороб, інспектування, специфічні процедури обробки продукту, встановлення допустимих максимальних рівнів залишків пестицидів або дозвіл використовувати в їжі тільки певні харчові добавки тощо [4, с. 60–65]. Угода про застосування СФЗ допускає з боку суб'єктів СОТ застосування різних стандартів, методів і процедур контролю якості продукції. Однак, застосування цих методів і процедур не повинно викликати або супроводжуватися з необґрунтованими затримками або характеризуватися диференційованим підходом до продукції внутрішнього виробництва або імпортованих товарів. Усі стандарти, методи і процедури, пов'язані із застосуванням СФЗ, повинні бути відображені і відповідним чином врегульовані в національному законодавстві суб'єктів СОТ, а також опубліковані. Передбачається, що застосування СФЗ має базуватися і обмежуватися розумними і обґрунтованими вимогами як у частині запитів інформації про товари, так і в ході практичних перевірок. При цьому, Угода жодним чином не обмежує права проведення перевірок щодо санітарії та епідеміології суб'єктів СОТ на своїй території [5, с. 13–19].

Прийнятний рівень захисту країни-імпортера може бути вище, ніж передбачається міжнародним

стандартом. Право країни-імпортера визначати його власний прийнятний рівень захисту є важливим самостійним правом, а не винятком із загального зобов'язання по ст. 3.1. При цьому ст. 3.3 Угоди вимагає, щоб заходи, результатом введення яких буде більш високий рівень захисту, не суперечили іншим положенням Угоди, в тому числі ст. 5. Відповідність прийнятих заходів вимогам ст. 5.1 було передбачено як фактор, що врівноважує право країни-імпортера встановлювати свій рівень захисту. Вимога проведення оцінки ризику відповідно до ст. 5.1, так само як і необхідність отримання значущих наукових доказів відповідно до ст. 2.2, є ключовими для підтримки балансу між інтересами розвитку міжнародної торгівлі і захистом життя і здоров'я людини [6, с. 38–40].

Принцип самостійності у застосуванні СФЗ полягає також у тому, що держава не втрачає свій суверенітет у частині забезпечення здоров'я людей, захисту тварин і рослин. Останнє слово у цій сфері завжди за державою. Наприклад, принцип самостійності у застосуванні СФЗ повною мірою використовує ЄС. Це проявляється у тому, що у багатьох випадках європейські вимоги до показників безпеки набагато жорсткіші, перелік шкідливих речовин, вміст яких у харчових продуктах регламентується, значно ширший [7, с. 64–70].

Принцип самостійності, оскільки ґрунтується на понятті державного суверенітету, є дуже потужним та протекціоністським за своєю природою. Саме тому на противагу йому вибудовується ціла система принципів, які у своїй сукупності покликані обмежити принцип самостійності задля розширення та лібералізації міжнародної торгівлі. Антипротекціоністські принципи застосування СФЗ формують систему, яка має стримувати державний суверенітет щодо врегулювання відносин СФЗ у різних його проявах.

На наш погляд, система антипротекціоністських принципів права СОТ складається із 1) базової компоненти (принцип недискримінації); 2) режимної компоненти (принципи національного режиму та режиму найбільшого сприяння); 3) інформаційної компоненти (принцип транспарентності); 4) змістовної компоненти (принципи наукової обґрунтованості та гармонізації). Проаналізуємо кожен антипротекціоністський принцип докладніше.

Принцип недискримінації означає, що держави повинні забезпечити загальні умови торгівлі для всіх держав, їх товарів і осіб [8, с. 143–144]. У зв'язку з цим держави — члени повинні усунути дискримінаційний режим у міжнародній торгівлі (Преамбула ГАТТ — 1994). У ст. XIX, XX ГАТТ — 1994 року вказується, що держави-члени не мають права застосовувати надзвичайні заходи щодо імпорту окремих

товарів таким чином, який міг би стати засобом довільної або невинуватеної дискримінації між державами. У зв'язку з тим, що принцип недискримінації в торгівлі не забороняє покращувати загальні умови торгівлі для країн, їх товарів і осіб, вони можуть породжувати різні дискримінаційні умови [9, с. 82–91].

Стосовно сфери санітарного та фітосанітарного регулювання цей принцип означає, що СФЗ не повинні служити засобом свавільної або невинуватеної дискримінації між державами-членами і не повинні застосовуватися у спосіб, який являє собою приховане обмеження міжнародної торгівлі (ст. 2.3 Угоди про застосування СФЗ). Таким чином, Угода про застосування СФЗ конкретизує загальні обов'язки держав-членів щодо недискримінації, передбачені ГАТТ — 1994 (обов'язок по наданню режиму найбільшого сприяння; обов'язок по наданню національного режиму) [9, с. 82–91].

Головним практичним інструментом реалізації принципу недискримінації ми вбачаємо механізм визнання еквівалентності. Члени СОТ визнають санітарні та фітосанітарні норми інших членів як еквівалентні (навіть якщо вони відрізняються від власних) у тому випадку, якщо експортер демонструє імпортеру, що його заходи досягають належного рівня санітарного або фітосанітарного захисту. На запит будь-якого члена СОТ повинні проводитися консультації з метою досягнення двосторонніх і багатосторонніх угод щодо визнання еквівалентності конкретних санітарних і фітосанітарних норм. Це формує правовий інструмент проти упередженого застосування санітарних і фітосанітарних норм [10, с. 173–182].

При цьому слід пам'ятати про те, що не є порушенням принципу недискримінації виправдане застосування певних обмежень. Зокрема, застосування СФЗ може залежати від рівня розповсюдження специфічних хвороб та шкідників та, відповідно, цілеспрямовано застосовуватись до продукції лише окремих країн-імпортерів [11, с. 1–35].

Взагалі, принцип недискримінації є найбільш чутливим у системі принципів застосування СФЗ у праві СОТ. Незважаючи на те, що метою Угоди є недопущення застосування санітарних або фітосанітарних норм як засобу дискримінації між торговельними партнерами, ці заходи нерідко стають інструментом невинуватеної дискримінації. Саме порушення цього принципу є предметом практично кожної торгової претензії, розглянутої на засіданнях Комітету по СФЗ та органу з вирішення спорів СОТ.

Аналіз практичного застосування цього принципу в сфері нетарифного регулювання — застосування СФЗ і вивчення його тлумачення з боку

Апеляційного органу для введення правомірних СФЗ, що відповідають «праву СОТ», можливий на прикладі деяких спорів. Наприклад, ст. 2.3 Угоди про застосування СФЗ стала предметом розгляду в суперечці «Австралія — Лосось» [12], де Канада заявила, що Австралія порушила це положення при введенні імпорتنних вимог на певні види риби, що імпортуються з території Канади, не забезпечивши заходів внутрішнього контролю за пересуванням мертвої риби в межах Австралії. Група експертів сформулювала три вимоги, які повинні бути встановлені для визнання порушення ст. 2.3, тобто принципу недискримінації у сфері застосування СФЗ: (1) захід є засобом дискримінації між територіями членів, відмінних від іншого члена, що застосовує захід, або між територією члена, що застосовує захід і територією іншого члена; (2) дискримінація є довільною або необґрунтованою; і (3) ідентичні чи аналогічні умови переважають на території порівнюваних членів. Крім того, перша вимога означає дискримінацію між «різними» продуктами. Це істотно відрізняється від загальних положень про недискримінацію, передбачених у ст. I і III ГАТТ-1994 та ст. 2.1 Угоди про ТБТ, які застосовуються тільки до «аналогічних» продуктів. Ст. 2.3 Угоди про застосування СФЗ визнає, що саме схожість ризиків, а не продуктів має значення при дотриманні принципу недискримінації в рамках застосування СФЗ. Тобто, коли різні продукти несуть однаковий або подібний ризик для здоров'я, вони піддаються однаковому недискримінаційному режиму. Однак для визнання недискримінації необхідно встановлення і доведення інших вимог. У зв'язку з цим слід враховувати, що, по-перше, визнання порушення принципу недискримінації також означає застосування СФЗ в якості прихованих обмежень міжнародної торгівлі. По-друге, порушення принципу недискримінації безпосередньо спричинить порушення положень ст. 5.5 Угоди про застосування СФЗ — «кожен член повинен уникати довільного або невиннованого встановлення різних рівнів захисту, які він вважає необхідними в різних ситуаціях, якщо така різниця веде до дискримінації або прихованого обмеження міжнародної торгівлі». Саме тому з метою дотримання принципу недискримінації держави-члени при встановленні більш високого рівня санітарного та фітосанітарного захисту, відмінного від міжнародних стандартів, інструкцій та рекомендацій, повинні провести власну оцінку ризику і підготувати наукове обґрунтування [13, с. 82–91].

Звичайно, застосування принципу недискримінації не завжди повною мірою задовольняє інтереси держави-імпортера. Саме тому економічно розвинуті

країни прагнуть знайти шлях легального ослаблення принципу недискримінації. Так, деякі учені доходять висновків про те, що торговельна політика ЄС певною мірою не узгоджується з антидискримінаційним принципом вільної торгівлі ГАТТ/СОТ. Низка активів ЄС передбачає певну дискримінацію у торговельних відносинах із третіми державами через встановлення вимог, зокрема, щодо: 1) дотримання національних стандартів; 2) отримання сертифікатів якості імпоротної продукції; 3) особливих вимог до упаковки та маркування товарів; 4) дотримання санітарно-гігієнічних та інших норм, у тому числі проведення заходів щодо охорони навколишнього середовища; 5) дотримання ускладнених митних формальностей; 6) вимог законів про захист прав споживачів тощо. Такі вимоги часто перетворюються на торговельні бар'єри. К. В. Яловий пише про те, що торгове право ЄС виходить із прагматичних принципів економічних відносин. У випадку особистого інтересу ЄС застосовує принципи СОТ та лібералізує ринки, а коли необхідно забезпечити доступ власних товарів на ринки третіх держав, ЄС укладає угоди, в яких закладає вимоги усунути торгові прямі чи опосередковані бар'єри, відповідно, знижуючи середній рівень своїх митних тарифів та/або обмежуючи використання нетарифних заходів щодо продукції третіх країн [14]. Тобто, як помітно, принцип недискримінації знаходиться у постійному антагоністичному протистоянні із протекціонізмом та його проявами. Важливим засобом легалізації дискримінаційних проявів виступає доведення та наукове обґрунтування обраних СФЗ, що відрізняються від вимог міжнародних стандартів чи рекомендацій.

Дуже цікавим поняттям, що активно обговорюється у зарубіжній науковій літературі, стало поняття «постдискримінації». Враховуючи, з одного боку, чутливість проблем охорони здоров'я та навколишнього середовища, а з іншого, обмеження, які право СОТ накладає на здатність урядів вирішувати їх, Угоду про застосування СФЗ широко критикували за підрив демократичного самоврядування, а також за запровадження елементів «постдискримінації» у світовому торговому порядку. Б. Рігод, досліджуючи це питання, дійшов висновку, що значна частина критики перебільшена і що Угода про застосування СФЗ служить, як і кожна інша Угода СОТ (крім ТРІПС), єдиною метою: збереженню зобов'язань щодо доступу на ринок. Це означає, що «правильне» застосування СФЗ насправді не повинно призводити ні до (неправильної) перешкоди демократії, ні до «постдискримінаційного» торгового режиму [15].

Принцип національного режиму. Принцип національного режиму поряд з принципами

недискримінації та найбільшого сприяння формує найважливіші правові опори всієї системи СОТ [16].

Клаузула про національний режим спрямована на те, щоб забезпечити рівні умови на відповідному національному ринку. Однак не можна не згадати про появу постійних і сильних протекціоністських тенденцій на національному ринку. Д. Карро і П. Жюйар відзначають, що багато держав приймають акти, які начебто ґрунтуються на абсолютно правомірних підставах захисту ринку, таких, як публічний порядок у широкому розумінні слова, і застосовуються на недискримінаційній основі щодо вітчизняних та імпортованих товарів, проте ці акти держав носять певний захисний характер, оскільки фактично застосовуються лише до імпортованих товарів [17, с. 198]. Так, наприклад, часто діють нетарифні бар'єри, які з'явилися як більш-менш майстерний засіб обходу клаузули про національний режим [18].

Другий момент, на який варто звернути увагу при розгляді клаузули про національний режим в СОТ, — це поширення рівності режимів тільки стосовно подібних товарів. Визначення однорідності або ідентичності вітчизняних та імпортованих товарів — один із напрямів, за якими розвиваються спірні і конфліктні ситуації, розглянуті донині [19, с. 108]. Отже, за відсутності загального визначення або загальновизнаних критеріїв застосування національного режиму аналізується окремо кожен випадок з урахуванням кінцевого використання товару, його особливостей, характеру і якості, смаку, звичок споживачів тощо. Наприклад, подібними були визнані канадські золоті монети з вибитим на них кленовим листом і південноафриканські кюгерранди, а також сира нафта, мазут, газолін, рафіновані і присадочні масла та інші рідини. Подібними вважаються міцне і легке пиво, горілка і японський національний напій саке, солодкі і сухі вина, а також ряд інших алкогольних напоїв, і відповідно до п. 2. ст. III ГАТТ вони не повинні підлягати оподаткуванню за різними ставками. Однак товари рослинного, тваринного, синтетичного походження не можуть бути визнані в якості подібних в силу їх особливої специфіки, тому відносно цих товарів є виправданим застосування диференційованого режиму [20, с. 198].

Принцип режиму найбільшого сприяння означає взаємне надання режиму найбільшого сприяння (РНС) в торгівлі, що означає відсутність дискримінації у застосуванні тарифів та інших регуляторних заходів щодо товарів та послуг, що походять із різних країн. Винятками з РНС є торгівля між учасниками регіональних торговельних угод [21] та Генеральна система преференцій [11, с. 1–35]. Зміст міжнародно-

правового принципу найбільшого сприяння у міжнародній торгівлі включає такі елементи: а) має за мету забезпечити за однією державою, яка домовилася з іншою державою, таке ж сприятливе положення (щодо торгівлі), яким користуються на її території інші держави, б) надає абсолютне право на отримання пільг, привілеїв, якими користуються треті держави, в) зазвичай має безумовний характер [22].

Як визнано в літературі, принцип найбільшого сприяння усуває дискримінаційні підходи між партнерами в торгових відносинах. Нинішня та майбутня роль СОТ у розвитку міжнародної торгівлі визначається, перш за все, тим, що вона засновує міжнародні торговельні відносини між державами-учасниками СОТ на безумовному принципі найбільшого сприяння в силу ст. I ГАТТ, зміцнюючи правову базу міжнародної торгівлі. Можна сказати, що приєднання до СОТ означає надання режиму найбільшого сприяння в торговельних відносинах з усіма її членами. Без розвитку застосування принципу найбільшого сприяння важко очікувати поліпшення і розвитку міжнародних торговельних відносин і світової економіки [23].

Логіка рівноправного і взаємовигідного економічного співробітництва між державами потребує злиття в перспективі загального режиму (принципу недискримінації) і принципу найбільшого сприяння. Це означає, що кожній державі, за винятком загальновизнаних винятків, на рівних підставах з іншими надавався б найбільш сприятливий режим у сфері зовнішньоекономічних зв'язків. Унаслідок цього поняття «загальний режим» і «режим найбільшого сприяння» стали би тотожними. Логіка розвитку принципів недискримінації і найбільшого сприяння потребують їх все більш тісної взаємодії. Кінцевим результатом цього процесу може бути формування загальнообов'язкового принципу недискримінації та рівного сприяння, який вимагав би надати рівносуверенним державам найбільш сприятливі умови у сфері зовнішньоекономічних зв'язків, ненадання яких кваліфікувалося б як дискримінація. Така тенденція спостерігається в рамках ГАТТ-СОТ, де ненадання найбільшого сприяння будь-якій державі-члену кваліфікується як дискримінація в силу ст. 1 [24].

Суттєвим викликом належному дотриманню принципу режиму найбільшого сприяння все частіше стає тенденція до регіоналізації. Заплутаність регіональних угод та домовленостей, утворення безлічі угод про вільну торгівлю та інші появи регіоналізації призвели до формування так званого ефекту «чаші спагеті». За допомогою такого поняття описують наслідки, що спотворюють торгівлю, спричинені безліччю регіональних торгових угод, підписаних

протягом останніх трьох десятиліть. Цей ефект демонструє поступове витіснення багатосторонніх переговорів у рамках СОТ та ілюструє кризові явища, які спостерігаються у цій організації.

Важливі наслідки регіоналізації суттєво впливають і на правове регулювання СФЗ. Наприклад, дуже показовим став приклад наполягання США на модифікації правового забезпечення СФЗ у рамках Угоди про Тихоокеанське партнерство. Досліджуючи запропонований США варіант регулювання СФЗ, учені доходять висновку про те, що концепція наукової обґрунтованості, вирішення питання наукової невизначеності та відсутності принципу обережності є справжньою слабкістю нової моделі регулювання СФЗ, що обстоювався США. М. Вагнер вважає, що такий підхід за своєю суттю є регресивним та нагадує повернення до початкового варіанту регулювання СФЗ у рамках права СОТ, відповідно до якого передбачався високий ступінь визначеності в результатах наукового дослідження [25, с. 445–470]. Важливість аналізу цих тенденцій полягає у тому, що регіональні правила неминуче здійснюють вплив на право СОТ, а тому можуть мати потенційний вплив і на вітчизняне правове регулювання СФЗ.

Висновки та перспективи досліджень у даному напрямку. Таким чином, аналіз принципів — самостійності, недискримінації, національ-

ного режиму та режиму найбільшого сприяння у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ у світлі вимог ЄС виділити притаманні їм такі характеристики як: 1) за своїм спрямуванням та змістовним наповненням ці принципи неоднорідні та поділяються на дві групи: принцип самостійності (принцип суверенітету) та антипротекціоністські принципи (недискримінації, національного режиму та режиму найбільшого сприяння); 2) у системі антипротекціоністських принципів доцільно виокремлювати базову компоненту (принцип недискримінації) та режимну компоненту (принципи національного режиму та режиму найбільшого сприяння); 3) відображаючи основні засади регулювання застосування СФЗ у рамках права СОТ принцип самостійності (принцип суверенітету) та антипротекціоністські принципи (недискримінації, національного режиму та режиму найбільшого сприяння) є обов'язковими для України та ЄС, і на них базується вітчизняне та європейське законодавство у цій сфері.

У свою чергу, виокремлюючи у системі антипротекціоністських принципів права СОТ інформаційну компоненту (принцип транспарентності) та змістову компоненту (принципи наукової обґрунтованості та гармонізації) є необхідність дослідження вказаних принципів.

Література

1. Комендантов С.В. Проблемы имплементации в Российской Федерации положений правовой системы Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Казань, 2006.
2. Гуляева Т.К. Соотношение «права ВТО» и национального права государств-членов: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2016.
3. Чуйко Н.А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов в рамках всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2015.
4. Панова А.С. Об особенностях технического регулирования по праву ВТО. Бизнес. Менеджмент. Право. 2013. № 1. С. 60–65.
5. Воронин Б.А. Правовые проблемы вступления в ВТО российского аграрного сектора // Аграрное и земельное право. 2010. № 6 (66). С. 13–19.
6. Попов М.С. Право на применение санитарных и фитосанитарных мер государствами-членами ВТО и последствия их применения // Здравоохранение Российской Федерации. 2013. № 4. С. 38–40.
7. Духневич А. Правова регламентація застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у контексті вимог СОТ та ЄС // Історико-правовий часопис. 2017. № 2 (10). С. 64–70.
8. Почкаева М. Дискриминация в торговле и международное право. Внешняя торговля. 1968. № 9. С. 20–21.
9. Гуляева Т.К., Никитина В.А., Федосов Я.К. Принцип недискриминации в «праве ВТО» // Российский внешне-экономический вестник. 2015. № 8. С. 82–91.
10. Жмуренко В. Войти на равных в число развитых стран. Діловий вісник. 2004. № 3 (118). www.ucci.org.ua; Пирець Н.М. Можливості використання світового досвіду стимулювання експорту в українській практиці // Економіка: проблеми теорії та практики. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. № 195/1. С. 173–182.
11. Членство України в СОТ: огляд зобов'язань та коментарі до них. За редакцією І. Бураковського та В. Мовчан. 2008. 35 с.

12. Australia — Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm
13. Гуляева Т. К., Никитина В. А., Федосов Я. К. Принцип недискриминации в «праве ВТО» // Российский внешне-экономический вестник. 2015. № 8. С. 82–91.
14. Яловий К. В. Принципы торгового права Европейского Союза: автореф. дис. ...канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2011.
15. Rigod B. The Purpose of the WTO Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS) // European Journal of International Law, 2013. No 24(2). PP. 503–532. <https://doi.org/10.1093/EJIL/CHT019>
16. Тарасов О. А. Принцип национального режима: сущность, практика и значение в контексте вступления России во Всемирную торговую организацию: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2005.
17. Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право / науч. ред. В. М. Шумилова. Москва, 2002. С. 198.
18. Тарасов О. А. Принцип национального режима: сущность, практика и значение в контексте вступления России во Всемирную торговую организацию: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2005.
19. Дюмулен И. И. Всемирная торговая организация. Москва, 2003. С. 108.
20. Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право / науч. ред. В. М. Шумилова. Москва, 2002. С. 198.
21. Харчук О. О. Принципы міжнародного економічного права в умовах глобалізації світових господарських відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Київ, 2010.
22. Тер-Степанян Е. Е. Принцип найбільшого сприяння у міжнародному економічному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Харків, 2011.
23. Ким Каг Вон Принцип наибольшего благоприятствования в ГАТТ-ВТО: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2000.
24. Ким Каг Вон Принцип наибольшего благоприятствования в ГАТТ-ВТО: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2000.
25. Wagner Markus. The Future of Sanitary and Phytosanitary Governance: SPS-Plus or SPS-Minus? // Journal of World Trade. 2017. № 3 (51). PP. 445–470.

References

1. Komendantov S. V. Problemy ymplemsntacyy v Rossyjskoj Federacyy polozheniy pravovoj systemy Vsemyrnoj torghovoj orghanyzacyy: avtoref. dyss. ...kand. juryd. nauk 12.00.10. Kazanj, 2006.
2. Ghuljaeva T. K. Sootnoshenye «prava VTO» y nacyonal'nogho prava ghosudarstv-chlenov: avtoref. dyss. ... kand. juryd. nauk 12.00.10. Moskva, 2016.
3. Chujko N. A. Mezhdunarodno-pravovoe reghulyrovanye bezopasnosty pyshhevykh produktov v ramkakh vsemyrnoj torghovoj orghanyzacyy: avtoref. dyss. ... kand. juryd. nauk 12.00.10. Moskva, 2015.
4. Panova A. S. Ob osobennostjakh tekhnicheskogho reghulyrovanyja po pravu VTO. Byznes. Menedzhment. Pravo. 2013. # 1. S. 60–65.
5. Voronyn B. A. Pravovye problemy vstupleniya v VTO rossyjskogho aghrarnogho sektora // Aghrarnoe y zemeljnoe pravo. 2010. # 6 (66). S. 13–19.
6. Popov M. S. Pravo na prymerenye sanytarnykh y fytozanytarnykh mer ghosudarstvam-chlenam VTO y posledstvyja ykh prymerenija // Zdravookhraneniye Rossyjskoj Federacyy. 2013. # 4. S. 38–40.
7. Dukhnevych A. Pravova reghlamentacija zastosuvannja sanitarnykh ta fitosanitarnykh zakhodiv v Ukrajinі u konteksti vymogh SOT ta JeS // Istoryko-pravovyj chasopys. 2017. #2 (10). S. 64–70.
8. Pochkaeva M. Dyskrymnacyja v torghovle y mezhdunarodnoe pravo. Vneshnjaja torghovlja. 1968. # 9. S. 20–21.
9. Ghuljaeva T. K., Nykityna V. A., Fedosov Ja. K. Pryncyp nedyskrymnacyy v «prave VTO» // Rossyjskij vneshneekonomicheskyj vestnyk. 2015. # 8. S. 82–91.
10. Zhmurenko V. Vojty na ravnykh v chyslo razvytykh stran. Dilovyj visnyk. 2004. # 3 (118). www.ucci.org.ua; Pyrecj N. M. Mozhlyvosti vykorystannja svitovogho dosvidu stymuljuvannja eksportu v ukrajinskijj praktyci // Ekonomika: problemy teorii ta praktyky. Dnipropetrovsk: Nauka i osvita, 2004. # 195/1. S. 173–182.
11. Chlenstvo Ukrainy v SOT: oghljad zobov'jazanj ta komentari do nykh. Za redakcijeju I. Burakovskogho ta V. Movchan. 2008. 35 s.
12. Australia — Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm
13. Ghuljaeva T. K., Nykityna V. A., Fedosov Ja. K. Pryncyp nedyskrymnacyy v «prave VTO» // Rossyjskij vneshneekonomicheskyj vestnyk. 2015. # 8. S. 82–91.

14. Jalovyj K. V. Pryncypy torghovogho prava Jevropejskogho Sojuzu: avtoref. dys. ...kand. juryd. nauk 12.00.11. Kyjiv, 2011.
15. Rigod B. The Purpose of the WTO Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS) // *European Journal of International Law*, 2013. No 24(2). PP. 503–532. <https://doi.org/10.1093/EJIL/ChT019>
16. Tarasov O. A. Pryncyp nacyonaljnogho rezhyma: sushhnostj, praktyka y znachenye v kontekste vstuplenyja Rossyy vo Vsemyrnuju torghovuju orghanyzacyju: avtoref. dyss. ... kand. juryd. nauk 12.00.10. Moskva, 2005.
17. Karro D., Zhjuj'ar P. Mezhdunarodnoe ekonomycheskoe pravo / nauch. red. V. M. Shumylova. Moskva, 2002. S. 198.
18. Tarasov O. A. Pryncyp nacyonaljnogho rezhyma: sushhnostj, praktyka y znachenye v kontekste vstuplenyja Rossyy vo Vsemyrnuju torghovuju orghanyzacyju: avtoref. dyss. ... kand. juryd. nauk 12.00.10. Moskva, 2005.
19. Djumulen Y. Y. Vsemyrnaja torghovaja orghanyzacyja. Moskva, 2003. S. 108.
20. Karro D., Zhjuj'ar P. Mezhdunarodnoe ekonomycheskoe pravo / nauch. red. V. M. Shumylova. Moskva, 2002. S. 198.
21. Kharchuk O. O. Pryncypy mizhnarodnogho ekonomichnogho prava v umovakh ghlobalizaciji svitovykh ghospodars-jkykh vidnosyn: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk 12.00.10. Kyjiv, 2010.
22. Ter-Stepanjan E. E. Pryncyp najbiljshogho spryjannja u mizhnarodnomu ekonomichnomu pravi: avtoref. dys. .. kand. juryd. nauk 12.00.11. Kharkiv, 2011.
23. Kym Kagh Von Pryncyp nayboljshegho blaghopryjatstvovanyja v GhATT-VTO: avtoref. dyss. ... kand. juryd. nauk 12.00.10. Moskva, 2000.
24. Kym Kagh Von Pryncyp nayboljshegho blaghopryjatstvovanyja v GhATT-VTO: avtoref. dyss. ... kand. juryd. nauk 12.00.10. Moskva, 2000.
25. Wagner Markus. The Future of Sanitary and Phytosanitary Governance: SPS-Plus or SPS-Minus? // *Journal of World Trade*. 2017. # 3 (51). RP. 445–470.

Шматько Гліб Ілліч

*аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Шматько Глеб Ильич

*аспирант кафедры аграрного, земельного и экологического права
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

Shmatko Gleb

*Post-Graduate Student of the Department of
Agrarian, Land and Environmental Law
National University «Odessa Law Academy»*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6658

**ПРОБЛЕМАТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ
АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ:
ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

**ПРОБЛЕМАТИКА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГИИ В УКРАИНЕ:
ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ**

**PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF ALTERNATIVE ENERGY IN UKRAINE:
LEGAL ASPECTS**

Анотація. Стаття присвячена аналізу сутності терміну «сталий розвиток» у контексті розвитку і подальшого становлення альтернативної енергетики. У дослідженні зроблено акцент на сильних та слабких сторонах даного сегменту енергетики у правовому вимірі. На сьогодні можна стверджувати, що даний напрям галузі має міцний фундамент подальшого розвитку, особливо з огляду на міжнародне співробітництво з ЄС, Китаєм та іншими державами, що сприяє формуванню енергетичної незалежності України. Досвід країн ЄС у переході від традиційних джерел енергії до відновлюваних свідчить не лише про використання енергоощадних технологій, але й засвідчує, що так звана «зелена енергія» являє собою потужний інструмент у енергозабезпеченні промислово розвинутих країн, складаючи конкуренцію енергії, генерованій вугільними, нафтогазовими і атомними електростанціям. Україна має значний потенціал відновлюваної енергетики, який необхідно використовувати для стимулювання економічної діяльності країни, покращення її торгового балансу, що надає змогу не лише оновити основні виробничі фонди в енергетичній сфері, а й створити нові робочі місця та зменшити залежність від імпорту енергоносіїв з використанням диверсифікації джерел енергопостачання. Стратегія подальшого розвитку альтернативної енергетики України потребує створення та законодавчого забезпечення сприятливих умов інвестування та відповідної державної підтримки, розроблення конкурентоспроможних технологій і зразків обладнання, упровадження їх у виробництво. Державна підтримка виробництва альтернативної енергії повинна полягати також у наданні пільг і стимулюванні інвестицій, що спрямовуються в розвиток різних секторів альтернативної енергетики, зокрема і шляхом укладання відповідних міжнародних угод. Дефіцит власних енергетичних ресурсів та залежність від імпорту енергоносіїв є головною загрозою для національної безпеки будь-якої країни. У зв'язку з чим енергетична політика виступає базовою умовою існування та розвитку держави.

Ключові слова: сталий розвиток, альтернативна енергетика, джерело енергії, енергетична стратегія.

Аннотация. Статья посвящена анализу сущности термина «устойчивое развитие» в контексте развития и дальнейшего становления альтернативной энергетики. В исследовании сделан акцент на сильных и слабых сторонах данного сегмента энергетики в правовом измерении. Сегодня можно утверждать, что данное направление развития энергетики имеет под собой прочный фундамент, особенно в контексте дальнейшего международного сотрудничества с ЕС, Китаем и другими государствами, что способствует развитию энергетической независимости Украины. Опыт стран ЕС в переходе от традиционных источников энергии к возобновляемым свидетельствует не только об использовании энергосберегающих технологий, но и свидетельствует, что так называемая «зеленая энергия» представляет собой мощный инструмент в энергообеспечении промышленно-развитых стран, составляя конкуренцию энергии, производимой угольными, нефтегазовыми и атомными электростанциями. Украина имеет значительный потенциал возобновляемой энергетики, который необходимо использовать для стимулирования экономической деятельности страны, улучшения ее торгового баланса, что позволяет не только обновить основные производственные фонды в энергетической сфере, но и создать новые рабочие места и уменьшить зависимость от импорта энергоносителей с использованием диверсификации источников энергоснабжения. Стратегия дальнейшего развития альтернативной энергетики Украины требует создания и законодательного обеспечения благоприятных условий инвестирования и соответствующей государственной поддержки, разработки конкурентоспособных технологий и образцов оборудования, внедрения их в производство. Государственная поддержка производства альтернативной энергии должна заключаться также в предоставлении льгот и стимулировании инвестиций, направляемых в развитие различных секторов альтернативной энергетики, в том числе и путем заключения соответствующих международных соглашений. Дефицит собственных энергетических ресурсов и зависимость от импорта энергоносителей являются главной угрозой национальной безопасности любой страны. В связи с чем энергетическая политика выступает базовым условием существования и развития государства.

Ключевые слова: устойчивое развитие, альтернативная энергетика, источник энергии, энергетическая стратегия.

Summary. The article analyzes the essence of the term «sustainable development» in the context of the development and further formation of the alternative energy sector, the relevance of implementation (renewable energy), aspects of the strengths and weaknesses of this energy segment in the legal dimension. Today, it cannot be said that this area of the industry does not have a foundation for further development, international cooperation with the EU, China and other states provide directions for the development of Ukraine's energy independence. The experience of EU countries in the transition from traditional energy sources to renewable ones indicates not only the use of energy-saving technologies, but also shows that the so-called «green energy» is a powerful tool in the energy supply of industrially developed countries, competing with coal, oil and gas and nuclear power plants. Ukraine has a significant potential for renewable energy, which should be used to stimulate the country's economic activity, improve its trade balance, which allows not only to update fixed production assets in the energy sector, but also to create new jobs and reduce dependence on energy imports using the diversification of energy supply sources. The strategy of further development of alternative energy in Ukraine requires the creation and legislative provision of favorable investment conditions and appropriate state support, the development of competitive technologies and equipment samples, and their introduction into production. State support for alternative energy production should also consist in providing benefits and stimulating investments directed to the development of various alternative energy sectors, including through the conclusion of relevant international agreements. The lack of its own energy resources and dependence on energy imports is the main threat to the national security of any country. In this connection, energy policy is the basic condition for the existence and development of the state.

Key words: sustainable development, alternative energy, energy source, energy strategy.

Постановка проблеми. Одним з чинників становлення держави є її незалежність. Ця системотворча умова стосується кожної сфери суспільства у політичному, економічному та соціальному просторі країни. Найважливішим стратегічним сектором української економіки є енергетичний. Проблема полягає у тому, що наразі існує не лише справжня енергозабезпеченість країни, що гарантується національним виробництвом енергії, але й «показово-мінлива» енергозабезпеченість, що проявляється у постійній закупівлі енергоносіїв у зв'язку із політично-економічними та інфраструктурними негараздами.

Проблематика енергетичної незалежності України на сьогоднішній день є вкрай актуальною. З однієї сторони вона становить шлях стратегії сталого розвитку української держави, з другої новітня пора диктує сьогочасні виклики, відповідь та вирішення яких продемонструє силу та подальший вектор майбутнього розвитку держави і суспільства. Саме з перелічених умов нині роль відновлювальних джерел енергії (ВДЕ) та альтернативної енергетики сприймається по-новому та є поглядом у майбутнє у період кризи. Формування чіткої, послідовної, осмисленої та новітньої енергетичної стратегії України

на національному та міжнародному рівні має бути основоположним фундаментом країни, яка крокує в еко-глобалістське майбутнє.

Метою запропонованої статті є визначення правових проблем розвитку альтернативної енергетики в Україні у контексті ідеї сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою статі стали наукові праці вчених-фахівців у галузі аграрного, земельного, природоресурсного та екологічного права Одеської правової школи, зокрема таких як Харитонова Т.Є. [7, с. 295], Каракаш І.І. [10, с. 326], Григор'єва Х.А. [8, с. 326–339], Платонова Є.О. [9, с. 326] та ін. Крім того правовим проблемам розвитку альтернативної енергетики присвячували свої праці такі вчені як Дудченко О. [6], Корольчук Л.В. [2, с. 72–73], Манжул, І. В. [5, с. 245], Ткаленко С.І. [1, с. 50]. та інші.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, сталий розвиток — це розвиток, за якого задоволення потреб сьогодишнього покоління відбувається без обмеження можливостей майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. В усіх розвинутих країнах створені державні органи, які відповідають за сталий розвиток, розроблені або розробляються національні документи, які орієнтують на такий розвиток [1, с. 50]. Сталий розвиток (sustainable development) як науковий напрямок виник на перетині багатьох наук (екології, філософії, соціології, економіки тощо), оскільки стосується усіх без винятку сфер людського життя і трактується, як економічно соціальний процес при якому використання природних ресурсів, інвестиційні вектори, пріоритетні напрями розвитку науки та інновацій, розвиток соціальних цінностей та інституційні зміни в сукупності зміцнюють існуючий потенціал для задоволення людських потреб сьогодні і для наступних поколінь, який спрямований на покращення рівня якості людського життя при збереженні сталості екосистеми [2, с. 72–73].

Розглянемо визначення поняття «альтернативні джерела енергії». В Законі України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 р. № 555-IV [3] альтернативні джерела енергії визначаються як відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів. Слід звернути увагу на досить широке, порівняно з європейським законодавством, поняття альтернативних джерел енергії в Україні та неод-

нозначне розуміння цього терміну. У ЄС спочатку до альтернативних джерел відносили скраплення і газифікацію твердих палив, експлуатацію геотермальних родовищ та використання сонячної енергії. Директива 2009/28/ЄС зазначає, що енергія з відновлювальних невикопних джерел включає вітрову, сонячну, аеротермічну, геотермальну та океанічну енергії, гідроенергію, біомасу, газ з органічних відходів, газ з очищених стічних вод та біогаз. Освоєння відновлюваних джерел енергії передбачалось Енергетичною стратегією України на період до 2030 року, яка була схвалена розпорядженням КМУ від 24 липня 2013 р. № 1071. В ній зазначалося необхідність підвищення привабливості освоєння та розвитку тих відновлених джерел енергії, які мають високу ймовірність економічної окупності в майбутньому і є найбільш перспективними з погляду виробництва на території України; підтримання розроблення і впровадження конкурентоспроможних технологій; вирівнювання умов конкуренції між традиційними і нетрадиційними видами енергії та інші заходи. У сьогоднішній час вона втратила чинність відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», — де визначено цілеспрямовання, що територіальне розташування України між ЄС та РФ, акт зовнішньої агресії останньої проти України містять як виклики, так і можливості [4]. До позитивних аспектів нормативно-правового регулювання в сфері розвитку альтернативних джерел енергії віднесемо: 1) розробку масштабної програми дій з відновлюваної енергетики, яка враховує особливості гідроенергетики, сонячної енергетики, вітрової енергетики, біоенергетики, геотермальної енергетики; 2) затвердження та виконання Державної цільової економічної програми, що містить чіткий план реалізації поставлених задач з модернізації енергетичної системи України; 3) узгодження національної нормативної бази з Європейським законодавством щодо розвитку відновлюваної енергетики. Реалізація цих заходів дає змогу формувати в суспільстві свідоме ставлення до необхідності підвищення енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива.

Звернемо увагу на наявні прорахунки і недоліки саме відомчого регулювання в зазначеній сфері. Науковці однозначні у своїх висновках щодо декларативності багатьох нормативно-правових актів, відсутності конкретних заходів дій з їх виконання, недостатності податкових та митних стимулів виробникам альтернативних джерел енергії. Зокрема,

дослідники слушно порушують питання про необхідність спрощення процедури реєстрації енергокомпаній, що працюють на альтернативних джерелах енергії, та створення такого реєстру з метою надання їм пільг у вигляді звільнення від податку на прибуток; формування реєстрів імпортової продукції для альтернативної сировини, на які поширюються пільги у вигляді ввізного мита; урегулювання питання компенсації витрат енергокомпаній, що працюють на альтернативних джерелах, у разі їх підключення до електромереж. Загальнодержавною проблемою є недостатність державного фінансового забезпечення прийнятих програм та заходів, неможливість їх реалізації без необхідної інформаційної підтримки, належної роботи місцевих органів самоврядування тощо [5, с. 245; 6].

На думку Т. Є. Харитонові неврегульованість правових питань створює також низку проблем, які стосуються виділення земельних ділянок для розташування сонячних електростанцій, вітряків або можливих місць установки гідроенергетиків. Також на протязі багатьох років законодавчо вирішується питання щодо розміру «зеленого» тарифу та його пільгових умов, але правове забезпечення цього питання також потребує доробки [7, с. 295].

За словами Х. А. Григор'євої потрібно було ухвалити закон України «Про виробництво та реалізацію біопалива», в якому має передбачатися 10 державна підтримка виробників біопалива до нормативно-правових актів у сфері альтернативної енергетики [8, с. 326–339].

Є. О. Платонова зазначає, що вдосконаленню державної політики регулювання та розвитку альтернативної енергетики в нашій країні, сприяло прийняття 25 квітня 2019 року Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії», згідно з яким передбачається перехід із 2020 року на нову аукціонну систему стимулювання альтернативної електроенергетики [9, с. 326].

Як наголошує І. І. Каракаш щодо паливно-енергетичного комплексу нашої держави, який складається із підприємств, установ та організацій електроенергетичного, ядерно-промислового, вугільно-промислового та нафтогазового комплексів незалежно від форми власності, несе серйозне забруднення довкілля. Так, об'єкти теплової енергетики

викидають в атмосферне повітря близько 30 відсотків усіх шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел. Підприємства нафтогазового комплексу за рівнем шкідливого впливу на довкілля теж вважаються об'єктами підвищеного екологічного ризику. Негативним екологічним впливом характеризується і гідроенергетика. Будівництво гідровузлів на Дніпрі призвело до затоплення великих земельних площ. Водосховища підвищили рівень навколишніх ґрунтових вод, стали причиною інтенсивного руйнування крутих берегів. Безпека атомних станцій є серйозною проблемою для держави, оскільки катастрофа на Чорнобильській АЕС перетворила значну територію в зону екологічного лиха [10, с. 326].

Висновки. Підводячи підсумок щодо становлення та розвитку альтернативної енергетики, то першою перешкодою слід вказати недосконалість законодавчої бази. Ця проблема не є нездоланною, оскільки за допомогою вмілого використання юридично-технічного та науково-теоретичного інструментарію можна створити злагоджений правовий механізм, що забезпечить стабільний розвиток альтернативної енергетики та забезпечення виконання цілей сталого розвитку. Це закон України «Про альтернативні види палива», закон України «Про альтернативні джерела енергії», закони України «Про енергозбереження» та «Про ринок електричної енергії та ін. Другою проблемою є фінансова, а саме надання фінансової підтримки пересічним громадянам та підприємствам для освоєння використання альтернативних джерел енергії у контексті сталого розвитку. Економічна криза та пандемія 2019–2021 років не дають позитивних прогнозів на прискорений шлях модернізації енергетичної промисловості, але цей напрям стратегічно важливий для економічного розвитку країни. Для подальшого забезпечення сприятливих нормативно-правових умов розвитку альтернативної енергетики не можна забувати про подальше посилення податкового стимулювання приватних інвесторів; гарантії українським виробникам альтернативних джерел енергії щодо її купівлі за зеленими тарифами; інформування населення про необхідність захисту довкілля шляхом використання нетрадиційних джерел енергії.

«Наукове дослідження здійснене у рамках виконання проекту «Альтернативна енергетика» в Україні: шляхи законодавчого стимулювання», за підтримки Національного фонду досліджень України»

Література

1. Ткаленко С.І. Біоекономіка як пріоритетний напрям сталого розвитку // Вчені записки Університету «КРОК» Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Вип. 49. К., 2018. 220 с.
2. Корольчук Л.В. Концепція сталого розвитку в сучасних умовах розвитку світової економіки // Теоретичні та практичні аспекти соціально-економічних наукових досліджень: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 30 жовтня 2020 р). Київ: Східноєвропейський центр наукових досліджень, 2020. 222 с.
3. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 р. № 555-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/555-15>
4. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. Урядовий кур'єр від 08 вересня 2017 року № 167.
5. Манжук, І.В. Потенціал урядових та відомчих нормативно-правових актів щодо розвитку альтернативних джерел енергії // Часопис Київського Університету Права. 2016. № 1. С. 242–246.
6. Дудченко О. Альтернативні джерела енергоресурсів в українському Причорномор'ї // Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/232/>
7. Харитонova Т.Є Альтернативні джерела енергії в Україні: проблеми та переваги використання // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 294–295.
8. Григор'єва Х.А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
9. Платонова Є.О. Розвиток законодавчого регулювання альтернативної енергетики в Україні // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 324–327.
10. Екологічне право України: курс лекцій / за ред. д-ра юрид. наук, проф. кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ«ОЮА» Каракаша І.І. Одеса: 2020. 321 с.

References

1. Tkalenko S. I. Bioekonomika jak priorytetnyj naprjam stalogo rozvytku // Vcheni zapysky Universytetu «KROK» Vyshhyj navchalnyj zaklad «Universytet ekonomiky ta prava «KROK». Vyp. 49. K., 2018. 220 s.
2. Koroljchuk L. V. Koncepcija stalogo rozvytku v suchasnykh umovakh rozvytku svitovoi ekonomiky // Teoretychni ta praktychni aspekty socialjno-ekonomichnykh naukovykh doslidzhenj: materialy Mizhnarodnoji naukovopraktychnoji konferenciji (Kyjiv, 30 zhovtnja 2020 r). Kyjiv: Skhidnojevropejskij centr naukovykh doslidzhenj, 2020. 222 s.
3. Pro aljternatyvni dzherela energiji: Zakon Ukrainy vid 20 ljutogho 2003 r. # 555-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/555-15>
4. Pro skhvalennja Energhetychnoji strateghiji Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, energhoefektyvnistj, konkurentospromozhnistj»: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 serpnja 2017 roku # 605-r. Urjadovyj kur'jer vid 08 veresnja 2017 roku # 167.
5. Manzhul, I. V. Potencial urjadovykh ta vidomchykh normatyvno-pravovykh aktiv shhodo rozvytku aljternatyvnykh dzherel energiji // Chasopys Kyjivskogho Universytetu Prava. 2016. # 1. S. 242–246.
6. Dudchenko O. Aljternatyvni dzherela energhoresursiv v ukrajinsjkomu Prychornomor'ji // Analitychna zapyska. Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhenj pry Prezydentovi Ukrainy. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/232/>
7. Kharytonova T. Je Aljternatyvni dzherela energiji v Ukraini: problemy ta perevaghy vykorystannja // Aktualni problemy jurydychnoji nauky: zbirnyk tez Mizhnarodnoji naukovopraktychnoji konferenciji «Dev'jattadecjati osinni jurydychni chytannja» (m. Khmeljnyckyj, 23 zhovtnja 2020 roku). Khmeljnyckyj: Khmeljnyckyj universytet upravlinnja ta prava imeni Leonida Juzjkova, 2020. S. 294–295.
8. Ghryghor'jeva Kh. A. Derzhavna pidtrymka siljskogho ghospodarstva Ukrainy: problemy pravovogho zabezpechennja: monoghrafija. Kherson: Vydavnychij dim «Gheljvetyka», 2019. 596 s.
9. Platonova Je. O. Rozvytok zakonodavchogho reghuljuvannja aljternatyvnoji energhetyky v Ukraini // Aktualni problemy jurydychnoji nauky: zbirnyk tez Mizhnarodnoji naukovopraktychnoji konferenciji «Dev'jattadecjati osinni jurydychni chytannja» (m. Khmeljnyckyj, 23 zhovtnja 2020 roku). Khmeljnyckyj: Khmeljnyckyj universytet upravlinnja ta prava imeni Leonida Juzjkova, 2020. S. 324–327.
10. Ekologichne pravo Ukrainy: kurs lekcij / za red. d-ra juryd. nauk, prof. kafedry aghrarnogho, zemelnogho ta ekologichnogho prava NU«OJuA» Karakasha I. I. Odesa: 2020. 321 s.

Кушніренко Олександр Георгійович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кушниренко Александр Георгиевич

кандидат юридических наук,
доцент, доцент кафедры конституционного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Kushnirenko Oleksandr

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Assistant Professor of Constitutional Law Department
Yaroslav Mudryi National Law University

Алиева Аліса Відадіївна

студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Алиева Алиса Видадиевна

студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Aliyeva Alisa

Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University

Мічківський Роман Володимирович

студент
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Мичкинский Роман Владимирович

студент
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Michkivskyi Roman

Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University

Стоянова Варвара Олексіївна

студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стоянова Варвара Алексеевна

студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Stoyanova Varvara

Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6716

НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ
ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ

НАЦИОНАЛЬНЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ПРАВА НА МИРНЫЕ СБОРЫ

NATIONAL AND INTERNATIONAL STANDARDS OF RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного стану правової регламентації права на мирні зібрання та висвітленню міжнародних стандартів у цій сфері. Актуальність дослідження обраної теми зумовлена тим, що право на свободу мирних зібрань є одним з найбільш важливих складових міжнародно-правового каталогу прав людини. Спираючись на міжнародний досвід правової регламентації цього інституту в зарубіжних країнах, Україна має можливість законодавчо закріпити та врегулювати право на мирні зібрання з урахуванням положень основоположних міжнародних актів, зміст яких відбиває проблематику цієї наукової роботи. Такий крок може бути вирішальним для України на шляху гарантування та захисту прав людини, зокрема права на мирні зібрання.

Саме від ступеню гарантування та захисту права на свободу мирних залежить здатність громадян без застосування насильства виразити власну незгоду із способом направлення та впорядкування державою суспільних відносин у країні, у статті авторами проаналізовано сучасний стан конституційно-правового закріплення права на мирні зібрання в Україні. Оскільки дослідження міжнародних стандартів права на мирні зібрання не виглядатиме всебічним та повним без висвітлення закріплення права на мирні зібрання в Україні, то проаналізовано також положення Конституції України, які регламентують правове закріплення права на мирні зібрання в аспекті офіційного тлумачення Конституційного суду України таких положень та інше законодавство України.

Досліджені форми здійснення громадянами права на мирні зібрання, можливості обмеження цього права на мирні зібрання зі сторони держави в інтересах національної безпеки та громадського порядку у міжнародній практиці.

Приділено значну увагу витокам міжнародно-правового регулювання права на мирні зібрання, зокрема основним міжнародним актам, які можна вважати джерелами формування права цього важливого правового інституту через призму важкого та м'якого міжнародного права. Також розглянуто практику вирішення спорів щодо забезпечення права на мирні зібрання міжнародними судовими установами, зокрема Європейським судом з прав людини.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання; Конституція України; право на мирні зібрання; міжнародні стандарти.

Аннотация. Статья посвящена исследованию современного состояния правовой регламентации права на мирные собрания и освещению международных стандартов в этой сфере. Актуальность исследования выбранной темы обусловлена тем, что право на свободу мирных собраний является одним из наиболее важных составляющих международно-правового каталога прав человека. Опираясь на международный опыт правовой регламентации этого института в зарубежных странах, Украина имеет возможность законодательно закрепить и урегулировать право на мирные собрания с учетом положений основополагающих международных актов, содержание которых отражает проблематику этой научной работы. Такой шаг может быть решающим для Украины на пути обеспечения и защиты прав человека, в частности права на мирные собрания.

Именно от степени обеспечения и защиты права на свободу мирных зависит способность граждан без применения насилия выразить собственную несогласие с образом направления и порядок государством общественных отношений в стране, в статье авторами проанализированы современное состояние конституционно-правового закрепления права на мирные собрания в Украине. Поскольку исследования международных стандарте права на мирные собрания не будет выглядеть всесторонним и полным без освещения закрепления права на мирные собрания в Украине, то проанализированы также положения Конституции Украины, регламентирующих правовое закрепление права на мирные собрания в аспекте официального толкования Конституционного суда Украины таких положений и другое законодательство Украина.

Исследованы формы осуществления гражданами права на мирные собрания, возможности ограничения этого права на мирные собрания со стороны государства в интересах национальной безопасности и общественного порядка в международной практике.

Уделено значительное внимание утечки международно-правового регулирования права на мирные собрания, в частности основным международным актам, которые можно считать источниками формирования права этого важного

правового інститута через призму важкого і м'якого міжнародного права. Також розглянута практика розв'язання спорів по забезпеченню права на мирні зібрання міжнародними судовими установами, в частині Європейським судом по правах людини.

Ключевые слова: конституційно-правове регулювання, право на мирні збори, міжнародні стандарти, Конституція України.

Summary. The article is devoted to problems of legal regulation and implementing the constitutional right of citizens to peaceful assembly in Ukraine. The authors represent the approaches of different scholars and international and national practices of realization citizens' right to peaceful assembly and summing up the results the authors offer options for improving and optimization legislation on peaceful assembly.

On the basis of international experience in regulating this institution in foreign countries, Ukraine has the opportunity to legislate and regulate the right to peaceful assembly, taking into account the provisions of the fundamental international instruments, which reflect the subject matter of this scientific work

The authors' article analysed the current status of the constitutional and legal establishment of the right to peaceful assembly in Ukraine.

The ways in which citizens exercise the right to peaceful assembly and the possibilities for the State to restrict this right to peaceful assembly in the interests of national security and public order in international practice have been studied.

Much attention is given to the international legal regulation of the right to peaceful assembly, in particular the main international instruments which can be considered as sources of the formation of the law of this important legal institution through the prism of heavy and soft international law. The practice of settling disputes on the right to peaceful assembly by international judicial institutions, in particular the European Court of Human Rights, has also been examined.

Key words: freedom of peaceful assembly, legal regulation of the right on the peaceful assembly, the Constitution of Ukraine, international standards of human rights.

Постановка проблеми. На шляху України до побудови демократичної держави, укріплення та впровадження принципу верховенства права на всіх рівнях суспільного життя, дослідження питання гарантування та захисту через призму конституційно-правового закріплення та міжнародних стандартів права на мирні зібрання є надзвичайно актуальним. Можливість проводити публічні зібрання є одним з ключових складових частин правового статусу кожної людини в правовій державі й розвиненому громадянському суспільстві. Право на свободу мирних зібрань корелюється зі свободою слова й правом на свободу віросповідання, це право виступає знаряддям розповсюдження інформації а також ідей, які не лише є нейтральними за змістом, а й іноді навіть носять опозиційний та контрверсійний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізовано дослідження проблематики правового забезпечення права на мирні зібрання в Україні займалися таких науковців: О. Васьковської [14], Р. Куйбіди [25], Р. Мельника [6], А. Осетинського [13], О. Пасенюка [9], предметом дослідження яких були окремі аспекти цієї правової проблеми.

Метою статті є дослідження конституційно-правового закріплення та міжнародно-правових стандартів права на проведення мирних зібрань, а також висвітлення міжнародної судової практики вирішення спорів з питань забезпечення права

на мирні зібрання. Актуальним також є виділення найбільш важливих питань правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань відповідно до міжнародно-правових стандартів прав людини.

Виклад основного матеріалу. Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації закріплене в Конституції України. Таке право є невідчужуваним і непорушним, гарантованим Основним законом та державою [1, с. 125].

Згідно з загально визнаним принципом політичного плюралізму, такі публічні заходи підлягають конституційному та законодавчому регулюванню. Враховуючи відносний характер всіх політичних прав, в тому числі і права на свободу мирних зібрань, наявна конкуренція та конфлікт норм, наявні потенційні загрози конституційним цінностям — ці та інші фактори вказують на потребу державного впливу та державного регулювання порядку реалізації права на свободу мирних зібрань. Відповідно до принципу законності, державний вплив та державне втручання повинні здійснюватись у суворій відповідності з міжнародними й національними юридичними стандартами [2, с. 488].

Спеціального нормативно-правового акту, який би більш детально регулював процедуру проведення мирних зібрань, їх форми, підстави для відмовлення

у дозволі на проведення мирних зібрань в Україні на даний час не існує. Однак, існує як мінімум 3 законопроекти, які на даний час не були розглянуті та прийняті. Відповідно до ст. 1 проекту Закону України «Про свободу мирних зібрань» від 07.12.2015: *«мирне зібрання — це публічний захід, що проводиться у публічному місці мирно, без зброї у формі зборів, мітингу, демонстрації, пікетування, походу або у будь-якому поєднанні цих форм чи в інших не заборонених законом формах для вираження особистої, громадянської або політичної позиції з будь-яких питань»* [3; 4; 5].

Як зазначає Р. Мельник, право на мирні зібрання регулюється на міжнародному публічному та національному конституційному рівнях [6, С. 12]. А отже, розгляд питання про право на мирні зібрання можна здійснити шляхом аналізу наявного конституційно-правового та законодавчого закріплення права на мирні зібрання, судової практики Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень Конституції України, які закріплюють право на мирні зібрання та міжнародних актів, в яких закріплені стандарти зазначеного права. Окреме місце серед зазначених об'єктів дослідження посідає практика Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ).

Конституційно-правове закріплення права на мирні зібрання представлено у ст. 39 Конституції України, відповідно до якої: *«Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування»* [7]. Цей перелік є вичерпним, проте в подальшому він може доповнюватися такими формами як пікети, походи, марші, пробіги, тощо.

Як зазначає О. Пасенюк, аналіз судової практики у справах щодо обмеження права на мирні зібрання протягом останніх 10 років свідчить, що правові позиції судів час від часу змінювались на цілком протилежні. Показовим є те, що таке траплялось під час змін політичного режиму у країні [9, с. 7].

У свою чергу К. Леонтович у своїх працях доходить до висновку, що законодавцем встановлена спеціальна процедура судового розгляду адміністративних справ щодо обмеження реалізації прав на мирні зібрання [10, с. 371].

Вимога ст. 39 Конституції України про завчасне повідомлення органів державної влади та місцевого самоврядування про проведення зборів: *«про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування»*, — знаходить своє роз'яснення у рішенні Конституційного Суду України від 19.04.2001 [11].

Слід відмітити, що таке повідомлення не має нічого спільного із наданням дозволу на проведення мирних зібрань. Фактично, організатори та учасники зобов'язані поставити органи державної влади та місцевого самоврядування перед фактом проведення таких зборів, а владні органи зобов'язані забезпечити громадянам реалізацію їх конституційного права.

Отже, виходячи із юридичної позиції Суду, в Україні має бути прийнятий спеціальний закон, який би встановлював правовий механізм реалізації права на мирні зібрання, підстави їх проведення, строк, протягом якого організатори або учасники зобов'язані повідомити органи державної влади або місцевого самоврядування про проведення зібрання. Суд дійшов до висновку, що такий строк повинен бути розумний і не повинен обмежувати здійснення права на мирні зібрання. Також Суд зазначив, що громадяни можуть здійснювати право на свободу мирних зібрань за умови завчасного повідомлення органів виконавчої влади, підтверджуючи тим самим слова про те, що проведення мирних зібрань не підлягає дозвільній процедурі. До того ж, обов'язковою умовою повинно бути те, що право на мирні зібрання повинно відбуватися без зброї, адже в іншому разі воно підлягає обмеженню. Слід зазначити також те, що цим правом наділені тільки громадяни України.

Р. Мельник звертає увагу на той факт, що право на свободу мирних зібрань має вагоме значення для розвитку громадянського суспільства. Рівень відкритості держави по відношенню до суспільства в розрізі забезпечення реалізації права на свободу мирних зібрань є проявом її демократизму [6, с. 9]. Однак, ст. 39 Конституції України встановлено певні обмеження реалізації права на мирні зібрання: *«Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку — з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей»* [7]. Отже, при неналежному підході мирне зібрання може перерости у збройний конфлікт або провокації. Особливо такі агресивні дії громадян під час мирних зібрань небезпечні для держави в нестабільний для неї час. Саме тому з метою забезпечення прав інших громадян, збереження територіальної цілісності та конституційного ладу, Конституцією України передбачений механізм самозбереження для збалансування ситуації в державі під час нестабільного періоду.

Саме тому ми маємо дослідити обране питання крізь призму міжнародного права та практики міжнародних судів, оскільки правове регулювання

свободи мирних зібрань направлено не тільки на те, щоб встановити умови для проведення мирних зібрань, а й на те, щоб визначити межі дозволеної поведінки під час мирних зібрань.

Міжнародні стандарти основних прав людини — це норми сучасного міжнародного права, які передбачають як загальнодемократичні вимоги, так й обов'язки держав щодо визнання, дотримання й захисту прав людини [12, с. 9].

За словами А. Осетинського, міжнародно-правові стандарти у сфері прав й свобод людини слід розуміти як загальновизнані норми поведінки держав, здійснювані ними в законодавстві й на практиці щодо своїх громадян а також інших осіб, які перебувають під їх юрисдикцією [13, с. 5].

За слушною думкою О. Васьковської, міжнародні та європейські стандарти у сфері права на свободу мирних зібрань є принципово важливими для будь-якої окремо узятій країни взагалі та України зокрема. Як справедливо зазначається в літературі з цього приводу, останні є надзвичайно важливими для формування відповідних національних юридичних інститутів і розбудови на їх основі громадянського суспільства [14, с. 13].

Розгляд права на мирні зібрання слід розпочати із Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, який було ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. (далі — Пакт) [15]. Оскільки в межах українських джерел права Пакт за юридичною силою знаходиться після Конституції України, Законів України прийнятих або затверджених всеукраїнським референдумом, міжнародно-правових актів ратифікованих Верховною Радою і знаходиться на одному рівні з законами, а відтак — він є обов'язковим для виконання як приватними особами, так і державою. Стаття 41 Пакту передбачає процедури, спрямовані на забезпечення виконання державами-учасницями його вимог [16, с. 48].

Стаття 21 Пакту гарантує кожному право на свободу мирних зборів [15]. На думку європейських авторів, право на свободу мирних зібрань у межах Пакту розглядається насамперед як політичне право. Тим не менш, політичним значенням зібрань таке право не повинно обмежуватись [17, с. 1143]. Отже, загальним завданням ст. 21 Пакту вбачається захист зібрань фізичних осіб, метою якого є досягнення у такий спосіб спільної мети, зокрема формування та висловлення власної позиції з того або іншого питання суспільного чи державного життя.

Європейська конвенція з прав людини (далі — Конвенція) вважається фундаментальним міжнародним договором у сфері захисту прав людини,

в рамках якого функціонує ефективний контрольний механізм захисту закріплених прав, у тому числі права на свободу мирних зібрань [18]. З огляду на це, вважаємо за необхідно проаналізувати ст. 11 Конвенції, яка гарантує свободу мирних зібрань. Конвенція є прикладом для імплементації її положень в законодавство не тільки європейських країн, а й для всіх держав-учасниць Конвенції, зокрема і для України.

Конвенція у статті 11 зобов'язує держави гарантувати та захищати право на свободу мирних зібрань, проголошуючи таке право для кожного, та водночас передбачає можливість її обмеження [18]. Тлумачення закріпленої свободи, як і окреслення критеріїв правомірності втручання держави в її реалізацію, було визначено у практиці ЄСПЛ, який завжди вказував на наявність тісного зв'язку свободи мирних зібрань з іншими правами, зокрема зі свободою вираження поглядів, що відображена у статті 10 Конвенції. Тому ЄСПЛ, незважаючи на автономну роль та особливу сферу застосування, часто розглядає статтю 11 у світлі свободи вираження поглядів, що є однією з цілей свободи мирних зборів та одним зі способів її реалізації [19, с. 848].

Право на свободу зібрань можна також розглядати в широкому аспекті як право на свободу комунікації. Конвенція у положеннях ст.ст. 9–11 гарантує, в загальному вигляді, свободу комунікації. При цьому мова йде не тільки про право на свободу комунікації, а й про ряд інших складників такого права, що у сумі забезпечує існування ряду інших форм свободи особи. Такі гарантії, у підсумку, можуть характеризуватися як свобода комунікації. Обґрунтування необхідності захисту права на свободу комунікації здійснюється в європейській правовій доктрині виходячи з двох основних позицій: людина, будучи істотою соціальною, потребує спілкування з іншими. Завдяки здатності задовольняти цю основну потребу, свобода комунікації обґрунтовано розглядається як важливий засіб розвитку особистості [20, с. 86].

Право на мирні зібрання закріплено також і в інших важливих міжнародно-правових актах. Зокрема, у таких документах, як ст. 15 Конвенції про права дитини: *«Держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій та свободу мирних зібрань»* [21]. У ст. 15 Американської конвенції про права людини: *«Визнається право на мирні зібрання, без зброї. Користування цим правом не може піддаватися жодним обмеженням, за винятком тих, що накладаються відповідно до закону та є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах державної або громадської безпеки, громадського порядку або охорони здоров'я та моральності чи прав і свобод інших осіб»* [22]. У п. 9.2 Копенгагенського

документу ОБСЄ: *«Кожна людина має право на мирні зібрання та демонстрації. Будь-які обмеження, що можуть бути передбачені щодо реалізації цих прав, встановлюються законом та відповідають міжнародним стандартам»* [23].

Протягом всього часу існування ЄСПЛ, Судом було вироблено низку правових позицій щодо права на свободу мирних зібрань. Зокрема, такі позиції стосуються: заборони проведення зібрань, обмеження права на проведення зібрань, позитивних обов'язків держави щодо охорони зібрань, завчасного сповіщення про зібрання, покарання за проведення зібрання та участь у зібранні.

З огляду на вищезазначене проаналізуємо декілька рішень суду з цих питань:

1. Правова позиція ЄСПЛ щодо заборони проведення зібрань висвітлена у справі «Станков та об'єднана македонська організація Іллінден та Іванов проти Болгарії», № 44079/98[24]. Відповідно до цього рішення, право на свободи мирних зібрань неприпустимо обмежувати з позиції ризику для суспільства. Держава повинна самостійно забезпечити безпеку для всіх учасників мирних зборів. Саме через це держава не може заборонити проведення зібрання у зв'язку з неспроможністю забезпечити безпеку демонстрантів.

2. Позиція суду стосовно обмеження права на проведення зібрань висвітлена у справі «Іванов проти Болгарії», № 46336/99. У цій справі було акцентовано увагу на тому, що право на свободу мирних зібрань все рівно не є абсолютним. Проте його обмеження можливе лише відповідно до принципу пропорційності. Таке обмеження не є заборобою і має регламентуватись рамками закону [25].

3. У справі «Баранкевич проти Російської Федерації» від 20 жовтня 2005р. висвітлено позицію суду щодо позитивних обов'язків держави щодо охорони зібрань. Суд зазначає, що: *«Вживати обґрунтованих та співмірних заходів для забезпечення безпеки учасників мирних демонстрацій — обов'язок держави-учасника»* [26, § 32]. А отже, держава має використати увесь свій адміністративний ресурс задля охорони учасників зібрання, реалізуючи тим самим їх право на мирні зібрання. Відповідно, відмова на підставі неможливості забезпечення охорони учасників зібрання є безпідставною.

4. Як вже зазначалося вище, на учасників-організаторів зібрань покладається обов'язок завчасно повідомляти органи державної влади про проведення зібрання. Така вимога, як вже зазначалося, виправдовується виконанням державою іншого свого обов'язку — забезпечення прав та свобод інших громадян, охорони громадського порядку тощо. Саме

тому ЄСПЛ у рішенні «Сергій Кузнецов проти Російської Федерації» від 23 листопада 2008р. висловлює власну позицію стосовно завчасного повідомлення органів державної влади про проведення зібрання: *«Суд нагадує, що підпорядкування організації публічного зібрання дозвільній або повідомній системі зазвичай не зачіпає суті власне права на проведення зібрання, якщо мета такої процедури полягає у наданні органам влади можливості вжити розумних та необхідних заходів для забезпечення мирного проведення будь-якого зібрання, зустрічі або сходки, незалежно від характеру заходу»* [27]. Та ж сама позиція викладена й в інших рішеннях ЄСПЛ у таких справах: «Шмушкович проти України» від 14.02.2014 та «Веніамін Тимошенко та інші проти України» рішення 02.01.2015. До того ж національна практика свідчить про те, що в нас наявний рудімент командно-адміністративної системи — дозвільна система. В більшості випадків органи публічної влади висловлюють незгоду з проведенням мирних зібрань і не надають письмової відповіді на їх проведення, адже частіше за все, політичні погляди тих, хто збирається мирно, не корелюються з поглядами членів органів місцевого самоврядування, тощо. Тому, у разі якщо мирне зібрання відбувається без отримання такої письмової відповіді, згоди, то його проведення вважатиметься незаконним. Натомість, у більшості з європейських країн діє повідомна система, за якої громадянам слід тільки подати заяву на проведення мирних зібрань і не обов'язково отримувати письмову, позитивну відповідь від органів влади.

5. Суд у своєму рішенні «Галстян проти Вірменії» від 15 листопада 2007р. зазначає наступне: *«осуд за дії, що підбурюють до насильства на демонстрації, може вважатися прийнятним засобом у певних обставинах. Більш того, накладення санкцій за участь у несанкціонованій демонстрації подібним чином розглядається як таке, що співвідноситься з гарантіями статті 11 Конвенції»* [28, § 115]. Зазначимо, що чинне законодавство України, зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також Кримінальний кодекс України містять склади правопорушень, за вчинення яких організатори або учасники масових заходів можуть притягуватися до юридичної відповідальності. Такий підхід у цілому є обґрунтованим та логічним, оскільки учасники масових заходів можуть вчиняти найрізноманітніші порушення громадського порядку, які, у свою чергу, з огляду на ч. 2 ст. 11 Конвенції та ч. 2 ст. 39 Конституції України можуть стати підґрунтям для визнання зібрання немирним та його розпуску шляхом використання правоохоронного та адміністративного апарату.

Загалом, практика запровадження юридичної відповідальності за «немирну» участь у зібранні досить поширена й закріплюється у законодавстві багатьох європейських країн [29].

Практика ЄСПЛ посідає вагоме місце у регулюванні забезпечення права на мирні зібрання в Україні. Як вже зазначалось, в Україні відсутній спеціальний закон, який би регулював мирні зібрання, тому його слід компенсувати висновками з практики ЄСПЛ, що є визнаною в Україні як джерело права. Окрім того, такі рішення містять деталізовані рекомендації, що стосуються застосування права на мирні зібрання, його обмеження, а також позитивних обов'язків держави під час проведення мирних зібрань.

Важливо зазначити, що імперативні норми щодо проведення мирних зібрань є складовою частиною загального каталогу міжнародних прав людини. Ці приписи містяться у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права тощо. З іншого боку не можна не звернути увагу і на рекомендаційні норми. М'яке право в контексті регулювання мирних зібрань представлено рекомендаціями та деклараціями Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН), ОБСЄ, Ради Європи тощо. Хоч їх застосування і має другорядний комплементарний характер, проте для повного розкриття міжнародних стандартів права на мирні зібрання їх не можливо оминути.

Відсутність належного законодавчого регулювання права на свободу мирних зібрань в Україні залишається предметом стурбованості міжнародних органів з прав людини. Рада з прав людини ООН, у результаті здійснення універсального періодичного огляду в 2012 році, рекомендувала Україні запровадити закон про свободу зібрань відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини. Крім того, як зазначалося вище, питання було предметом розгляду у рішеннях ЄСПЛ у справах «Веренцова і Шмушковица проти України», прийнятих у 2013 році [30]. На сьогодні Україна не виконала ані рекомендації ООН, ані ЄСПЛ в частині, яка стосується запровадження загальних заходів.

Окрім того, в перспективні налагодження співпраці з ОБСЄ, слід приділити увагу і стандартам ОБСЄ. Такі стандарти є надзвичайно цікавими в розрізі підтримки публічної безпеки. ОБСЄ виробило чимало рекомендацій м'якого права стосовно регулювання поведінки правоохоронних органів відносно проведення мирних зібрань та одночасної підтримки публічного порядку.

Країни-члени ОБСЄ взяли на себе зобов'язання у площині захисту прав, які передбачені у Заключно-

му акті Гельсінської конференції та у Підсумковому документі Віденської зустрічі 1989 р., іншим документам які введені в дію на рівні ОБСЄ. За сприйняття ОБСЄ й на основі досліджень в країнах Європи, були розроблені Керівні принципи із свободи мирних зібрань. У документі наголошено на недоцільності регулювання відносин організації та проведення мирних зібрань на основі типового закону, однак в ньому визначено правила, які мають виконуватись у процесі проведення мирних зібрань [31].

Відповідно до рекомендацій та висновків Конференції «Правове регулювання свободи об'єднання й права на мирні зібрання в Центральній Азії» було особливо наголошено на значущості такого основоположного права людини, як право кожного на свободу зібрань як запоруки розвитку громадянського суспільства, з врахуванням неприпустимості застосування до вказаного права меж, окрім тих, які прямо визначені законом, які мають відповідати демократизму та законності [32, с. 1–3].

Висновок. Отже, право на свободу мирних зібрань є правом кожного громадянина і полягає у можливості вільно організовувати збори, мітинги, пікети, демонстрації та інші види зібрань. Варто зазначити, що нагальним питанням для України є прийняття спеціального закону, який би задовольняв рішення ЄСПЛ та рекомендації міжнародних органів (Рада з прав людини ООН тощо). Окрім задоволення рекомендацій міжнародних установ, прийняття такого закону необхідне і з точки зору врегулювання порядку вирішення спорів у цій сфері, а також власне порядок проведення зібрання, відповідно до того, про що зазначав Конституційний суд України у своєму вищевказаному рішенні.

Таким чином, право на свободу мирних зібрань є важливим політичним правом кожного громадянина. Таке право пов'язане з одночасним втіленням ряду інших політичних, громадянських та культурних прав. Проте, реалізація права на мирні зібрання пов'язана з великою кількістю обмежень прав людини. В міжнародному праві виробилась система правових стандартів регламентації права на свободу мирних зібрань, а також судова практика ЄСПЛ, яка може слугувати вказником на шляху України до прийняття спеціального закону у цій сфері. Однак, навіть за відсутності в Україні спеціального закону, який би регулював процедуру здійснення права на мирні зібрання, обов'язок стосовно забезпечення та гарантування громадянам права на мирні зібрання нікуди не зникає, а навпаки, таке право повинно гарантуватись в повному обсязі згідно з міжнародними стандартами такого права, які є частиною українського законодавства.

Література

1. Конституція України у судових рішеннях. / М. П. Орзіх, А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. К: Юрінком Інтер, 2011. С. 125.
2. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ: Істина, 2010. 488 с.
3. Про порядок організації і проведення мирних масових заходів та акцій в Україні: Проект закону. URL: <http://khpg.org/ru/index.php?id=1040054457>.
4. Про порядок організації і проведення мирних заходів: Проект Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_2?id=&pf3516=0918&skl=8
5. Про свободу мирних зібрань: Проект Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47751
6. Мельник Р. Форми мирних зібрань та їх характеристика через призму ст. 39 Конституції / Р. Мельник. URL: <http://pravo.org.ua/politicreformandconstitutionslaw/humanrights/1553-romanmelnyk.html>
7. Конституція України // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. № 30. Ст. 141. 101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>
8. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. №№ 40–44. Ст. 356. 1610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
9. Пасенюк О. М. Судові процедури обмеження права на мирні зібрання: стан і перспективи / О. М. Пасенюк // Вісник Вищого адміністративного суду України. 2011. № 4. С. 7.
10. Адміністративне судочинство України: підручник / О. М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов [та ін.] за заг. ред. О. М. Пасенюка. К.: Юрінком Інтер, 2009. С. 371.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення орган // Вісник Конституційного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#top>
12. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України); за заг. ред. П. Ф. Мартиненко, В. М. Кампо. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 376 с.
13. Осетинський А. Сучасні проблеми реформування системи правосуддя у контексті адаптації до європейських стандартів / А. Осетинський // Право України. 2008. № 4.
14. Васьковська О. В. Конституційне право на мирні збори та механізм його реалізації в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. В. Васьковська. К., 2007. С. 13.
15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // ООН. 1910. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
16. Шевченко А. Є. Реалізація конституційного права на мирні зібрання в Україні: монографія / А. Є. Шевченко, М. М. Денісова, О. С. Денісова. Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2011. С. 48.
17. Handbuch des Polizeirechts / Herausgegeben von Erhard Denninger, Frederik Rachor. 5-neu bearbeitete und erweiterte Auflage, 2012. S. 1143.
18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Уряди держав, члени Ради Європи. 210. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
19. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової теорії / С. Шевчук. К.: Реферат, 2007. 848 с.
20. Jürgen Kühling Kommunikationsfreiheit als europäisches Gemeinschaftsgrundrecht. Duncker & Humblot GmbH, 1999. S. 86.
21. Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20 листопада 1989 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
22. Американська конвенція про права людини: міжнародний документ від 22 листопада 1969 р. URL: <http://constituanta.blogspot.de/2011/02/1969.html>
23. Документ Копенгагенського совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ: международный документ от 29 июня 1990 г.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_082
24. Решение палаты по делу «Станков и объединенная македонская организация «Илинден» против Болгарии» // Европейский суд по правам человека Решение, Коммюнике. 210. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2314.html
25. Куйбіда Р. Свобода мирних зібрань у практиці Європейського суду з прав людини (компіляція позицій Суду) / Р. Куйбіда, М. Серета // Центр політикоправових реформ. URL: http://pravo.org.ua/files/_murni_zibranya.PDF. Назва з екрана.

26. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Баранкевич (Barankevich) против Российской Федерации» от 20 октября 2005 г. // Свобода собраний в постановлениях Европейского суда по правам человека. Воронеж: Артефакт, 2009. § 32.

27. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Сергей Кузнецов против России» от 23.10.2008 г. URL: <http://enot-mmdc.sitetree.ru/european-court/map/single/477>

28. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Галстян против Армении» от 15 ноября 2007 г. // Свобода собраний в постановлениях Европейского суда по правам человека. Воронеж: Артефакт, 2009. § 115.

29. Niedersächsisches Versammlungsgesetz vom 07 Oktober 2010. URL: <http://www.schure.de/21031/nversg.htm>

30. Рада ООН з прав людини // Звіт робочої групи щодо Універсального періодичного огляду: Україна (англійською мовою).

31. Руководящие принципы по свободе мирных собраний // подготовлены советом экспертов БДИПЧ ОБСЕ по вопросам свободы собраний. Варшава, 2007 г. 116 с. URL: [untitled \(legislationline.org\)](http://untitled.legislationline.org)

32. Рекомендации Конференции «Правовое регулирование свободы объединения и права на мирные собрания в Центральной Азии» (Алматы, 30–31 марта 2005 г.). Алматы, 2005.

References

1. Konstytucja Ukrainy u sudovykh rishennjakh. / M.P. Orzikh, A.A. Jezerov, D.S. Terlecjkyj. K: Jurinkom Inter, 2011. S. 125.

2. Mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva. Kyjiv: Istyna, 2010. 488 s.

3. Pro porjadok orghanizaciji i provedennja myrnykh masovykh zakhodiv ta akcij v Ukraini: Proekt zakonu. URL: <http://khpg.org/ru/index.php?id=1040054457>.

4. Pro porjadok orghanizaciji i provedennja myrnykh zakhodiv: Proekt Zakonu. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=0918&skl=8

5. Pro svobodu myrnykh zibranj: Proekt Zakonu. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47751

6. Melnyk R. Formy myrnykh zibranj ta jikh kharakterystyka cherez pryzmu st. 39 Konstytuciji / R. Melnyk. URL: <http://pravo.org.ua/politicreformandconstitutionslaw/humanrights/1553-romanmelnyk.html>

7. Konstytucja Ukrainy // (Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR), 1996. # 30. St. 141. 101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>

8. Cyvilnyj kodeks Ukrainy // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR), 2003. ##40–44. St. 356. 1610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

9. Pasenjuk O.M. Sudovi procedury obmezhenja prava na myrni zibrannja: stan i perspektyvy / O.M. Pasenjuk // Visnyk Vyshhogho administratyvnogho sudu Ukrainy. 2011. #4. S. 7.

10. Administratyvne sudochynstvo Ukrainy: pidruchnyk / O.M. Pasenjuk (ker. avt. kol.), O.N. Panchenko, V.B. Averjanov [ta in.] za zagh. red. O.M. Pasenjuka. K.: Jurinkom Inter, 2009. S. 371.

11. Rishennja Konstytucijnogho Sudu Ukrainy u spravi za konstytucijnym podannjam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shhodo oficijnogho tlumachennja polozhennja chastyh pershoji statti 39 Konstytuciji Ukrainy pro zavchasne spovishhennja orghan // Visnyk Konstytucijnogho Sudu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#top>

12. Prava i svobody ljudyny i ghromadjany v Ukraini (doktryna Jevropejskogho sudu z prav ljudyny i Konstytucijnogho Sudu Ukrainy); za zagh. red. P.F. Martynenko, V.M. Kampo. Kyjiv: Jurinkom Inter, 2013. 376 s.

13. Osetynskyj A. Suchasni problemy reformuvannja systemy pravosuddja u konteksti adaptaciji do jevropejskykh standartiv / A. Osetynskyj // Pravo Ukrainy. 2008. # 4.

14. Vasjkovs'ka O.V. Konstytucijne pravo na myrni zbory ta mekhanizm jogho realizaciji v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.02 / O.V. Vasjkovs'ka. K., 2007. S. 13.

15. Mizhnarodnyj pakt pro ghromadjanski i politychni prava // OON. 1910. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

16. Shevchenko A. Je. Realizacija konstytucijnogho prava na myrni zibrannja v Ukraini: monohrafija / A. Je. Shevchenko, M.M. Denisova, O.S. Denisova. Doneck: Vyd-vo «Noulidzh», 2011. S. 48.

17. Handbuch des Polizeirechts / Herausgegeben von Erhard Denninger, Frederik Rachor. 5-neu bearbeitete und erweiterte Auflage, 2012. S. 1143.

18. Konvencija pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod // Urjady derzhav, chleny Rady Jevropy. 210. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

19. Shevchuk S. Sudovyj zakhyst prav ljudyny. Praktyka Jevropejskogho sudu z prav ljudyny u konteksti zakhidnoji pravovoji teoriji / S. Shevchuk. K.: Referat, 2007. 848 s.

20. Jürgen Kühling Kommunikationsfreiheit als europäisches Gemeinschaftsgrundrecht. Duncker & Humblot GmbH, 1999. S. 86.
21. Konvencija pro prava dytyny: mizhnarodnyj dokument vid 20 lystopada 1989 r. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
22. Amerykanskja konvencija pro prava ljudyny: mizhnarodnyj dokument vid 22 lystopada 1969 r. URL: <http://constituantia.blogspot.de/2011/02/1969.html>
23. Dokument Kopenghaghenskogho soveshhanyja Konferencyy po chelovecheskomu yzmerenyju SBSE: mezhdunarodnyj dokument ot 29 yjunja 1990 gh.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_082
24. Reshenye palaty po delu “Stankov y obъedynennaja makedonskaja orghanyzacyja “Ylynden” protyv Bolgharyy” // Evropejskij sud po pravam cheloveka Reshenye, Kommjunyke. 210. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2314.html
25. Kujbida R. Svoboda myrnykh zibranj u praktyci Jevropejskogho sudu z prav ljudyny (kompiljacija pozycij Sudu) / R. Kujbida, M. Sereda // Centr politykopravovykh reform. URL: http://pravo.org.ua/files/_murni_zibranya.PDF. Nazva z ekrana.
26. Reshenye Evropejskogho suda po pravam cheloveka po delu “Barankevych (Barankevich) protyv Rossyjskoj Federacyy” ot 20 oktjabrja 2005 gh. // Svoboda sobranyj v postanovlenyjakh Evropejskogho suda po pravam cheloveka. Voronezh: Artefakt, 2009. § 32.
27. Reshenye Evropejskogho suda po pravam cheloveka po delu “Serghej Kuznecov protyv Rossyy” ot 23.10.2008 gh. URL: <http://enot-mmhc.sitetree.ru/european-court/map/single/477>
28. Reshenye Evropejskogho suda po pravam cheloveka po delu “Ghalstjan protyv Armenyy” ot 15 nojabrja 2007 gh. // Svoboda sobranyj v postanovlenyjakh Evropejskogho suda po pravam cheloveka. Voronezh: Artefakt, 2009. § 115.
29. Niedersächsisches Versammlungsgesetz vom 07 Oktober 2010. URL: <http://www.schure.de/21031/nversg.htm>
30. Rada OON z prav ljudyny // Zvit robochoji ghrupy shhodo Universalnogho periodychnogho oghljadu: Ukrajina (anghlijskoju movoju).
31. Rukovodyashchie printsipy po svobode mirnykh sobraniy // podgotovleny sovetom ekspertov BDIPCh OBSYe po voprosam svobody sobraniy. Varshava, 2007 g. 116 s. URL: untitled (legislationline.org)
32. Rekomendatsii Konferentsii “Pravovoe regulirovanie svobody obedineniya i prava na mirnye sobraniya v Tsentralnoy Azii” (Almaty, 30–31 marta 2005 g.). Almaty, 2005.

УДК 343.98

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бараняк Володимир Михайлович

кандидат хімічних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

Бараняк Владимир Михайлович

кандидат химических наук, доцент,

доцент кафедры уголовного права и процесса

Учебно-научный институт права, психологии и инновационного образования

Национального университета «Львовская политехника»

Baranyak Volodymyr

Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure

Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education of

Lviv Polytechnic National University

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6660

ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ І РОЗШИРЕННЯ ПРЕДМЕТА КРИМІНАЛІСТИКИ

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СИСТЕМЫ И РАСШИРЕНИИ ПРЕДМЕТА КРИМИНАЛИСТИКИ

ABOUT IMPROVEMENT OF SYSTEM AND EXPANSION OF A SUBJECT OF CRIMINOLOGY

Анотація. Стаття присвячена аналізу теоретичних досліджень системи криміналістики та її предмета, взаємодії фундаментальних та емпіричних знань та їх вплив на розвиток як теоретичних, так і прикладних напрямків криміналістичної науки, розглянуті емпіричний і теоретичний етапи розвитку криміналістики, визначені недоліки аргументу деяких вчених криміналістів щодо наявності у традиційних розділах криміналістики і особливо в криміналістичній тактиці і методиці розслідування окремих видів злочинів організаційних елементів, яких не можна заперечувати, враховуючи інтегративний характер криміналістики, що використовує дані інших наук, в тому числі науки про організацію діяльності. Недоліки зазначеного аргументу полягають у тому що: по-перше, організаційні положення, що містяться в існуючих розділах значною мірою мають приватний характер; по-друге, вдосконалення системи обумовлено необхідністю інтеграції розташованих в різних частинах криміналістики питань в єдину структуру – складову, автономну частину науки, що забезпечить не тільки стрункість системи, але і її логічність; необхідність модернізації структури викликана тим, що за своєю природою і сутністю ряд положень не належать до розділів, в які вони включені на даний час (наприклад, організація взаємодії, планування розслідування). Не можна не враховувати, що розташування в відповідному розділі тих чи інших положень було викликано виключно цілями формування розділів криміналістики, що і зумовило включення в них питань, які не мають безпосереднього відношення до цього розділу (досить згадати історію створення слідчої тактики); по-третє, відсутність самостійного розділу призводить до того, що багато загальних положень теорії організації діяльності взагалі не входять в зміст криміналістики (зокрема, це питання наукової організації праці, які являють собою структурний елемент організаційних основ діяльності). Виділення як самостійного розділу повинно бути стимулом для активізації дослідження проблем організації криміналістичної діяльності. Запропоновано визначення криміналістики як прикладної міждисциплінарної юридичної науки.

Ключові слова: криміналістика, система криміналістики, предмет криміналістики, теоретичний напрямок, емпіричний напрямок, взаємодія.

Аннотация. Статья посвящена анализу теоретических исследований системы криминалистики и ее предмета, взаимодействия фундаментальных и эмпирических знаний и их влияние на развитие как теоретических, так и прикладных направлений криминалистической науки, рассмотрены эмпирический и теоретический этапы развития криминалистики, определенные недостатки аргумента некоторых ученых криминалистов о наличии в традиционных разделах криминалистики и особенно в криминалистической тактике и методике расследования отдельных видов преступлений организационных элементов, которых нельзя отрицать, учитывая интегративный характер криминалистики, использует данные других наук, в том числе науки об организации деятельности. Недостатки указанного аргумента состоит в том что: во-первых, организационные положения, содержащиеся в существующих разделах значительной мере имеют частный характер; во-вторых, совершенствование системы обусловлено необходимостью интеграции расположенных в разных частях криминалистики вопросов в единую структуру – составляющую, автономную часть науки, которая обеспечит не только стройность системы, но и ее логичность; необходимость модернизации структуры вызвана тем, что по своей природе и сущности ряд положений не относятся к разделам, в которые они включены в настоящее время (например, организация взаимодействия, планирование расследования). Нельзя не учитывать, что расположение в соответствующем разделе тех или иных положений было вызвано исключительно целями формирования разделов криминалистики, и обусловило включение в них вопросов, которые не имеют непосредственного отношения к этому разделу (достаточно вспомнить историю создания следственной тактики) в-третьих, отсутствие самостоятельного раздела приводит к тому, что многие общие положения теории организации деятельности вообще не входят в содержание криминалистики (в частности, это вопросы научной организации труда, представляют собой структурный элемент организационных основ деятельности). Выделение в качестве самостоятельного раздела должно быть стимулом для активизации исследования проблем организации криминалистической деятельности. Предложено определение криминалистики как прикладной междисциплинарной юридической науки.

Ключевые слова: криминалистика, система криминалистики, предмет криминалистики, теоретическое направление, эмпирическое направление, взаимодействие.

Summary. The article is devoted to the analysis of theoretical researches of forensic system and its subject, interaction of fundamental and empirical knowledge and their influence on development of both theoretical and applied directions of forensic science, empirical and theoretical stages of criminology development criminology and especially in forensic tactics and methods of investigation of certain types of crimes of organizational elements, which can not be denied, given the integrative nature of criminology, which uses data from other sciences, including the science of organization of activities. The disadvantages of this argument are that: first, the organizational provisions contained in the existing sections are largely private; secondly, the improvement of the system is due to the need to integrate the issues located in different parts of criminology into a single structure – a component, an autonomous part of science, which will ensure not only the coherence of the system, but also its logic; the need to modernize the structure is due to the fact that by their nature and essence, a number of provisions do not belong to the sections in which they are currently included (organization of interaction, investigation planning). It should be borne in mind that the location in the relevant section of certain provisions was caused solely by the purposes of forming sections of criminology, which led to the inclusion of issues that are not directly related to this section (suffice it to mention the history of investigative tactics); thirdly, the lack of an independent section leads to the fact that many general provisions of the theory of organization of activities are not included in the content of criminology (in particular, it is a question of the scientific organization of work which represent a structural element of organizational bases of activity). Selection as an independent section should be an incentive to intensify research on the problems of organization of forensic activities. The definition of criminology as an applied interdisciplinary legal science is offered.

Key words: criminology, system of criminology, subject of criminology, theoretical direction, empirical direction, interaction.

Постановка проблеми. Серед практичних і, на жаль, здебільшого науковців поширена думка, що теоретичні дослідження в науці мають світоглядний характер, є далекими від практики і тому позбавлені перспективи практичного застосування. Не кажучи вже про те, що такі уявлення не відповідають істині і здатні завдавати стримуючої дії на розвиток науки, видається, що основна причина недооцінки теорії прихована у нерозумінні або применшенні

її ролі у розвитку прикладних напрямків. Пояснюється це також віддаленістю практичної реалізації результатів теоретичних досліджень.

Треба визнати, що скептицизм з приводу теоретичних основ науки у низці випадків має підстави для існування, бо деякі наукові концепції так і не отримали втілення у практику. Мова йде перш за все про криміналістичну характеристику. Скільки б їй не присвячували дисертацій, монографій, посіб-

ників і статей і не стверджували про її значущість, особи, що займаються боротьбою зі злочинністю, виявленням і розслідуванням злочинів, не використовували і не використовують криміналістичну характеристику в тому значенні, яким вона наділена в криміналістиці. Тим часом з моменту зародження цього «вчення» було очевидно, що воно за об'єктивними нормативними причинами не в змозі забезпечити отримання повного і достовірного знання, а отже, виступати як засіб, що сприяє виявленню та розслідуванню злочинів.

У той же час безсумнівне практичне значення розроблених знань про криміналістичні операції, тактичні комбінації, слідчі ситуації та низки інших концепцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення системи і розширенню предмета криміналістики присвячені численні роботи криміналістів таких як: Р. С. Белкіна [1], Л. Е. Ароцкера [2], Т. В. Варфоломеевої [3], В. Г. Тіхіні [4], Е. В. Кригіна [5], С. І. Цветкова [6], В. Я. Колдіна [7], В. В. Крилова [8], В. В. Степанова [9] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз теоретичних розробок в сфері системи і предмета криміналістичної науки та формулювання на цій основі визначення криміналістики.

Виклад основного матеріалу. Як і в інших науках, в криміналістиці важливість дослідження теоретичних проблем обумовлена тим, що при удаваному їх відмежуванні від потреб практики вони тісно з нею пов'язані, бо створюють наукову основу для прийомів, методів і засобів, що мають прикладне значення. Взаємодія фундаментальних та емпіричних починань впливає на розвиток як теоретичних, так і прикладних напрямків. Цей взаємозв'язок полягає у тому, що розвиток теоретичної основи висуває перед криміналістикою проблеми прагматичного характеру, які потребують дослідження. У той же час лише з опорою на практичні основи можуть створюватися і успішно розроблятися теоретичні концепції.

Перший етап розвитку криміналістики в спеціальній літературі зазвичай характеризується як емпіричний, пов'язаний з формуванням фактичної основи. Незважаючи на те, що таке уявлення було позитивно сприйнято, воно неповно характеризує даний етап розвитку криміналістичної науки. Не можна не відзначити, що вже тоді побачили світ чимало робіт вітчизняних криміналістів. Особливістю було те, що авторами багатьох з них були практичні працівники, що спиралися на свій багатий досвід діяльності у боротьбі зі злочинністю. Це, природно, відмінна риса цього періоду розвитку науки.

А тому даний етап правильніше було б назвати емпірико-теоретичним. Що стосується подальшого, другого етапу, то видається, що його точніше назвати теоретико-емпіричним. Таку назву підтверджує активність теоретичних досліджень при збереженні фундаментального положення про взаємозв'язок теорії і практики в різних сферах правоохоронної в цілому і правозастосовної діяльності.

На цьому етапі (що зазвичай має назву теоретичний) взаємодія розглянутих категорій має інший характер. За практикою зберігається роль джерела інформації, але її вплив на спрямованість теоретичних досліджень змінюється: вона наполегливо і активно ставить перед наукою завдання, які потребують вирішення в інтересах правозастосовної діяльності. Симптоматично, що Р. С. Белкін в одній фундаментальній роботі дав підзаголовок «Від теорії — до практики» [1].

У той же час на цьому етапі створюється ілюзія відриву теорії від практики. Причина цього явища криється в тому, що теоретичні основи набувають відносно самостійного характеру, створюючи ефект повної автономії. Гносеологічна природа цього явища залежить від того, що накопичені наукою емпіричні дані реалізуються не відразу, а протягом певного періоду.

Серед питань, які є суто теоретичними, — предмет і система криміналістики. Тим часом саме вони визначають межі об'єктно-предметної сфери криміналістики, що має найважливіше значення для її розвитку. Те, що питання, які стосуються предмета науки, постійно перебували і перебувають в центрі уваги вчених, свідчить про розвиток уявлень про предмет і пов'язані з ним дискусії.

Співвідношення предмета та системи будь-якої науки отримує свій вираз у тому, що визначальним у структурі є зміст науки, тобто досліджувані нею питання. Однак така взаємодія не має статичний, раз і назавжди заданий характер. Динамізм їх співвідношення полягає у зміні обсягу і меж досліджуваних питань, здійснює вплив на систему, видозмінює її, модифікує стосовно до змісту, що змінився.

Однак невірно було б зводити співвідношення лише до впливу предмета на структуру. Система являє собою категорію, яка з одного боку, звичайно, обумовлена предметом, але, з іншого, містить творчий потенціал, здатний впливати на предмет. Евристичний потенціал системи полягає в тому, що дослідження проблем системи виявляє не вивчені аспекти, нові напрямки в криміналістиці, які потребують пізнання наукою. Таким чином, зв'язок двох цих категорій має не однобічний, а двобічний характер.

Криміналістика виникла як наука, покликана забезпечити науковий супровід розслідування злочинів на тому історичному етапі розвитку суспільства, коли традиційними методами і засобами неможливо було здійснювати ефективну боротьбу зі злочинністю. Такий традиційний погляд на призначення криміналістики, по суті, зберігся до теперішнього часу. Навіть такий аспект предмета науки, як поширення її положень на судовий розгляд, тривалий час не сприймався, і на сучасному етапі не всі вчені-криміналісти поділяють такий підхід.

Стереотип про призначення криміналістики стійкий, і заперечити його вкрай складно. Основна причина цього явища прихована в консерватизмі уявлень, а часто в небажанні змінювати стереотипи і враховувати об'єктивні реалії суспільного життя, істотно змінилися з часу зародження криміналістичної науки.

Для осмислення ролі криміналістики в сучасних умовах необхідно враховувати, що в період формування криміналістики актуальним завданням суспільства була боротьба зі злочинністю. Інші явища суспільного життя не мали настільки гострого характеру.

Однак в українських умовах, починаючи приблизно з другої половини минулого століття, адміністративний, цивільний та арбітражний розгляд справ зустрівся з труднощами, для усунення яких потрібне прийняття певних заходів. Один з напрямків вирішення проблем полягав у використанні заходів законодавчого характеру. Законодавство в названих галузях пішло по шляху застосування багатьох інститутів кримінально-процесуального права, пов'язаних з доказуванням. Самі по собі ці інститути самостійно не в змозі забезпечити досягнення ефективного результату. Така ситуація мала місце в кримінально-процесуальній діяльності, що призвело до виникнення криміналістики. Виникла дилема: розвивати ці напрямки в кожній науці або піти по другому шляху.

На вибір правильного рішення впливає низка факторів. Перш за все треба відзначити, що в жодній з названих наук питання технічного, організаційного, тактичного і методичного характеру не досліджувалися. Вони найбільш близькі до криміналістики, так як тривалий час вивчалися нею, в зв'язку з чим вона має великий творчий науковий потенціал, який може бути використаний під час розробки відповідного забезпечення будь-якої правозастосовної діяльності. Такий шлях є доцільним і розумним.

Другий можливий напрямок — розробка цих питань кожною з наук, які обслуговують відповідну сферу правозастосовної діяльності. Він є досить витратним і вимагає значного часу. Тому оптимальним

є розширення предмета криміналістики і включення в сферу її обслуговування і забезпечення криміналістичними рекомендаціями будь правозастосовної діяльності.

Таким чином, логічним наслідком зміни законодавчого регулювання в галузі адміністративного провадження, арбітражного і цивільного процесу є необхідність розширення криміналістикою сфер, пов'язаних з використанням прийомів, методів і засобів збирання, дослідження і використання різних доказів.

Ці суспільні потреби були предметом уваги криміналістів. Так, у другій половині минулого сторіччя стали предметом дослідження: тактика судового слідства; планування судового розгляду; застосування криміналістичних знань в діяльності захисника; використання криміналістичних знань у цивільному процесі; тактичні питання призначення, провадження і оцінки експертиз в адміністративному процесі. Це в рівній мірі відноситься до розробки тактики захисту — питання, яке досить активно обговорюється. Об'єктивною передумовою тактики захисника є багато прийомів, методів і засобів, що розроблені в криміналістиці і вивчаються у вузі. У своїй діяльності захисник ці знання використовує двояко: в одних випадках він застосовує їх, не змінюючи суті прийому, а в інших — нейтралізує їх використання іншими учасниками правозастосовної діяльності. Однак проблеми захисту виходять за рамки криміналістики. Тому специфічні прийоми і методи діяльності захисника, адвоката, доцільно досліджувати в науці, яку умовно можна назвати «Забезпечення захисту прав громадян в Україні».

Потреби суспільного розвитку зумовили вихід криміналістики за межі сфер безпосередньої боротьби зі злочинністю. Це пояснюється необхідністю забезпечення ефективності діяльності в усіх областях правозастосовної практики. Вказана обставина є вирішальним фактором в обґрунтуванні тези про трансформацію предмета криміналістики і перетворенні її з обслуговуючої одну галузь діяльності — розслідування злочинів — в науку, що забезпечує всі сфери правозастосовної діяльності. Дана обставина відображає реальне явище, і його важко не помічати. У зв'язку з цим можна констатувати трансформацію предмета криміналістики, яка фактично обслуговує не тільки потреби розслідування, але й практично всі сфери правозастосовної діяльності [9].

На жаль, досі недооцінене концептуально важливе положення, сформульоване С. І. Цветковим, який визначав криміналістику як науку «про закономірності збирання, дослідження, оцінки і використання доказів в процесі правозастосовної діяльності» [6].

На необхідність, яка відповідає сучасним потребам правозастосовної практики нового наукового визначення предмета криміналістики звертав увагу В.Я. Колдін [7]. В.В. Крилов вважав за потрібне виходити з необхідності викладання «методів і способів роботи з доказами, характерними для інших процесів (крім кримінального процесу)» [8].

У зв'язку з викладеним як варіант для обговорення може бути запропоновано наступне визначення криміналістики.

Криміналістика — прикладна міждисциплінарна юридична наука про збирання, дослідження, оцінку і використання інформації про кримінальні правопорушення і технічні, організаційні, тактичні і методичні прийоми, методи і засоби виявлення та доведення обставин правопорушення з метою забезпечення правозастосовної діяльності та попередження злочинів.

Тому занадто оптимістичним є твердження про те, що «феномен предмета криміналістики пройшов етап бурхливих дискусій». Удосконалення предмета криміналістики пов'язано не з суб'єктивними бажаннями будь-кого; воно відображає зміну глибинних процесів, перш за все, соціального і економічного характеру.

Особливістю запропонованого визначення є те, що в ньому відсутня вказівка на закономірності, що досліджуються криміналістикою. Це пояснюється тим, що будь-яка наука, якщо вона дійсно є такою, вивчає певні закономірності. Тому вказівка на них у дефініції зайва і має формальний характер. У визначення повинні входити основні структурні елементи предмета, що відображають певні закономірності.

У кримінальному, арбітражному, цивільному, адміністративному процесах діяльність компетентних органів спрямована на доведення наявності правопорушення і його обставин. Весь арсенал прийомів, методів і засобів, що розробляються криміналістикою, повинен забезпечити вирішення цих завдань.

У визначенні предмета криміналістики, крім технічних, тактичних і методичних прийомів, методів і засобів, вказані і організаційні прийоми, методи і засоби.

Не розглядаючи детально проблеми організаційних основ виявлення, розслідування і попередження злочинів, обмежимося концептуальним положенням про необхідність виокремлення в криміналістиці як самостійної частини поряд з традиційними розділами також організаційних основ криміналістичної діяльності слідчого з виявлення, розслідування та попередження злочинів.

Організація діяльності слідчого — об'єктивне явище, заперечувати яке неможливо. Тому аргумент

супротивників зводиться до того, що в традиційних розділах криміналістики і особливо в криміналістичній тактиці і методиці розслідування окремих видів злочинів містяться організаційні елементи. Заперечувати цього не можна, враховуючи інтегративний характер криміналістики, що використовує дані інших наук, в тому числі науки про організацію діяльності. Недолік зазначеного аргументу полягає в тому, що:

- по-перше, організаційні положення, що містяться в існуючих розділах значною мірою мають приватний характер;
- по-друге, вдосконалення системи обумовлено необхідністю інтеграції розташованих в різних частинах криміналістики питань в єдину структуру — складову, автономну частину науки, що забезпечить не тільки стрункість системи, але і її логічність; необхідність модернізації структури викликана тим, що за своєю природою і сутністю ряд положень не належать до розділів, в які вони включені на даний час (наприклад, організація взаємодії, планування розслідування). Не можна не враховувати, що розташування в відповідному розділі тих чи інших положень було викликано виключно цілями формування розділів криміналістики, що і зумовило включення в них питань, які не мають безпосереднього відношення до цього розділу (досить згадати історію створення слідчої тактики);
- по-третє, відсутність самостійного розділу призводить до того, що багато загальних положень теорії організації діяльності взагалі не входять в зміст криміналістики (зокрема, це питання наукової організації праці, які являють собою структурний елемент організаційних основ діяльності). Виділення як самостійного розділу повинно бути стимулом для активізації дослідження проблем організації криміналістичної діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, очевидно, що дослідження і широке впровадження в практику організаційних прийомів, методів і засобів є найважливішими факторами покращення діяльності з виявлення, розслідування та попередження злочинів і підвищення її ефективності.

Об'єктивно в криміналістиці давно існують умови для виділення в її структурі як самостійного розділу «Організація діяльності щодо виявлення, розслідування та попередження злочинів». Треба особливо відзначити, що в низці навчальних програм і підручників ця ідея вже реалізована.

Література

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории — к практике. Москва, 1988.
2. Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва, 1964.
3. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. Киев, 1991.
4. Тихиня В. Г. Применение криминалистической тактики в гражданском процессе (при исследовании вещественных доказательств. Минск, 1983.
5. Крыгин Е. В. Криминалистическая экспертиза в административном производстве: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Калининград, 2002.
6. Цветков С. И. Новые направления криминалистических знаний и предмет криминалистики. Криминалистические методы исследования доказательств в гражданском, арбитражном и административном процессе. Москва, 1997.
7. Колдин В. Я. Теория, методология и дидактика криминалистики (тезисы). Актуальные проблемы преподавания криминалистики в юридических учебных заведениях / Под общ. ред. Н. П. Яблокова, Москва, 1999. С. 11.
8. Крылов В. В. Университетский курс криминалистики в новом тысячелетии — каким ему быть? Актуальные проблемы преподавания криминалистики в юридических учебных заведениях / Под общ. ред. проф. Н. П. Яблокова. Москва, 1999. С. 35.
9. Степанов В. В., Хаметов Г. Б. Трансформация предмета криминалистики на современном этапе // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе: Материалы междунар. конф., посвященной памяти профессора Л. Л. Каневского. Уфа, 2003. Ч. 1.

References

1. Belkin R. S. Kriminalistika: problemy, tendentsii, perspektivy. Ot teorii — k praktike. Moskva, 1988.
2. Arotsker L. Ye. Ispolzovanie dannykh kriminalistiki v sudebnom razbiratelstve ugovolnykh del. Moskva, 1964.
3. Varfolomeeva T. V. Kriminalistika i professionalnaya deyatel'nost' zashchitnika. Kiev, 1991.
4. Tikhinya V. G. Primenenie kriminalisticheskoy taktiki v grazhdanskom protsesse (pri issledovanii veshchestvennykh dokazatelstv. Minsk, 1983.
5. Krygin Ye. V. Kriminalisticheskaya ekspertiza v administrativnom proizvodstve: Avtoref. dis. ...kand. yurid. nauk. Kaliningrad, 2002.
6. Tsvetkov S. I. Novye napravleniya kriminalisticheskikh znaniy i predmet kriminalistiki. Kriminalisticheskie metody issledovaniya dokazatelstv v grazhdanskom, arbitrazhnom i administrativnom protsesse. Moskva, 1997.
7. Koldin V. Ya. Teoriya, metodologiya i didaktika kriminalistiki (tezisy). Aktualnye problemy prepodavaniya kriminalistiki v yuridicheskikh uchebnykh zavedeniyakh / Pod obshch. red. N. P. Yablokova, Moskva, 1999. S. 11.
8. Krylov V. V. Universitetskiy kurs kriminalistiki v novom tysyacheletii — kakim emu byt? Aktualnye problemy prepodavaniya kriminalistiki v yuridicheskikh uchebnykh zavedeniyakh / Pod obshch. red. prof. N. P. Yablokova. Moskva, 1999. S. 35.
9. Stepanov V. V., Khametov G. B. Transformatsiya predmeta kriminalistiki na sovremennom etape // Aktualnye problemy kriminalistiki na sovremennom etape: Materialy mezhdunar. konf., posvyashchennoy pamyati professora L. L. Kanevskogo. Ufa, 2003. Ch. 1.

УДК 347.963

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Юрченко Аліна Михайлівна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Університет державної фіскальної служби України

Юрченко Алина Михайловна

кандидат юридических наук,
доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности
Университет государственной фискальной службы Украины

Yurchenko Alina

Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor of the Department of Operational-Search Activity
University of the State Fiscal Service of Ukraine

Мостова Софія Олегівна

студент
Університету державної фіскальної служби України

Мостовая Софья Олеговна

студент
Университета государственной фискальной службы Украины

Mostova Sofiia

Student of the
University of the State Fiscal Service of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6732

СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ

СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОПЕРАТИВНЫХ РАБОТНИКОВ

WAYS TO INCREASE PROSECUTOR'S SUPERVISION OF OPERATOR'S ACTIVITIES

Анотація. Стаття присвячена окремим аспектам прокурорського нагляду за дотриманням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Висвітлено проблематику та спірні питання прокурорського нагляду за діяльністю органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Проведено оцінку ефективності здійснення завдань та належності виконання роботи органами прокуратури. Оцінено рівень відповідності прокурорського нагляду за дотримання законів оперативними працівниками в процесі проведення ними оперативно-розшукової діяльності Конституції та законам України. Надано пропозиції щодо покращення ефективності прокурорського нагляду за дотримання законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Здійснено пошук дієвих способів підвищення ефективності прокурорського нагляду. Розглянуто погляди та праці науковців, які стосуються проблем прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю. Визначено коло суб'єктів, які в межах своїх повноважень здійснюють відповідний вплив на діяльність органів досудового розслідування, правовий статус осіб, які залучаються до сфери кримінального провадження, на досудове розслідування в цілому. Зображено окремі аспекти прокурорського нагляду за діяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову

гільяльність. Вивчено порядок призначення прокурорів, а також цілі й завдання, які ставляться перед ними. Розглянуто підстави проведення прокурорських перевірок, види перевірок дотримання вимог законодавства про оперативно-розшукову діяльність. Порівняно наглядові функції, які виконують органи прокуратури в інших державах, з тими, що здійснюються в Україні. Визначено критерії оцінки нагляду прокурора за дотриманням законності під час здійснення оперативними підрозділами та проведення негласної роботи оперативно-розшукової діяльності. Визначено ризики, пов'язані з роботою прокуратури та оперативних підрозділів, які можуть виникнути на всіх етапах оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи України. Названо інші причини прокурорського нагляду, які сьогодні заважають прокурорам реально впливати на якість слідства.

Ключові слова: прокурорський нагляд, оперативно-розшукова діяльність, оперативні підрозділи, законність, оперативні працівники, оперативно-розшукові заходи.

Аннотація. Стаття посвящена отдельным аспектам прокурорского надзора за соблюдением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность. Освещена проблематика и спорные вопросы прокурорского надзора за деятельностью органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. Проведена оценка эффективности осуществления задач и принадлежности выполнения работы органами прокуратуры. Оценен уровень соответствия прокурорского надзора за соблюдением законов оперативными работниками в процессе проведения ими оперативно-розыскной деятельности Конституции и законам Украины. Осуществлен поиск действенных способов повышения эффективности прокурорского надзора. Даны предложения по улучшению эффективности прокурорского надзора за соблюдением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность. Определен круг субъектов, которые в пределах своих полномочий осуществляют соответствующее влияние на деятельность органов предварительного расследования, правовой статус лиц, привлекаемых в сферу уголовного судопроизводства, на досудебное расследование в целом. Изображены отдельные аспекты прокурорского надзора за деятельностью органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. Изучено порядок назначения прокуроров, а также цели и задачи, которые ставятся перед ними. Рассмотрены основания проведения прокурорских проверок, виды проверок соблюдения требований законодательства об оперативно-розыскной деятельности. По сравнению надзорные функции, которые выполняют органы прокуратуры в других государствах, с теми, которые осуществляются в Украине. Определены критерии оценки надзора прокурора за соблюдением законности при осуществлении оперативными подразделениями и проведения негласной работы оперативно-розыскной деятельности. Определены риски, связанные с работой прокуратуры и оперативных подразделений, которые могут возникнуть на всех этапах оперативно-розыскной деятельности и негласной работы Украины. Названы другие причины прокурорского надзора, которые сегодня мешают прокурорам реально влиять на качество следствия.

Ключевые слова: прокурорский надзор, оперативно-розыскная деятельность, оперативные подразделения, законность, оперативные работники, оперативно-розыскные мероприятия.

Summary. The article is devoted to certain aspects of the prosecutor's supervision over the observance of laws by the bodies carrying out operative-search activity. Issues and controversial issues of prosecutorial supervision over the activities of bodies engaged in operational and investigative activities are covered. An assessment of the effectiveness of the tasks and the adequacy of the work of the prosecutor's office. The level of compliance of the prosecutor's supervision over the observance of laws by operatives in the process of their operative-investigative activity to the Constitution and the laws of Ukraine was assessed. Proposals have been made to improve the effectiveness of prosecutorial oversight of compliance with the law by law enforcement agencies. Effective ways to increase the effectiveness of prosecutorial oversight have been sought. The views and works of scientists concerning the problems of prosecutorial supervision over operational and investigative activities are considered. The range of subjects that, within the limits of their powers, have a corresponding influence on the activity of pre-trial investigation bodies, the legal status of persons involved in the sphere of criminal proceedings, on the pre-trial investigation as a whole has been determined. Some aspects of prosecutorial supervision over the activity of bodies carrying out operative-search activity are depicted. The procedure for appointing prosecutors, as well as the goals and objectives set for them, have been studied. The grounds for conducting prosecutorial inspections, types of inspections of compliance with the requirements of the legislation on operational and investigative activities are considered. The supervisory functions performed by the prosecutor's office in other countries are compared with those performed in Ukraine. The criteria for assessing the prosecutor's supervision over compliance with the law during the implementation of operational units and the conduct of covert operation of operational and investigative activities are defined. The risks associated with the work of the prosecutor's office and operational units, which may arise at all stages of operational and investigative activities and covert work of Ukraine, have been identified. Other reasons for prosecutorial oversight are mentioned, which today prevent prosecutors from really influencing the quality of the investigation.

Key words: prosecutorial supervision, operative-search activity, operative subdivisions, legality, operative employee, operative-search measures.

Постановка проблеми. Вирішення завдань кримінального провадження неможливе без функціонування ефективного контрольного механізму. Відповідно до КПК України реалізація контрольно-наглядових функцій під час досудового розслідування покладається на прокурора, керівника органу досудового розслідування та слідчого суддю. Саме ці суб'єкти в межах своїх повноважень здійснюють відповідний вплив на діяльність органів досудового розслідування, правовий статус осіб, які залучаються до сфери кримінального провадження, на досудове розслідування в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю були присвячені праці значної кількості науковців: В. Т. Маляренка [2], Ю. П. Аленіна [3], В. В. Павловського [4], М. Ю. Коника [5], М. Л. Грібова [6], В. В. Ключкова [7], Н. А. Лугіної [8] та інших авторів. Утім, в умовах законодавчих змін, проблеми прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю в частині суб'єктів нагляду залишаються актуальними, що зумовлено подальшим реформуванням кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Висвітлення окремих аспектів прокурорського нагляду за діяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Виклад основного матеріалу. Організація проведення ефективного прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності органами податкової міліції також визначена наказом Генерального прокурора України «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів» № 4/1 від 3 грудня 2012 р. [1], яка відбувається у межах прокурорсько-наглядових правовідносин та з урахуванням відповідних принципів правового регулювання.

Організація прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності (далі — ОРД) має свої особливості. У зв'язку з тим, що нагляд за додержанням законів в оперативно-розшуковій діяльності вправі здійснювати не всі, а лише уповноважені прокурори, необхідно вивчити порядок призначення таких прокурорів, а також цілі й завдання, які ставляться перед ними. Необхідно звернути увагу й на такі питання, як підстави проведення прокурорських перевірок, види перевірок додержання вимог законодавства про оперативно-розшукову діяльність [1].

Нагляд за діяльністю оперативних підрозділів повинен трактуватися як систематичний моніто-

ринг уповноваженими державними органами, що не належать до системи МВС, роботи оперативних підрозділів та їх посадових осіб з метою забезпечення законності. Контроль за діяльністю операційних підрозділів є елементом управління, спрямованим на забезпечення ефективного виконання закріплених за ними операційних підрозділів. Її завдання — встановити відповідність функціонування та результатів діяльності підрозділів законам та нормативним актам, управлінським рішенням, принципу раціональної організації праці та вимогам виконавчої дисципліни. Засобами контролю є перевірка всіх документів, що стосуються роботи оперативних підрозділів, моніторинг робочого процесу посадових осіб, оцінка їх професійних знань, умінь та навичок тощо.

Найбільше дискусій ведеться навколо належності «прокурорського нагляду» до процесуальної або ж непроцесуальної діяльності [2, с. 49–50], а також пошуку критеріїв співвідношення прокурорського нагляду, відомчого контролю та функції кримінального переслідування [3].

Норми Кримінально-процесуального кодексу України є одним з основних напрямків реформування кримінального провадження, зокрема шляхом розширення змісту нагляду прокурора за підготовчим провадженням. Прокуратура залишається одним із органів кримінального переслідування, незважаючи на те, що українська КПК позбавляє її права вести підготовче провадження. Прокурор був вказаний як «центральна фігура» підготовчого провадження, а слідчим органів досудового розслідування було призначено «допоміжну» роль.

Прокуратура також виконує наглядові функції і в інших країнах. Водночас законодавство про кримінальний процес пострадянських держав чітко визначає повноваження прокуратури щодо нагляду за негласною слідчою діяльністю у підготовчому провадженні. Наприклад, відповідно до ГПК Латвії (ст. 21), Казахстану (ст. 62), Республіки Білорусь (ст. 25), Російської Федерації (ст. 37), Естонії (ст. 22) та Республіки Молдова (ст. 52), прокурор зобов'язаний на всіх стадіях кримінального провадження вчасно вживати передбачених законом заходів для усунення будь-яких порушень закону, незалежно від того, до кого це стосується. Відповідно до КПК Узбекистану, прокурорський нагляд розглядається як нагляд за дотриманням законодавства правоохоронними органами. В Естонії в якості нагляду за діяльністю поліції при розслідуванні злочинів та законності діяльності слідчих підрозділів.

Прокурорський нагляд за дотриманням закону під час виконання постанови оперативними

підрозділами та проведення секретної роботи по-
лягає в оцінці їх діяльності за такими критеріями:

- наявність відповідних формальних підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності (далі — ОРЗ), розшукової діяльності, НСРД;
- суворість звітності у формі підготовки відповідних документів про результати ОРЗ, слідчої діяльності, НСРД;
- виключення можливості фальсифікації цих результатів, зловживання ними, провокування злочину з боку офіцерів під час проведення ОРЗ та виконання наказів у НСРД;
- виключення можливості використання заходів, не передбачених законодавством;
- дотримання прав і свобод громадян, які є учасниками слідчих дій, об'єктів НСРД та ОРЗ та беруть участь у діяльності діючого підрозділу;
- правомірність рішення застосувати сили та засоби оперативних підрозділів для конкретних ОРЗ, слідчих дій та НСРД.

Зазначені критерії в їх сукупності становлять предмет прокурорського нагляду за ОРД та негласною роботою.

Повноваження прокурора щодо нагляду за діяльністю оперативних підрозділів у НСРД здійснюються шляхом вивчення та аналізу документів, необхідних для всебічного вивчення його предмета (заява про надання дозволу на проведення НСРД, рішення слідчого судді, рішення та вказівки дослідника, протоколи та додатки); особиста участь у НСРД, що експлуатується оперативними підрозділами; надання вказівок про те, як керувати, розпускати та забороняти впровадження НСРД операційними підрозділами; визначення переліку та порядку виконання оперативними підрозділами НСРД в конкретних кримінальних провадженнях; визначення кола діючих підрозділів, які будуть залучені до НСРД, необхідність участі в них дослідника.

Однак, незважаючи на досить широке коло повноважень прокурора у кримінальному провадженні з огляду на забезпечення реалізації загальних положень досудового розслідування, деякі науковці вказують на безініціативність прокурорів. Зокрема, слідчі й надалі продовжують вирішувати питання про проведення чи не проведення певної слідчої (розшукової) дії, звернення чи не звернення з клопотанням до суду, хоча це повинно стати основним завданням прокурорів як процесуальних керівників розслідування [4, с. 103].

Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України більшість прокурорів не до кінця розуміють своє призначення як процесуального керівника, при цьому намагаючись, як і раніше наг-

лядати за роботою слідчого, а слідчий, у свою чергу, думає, що зможе без допомоги прокурора провадити досудове розслідування.

Наукові дослідження та багаторічна практика засвідчують, що на всіх етапах оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи України існують ризики:

- ухилення оперативних підрозділів від виконання покладених на них обов'язків;
- порушення прав і свобод громадян під час виконання цих обов'язків;
- зловживання службовим становищем;
- недотримання процесуальних норм та встановлених вимог щодо оформлення документів;
- нераціональної організації ОРД і досудового розслідування.

Тому на всіх етапах ОРД та негласної роботи має здійснюватися прокурорський нагляд [5–7].

Також існує ряд інших причин прокурорського нагляду, які сьогодні заважають прокурорам реально впливати на якість слідства, а саме:

- фактична відсутність дієвих організаційно-практичних засад прокурорського нагляду, навіть у формі процесуального керівництва;
- не завжди достатня слідча кваліфікація прокурорів, які нерідко, не знаючи навіть предмет нагляду, не володіючи відповідними навичками та відповідними знаннями щодо методики і тактики розслідування злочинів різних категорій, не спроможні на належному професійному рівні забезпечити нагляд за додержанням законів, що провадять оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування;
- велика завантаженість та зайва формалізація процесу;
- відсутність ефективної взаємодії між прокурором та слідчим у плануванні і проведенні досудового розслідування та окремих процесуальних дій [5].

На нашу думку основним напрямом удосконалення прокурорського нагляду за діяльністю оперативних працівників є оновлення всіх чинних наказів Офісу Генерального прокурора (Генеральної прокуратури України), а саме, приведення їх у відповідність із Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України від 19 вересня 2019 року № 113-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» та іншими нормативно-правовими актами. Адже, використання в чинних наказах Офісу Генерального прокурора «застарілих» юридичних категорій не сприяє однозначному розумінню відповідного правового матеріалу, дотриманню принципу пра-

вової визначеності та призводить до неправильного сприйняття змісту функцій прокуратури, які чітко окреслені у Конституції України.

Разом з тим, здійснення прокурорського нагляду як самостійної функції прокурора, а також підвищення його ефективності потребує цілої низки взаємопов'язаних кроків. Насамперед, це:

- більш детальна законодавча регламентація функцій прокурора в окремій главі Закону України «Про прокуратуру»;
- необхідно закріпити на законодавчому рівні повноваження прокурора, які надаються йому при здійсненні прокурорського нагляду;
- мають бути визначені правові засоби та форми реалізації прокурорського нагляду [8].

Таким чином, на нашу думку, після цього ефективність прокурорського нагляду у правозахисній сфері буде достатньо результативним та дієвим.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Великі надії покладені на реформування прокуратури та органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, оскільки їхня система застаріла і в умовах сьогодення є малоефективною, оскільки суспільні відносини не стоять на місці, а розвиваються. На сьогодні питання прокурорського нагляду набуває все більшого значення, яке супроводжується зміною поглядів на роль прокурора, зміст та межі його наглядових повноважень у кримінальному провадженні.

Література

1. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність: наказ Генерального прокурора України від 3 грудня 2012 року № 4/1 гн (із змінами, внесеними наказами Генерального прокурора України від 25 січня 2013 року № 4/1гн-1 та від 13 листопада 2013 року № 98) URL: <http://www.ap.gov.ua>
2. Маляренко В. Т. Щодо ролі прокуратури // Голос України. 2010. № 235. С. 49–50.
3. Кримінально-процесуальне право України: підручник / за ред. Ю. П. Алєніна. Харків: ТОВ «Одіссей», 2009. 816 с.
4. Павловський В. В. Відомчий процесуальний контроль за дотриманням загальних положень досудового розслідування // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Випуск 2. Том 3. С. 100–104.
5. Коник М. Ю. Нагляд прокурора за документуванням одержання неправомірної вигоди в межах оперативно-розшукової справи // Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали IX міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Одеса, 30 березня 2017 р. Одеса: ОДУВС, 2017. С. 132–134.
6. Грібов М. Л. Прокурорський нагляд за виконанням доручень на проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні грабежів та розбоїв // Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 23–28.
7. Клочков В. В. Проблеми законодавчого забезпечення діяльності системи прокуратури та досудового слідства // Підприємництво, господарство, право. 2019. № 2. С. 254–259.
8. Лугіна Н. А. Проблеми прокурорського нагляду та шляхи їх вирішення // Наука онлайн: Международный научный электронный журнал. 2020. № 4. URL: <https://nauka-online.com/publications/yurisprudentsiya/2020/4/problems-prokurorskogo-naglyadu-ta-shlyahi-yih-virishennya/>

References

1. Pro orghanizaciju prokurorsjkogho naghlyadu za doderzhannjam zakoniv orghanamy, jaki provodjatj operatyvno-rozshukovu dijalnistj: nakaz Gheneraljnogho prokurora Ukrajiny vid 3 ghrudnja 2012 roku # 4/1 ghn (iz zminamy, vneseny my nakazamy Gheneraljnogho prokurora Ukrajiny vid 25 sichnja 2013 roku # 4/1ghn-1 ta vid 13 lystopada 2013 roku # 98) URL: <http://www.ap.gov.ua>
2. Maljarenko V. T. Shhodo roli prokuratury. Gholos Ukrajiny. 2010. # 235. S. 49–50.
3. Kryminaljno-procesualjne pravo Ukrajiny: pidruchnyk / za red. Ju. P. Alenina. Kharkiv: TOV «Odissej», 2009. 816 s.
4. Pavlovskyj V. V. Vidomchyj procesualnyj kontrolj za dotrymannjam zaghalnykh polozhenj dosudovogho rozsliduvannja // Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu. 2015. Vypusk 2. Tom 3. S. 100–104.
5. Konyk M. Ju. Naghlyad prokurora za dokumentuvannjam oderzhannja nepravomirnoji vyghody v mezhakh operatyvno-rozshukovoji spravy. Rolj ta misce pravookhoronnykh orghaniv u rozbudovi demokratychnoji pravovoji derzhavy: materialy IKh mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf., m. Odesa, 30 bereznja 2017 r. Odesa: ODUVS, 2017. S. 132–134.
6. Ghribov M. L. Prokurorsjkij naghlyad za vykonannjam doruchenj na provedennja neghlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dij pry rozsliduvani ghrabezliv ta rozbojiv. Visnyk kryminaljnogho sudochynstva. 2015. # 1. S. 23–28.

7. Klochkov V. V. Problemy zakonodavchogho zabezpechennja dijajnosti systemy prokuratury ta dosudovogho slidstva. Pidpryjemnytvo, gospodarstvo, pravo. 2019. # 2. S. 254–259.

8. Lughina N. A. Problemy prokurorsjkogho naghjadu ta shljakhy jikh vyrishennja. Nauka onlajn: Mezhdunarodnyy nauchnyy elektronnyy zhurnal. 2020. #4. URL <https://nauka-online.com/publications/yurisprudentsiya/2020/4/problemi-prokurorskogo-naglyadu-ta-shlyahi-yih-virishennya/>

Бєбія Катаріна Сергіївна

аспірантка кафедри міжнародного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Бєбія Катарина Сергеевна

аспірантка кафедры международного права

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Bebiya Katarina

PhD Student of the International Law Department

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6708

ОГЛЯД ПОЛІТИКИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО ДІТЕЙ

ОБЗОР ПОЛИТИКИ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО СУДА В ОТНОШЕНИИ ДЕТЕЙ

ICC POLICY ON CHILDREN: OVERVIEW

Анотація. У статті досліджуються основні принципи діяльності Прокурора Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) стосовно дітей, викладені в 2016 р. у документі під назвою «Політика щодо дітей» (далі – Політика), що стала значним внеском у розвиток засад притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності осіб, винних у заподіянні шкоди дітям під час збройного конфлікту чи ситуації, пов'язаної із широким застосуванням насильства.

Політика та практика МКС засновані на сенситивному підході, спрямованому на «найкраще забезпеченні інтересів дітей» (англ. – «best interests of the child»), які стали жертвами міжнародних злочинів або взаємодіють з МКС як свідки. Авторка звертає увагу на те, що Політика відштовхується від персональної юрисдикції Суду, згідно з якою МКС притягає до відповідальності тільки осіб, які досягли 18-ти років, а отже молодші цього віку діти, причетні до вчинення міжнародних злочинів, розглядаються МКС як жертви незалежно від їх мотивів чи спонукань.

Авторка демонструє яким чином у Політиці знаходять своє прикладне значення базові компоненти судочинства в МКС – комплементарність та сприяння інтересам потерпілих. Особливе значення ці принципи мають на стадії попереднього вивчення МКС ситуації, коли слід проявляти особливу обачність щодо оцінки впливу конкретного контексту збройного конфлікту чи ситуації насильства на права та інтереси дітей.

Надзвичайно важливим є дотримання інтересів дитини на стадії розслідування, коли відбувається взаємодія суду з дітьми-потерпілими та дітьми-свідками. Авторка показує, що Політика повністю увібрала міжнародно-правові засади правосуддя стосовно дітей, зокрема, розроблені у рамках ООН, та сфокусувалась на забезпеченні дітям-потерпілим та дітям-свідкам основних гарантій з урахуванням їх уразливості та особливих потреб.

З аналізу практики Суду з'ясовано, що з огляду на винесені МКС рішення у справах, де діти стали жертвами міжнародних злочинів, гострим питанням та викликом для МКС залишається забезпечення прав дітей, потерпілих від міжнародних злочинів, на матеріальне відшкодування (репарації).

Ключові слова: діти, найкраще забезпечення інтересів дитини, міжнародні злочини, Міжнародний кримінальний суд, потерпілі, свідки, збройний конфлікт.

Аннотация. В статье исследуются основные принципы деятельности Прокурора Международного уголовного суда (далее – МУС) в отношении детей, изложенные в документе 2016 г. под названием «Политика в отношении детей» (далее – Политика), ставшей значительным вкладом в развитие основ привлечения к международной уголовной

ответственности лиц, виновных в причинении вреда детям во время вооруженного конфликта или ситуации, связанной с широким применением насилия.

Политика и практика МУС основаны на сенситивном подходе, направленном на «наилучшее обеспечение интересов детей» (англ. — «best interests of the child»), ставших жертвами международных преступлений или взаимодействующих с МУС в качестве свидетелей. Автор обращает внимание на то, что Политика отталкивается от персональной юрисдикции Суда, согласно которой МКС привлекает к ответственности только лиц, достигших 18-ти лет, а, следовательно, дети моложе этого возраста, причастные к совершению международных преступлений, рассматриваются МУС как жертвы независимо от их мотивов или побуждений.

Автор демонстрирует каким образом в Политике находят свое прикладное значение базовые компоненты судопроизводства в МУС — комплементарность и содействие интересам потерпевших. Особое значение эти принципы имеют на стадии предварительного изучения МУС ситуации, когда следует проявлять особую осмотрительность в оценке влияния конкретного контекста вооруженного конфликта или ситуации насилия на права и интересы детей.

Чрезвычайно важным является соблюдение интересов ребенка на стадии расследования, когда происходит взаимодействие суда с детьми-жертвами и детьми-свидетелями. Автор показывает, что Политика полностью вобрала международно-правовые стандарты правосудия в отношении детей, в частности, разработанные в рамках ООН, и сфокусировалась на обеспечении детям-потерпевшим и детям-свидетелям основных гарантий с учетом их уязвимости и особых потребностей.

Из анализа практики Суда выяснено, что, учитывая вынесенные МКС решения по делам, где дети стали жертвами международных преступлений, острым вопросом и вызовом для МКС остается обеспечение прав детей, пострадавших от международных преступлений, на материальное возмещение (репарации).

Ключевые слова: дети, наилучшее обеспечение интересов ребенка, международные преступления, Международный уголовный суд, потерпевшие, свидетели, вооруженный конфликт.

Summary. The article examines the basics of the International Criminal Court (ICC) Prosecutor's activity concerning children, set out in a document entitled «Policy on Children» issued in 2016 (hereinafter — Policy). The Policy has made a significant contribution to the development of international criminal prosecution of persons responsible for harming children during an armed conflict or a situation of violence.

The ICC's policies and practice primarily consider the interests of children who have been victims of international crimes or who interact with the ICC as witnesses. The author draws attention to the fact that the Policy reflects the personal jurisdiction of the ICC, according to which the Court prosecutes only persons who have reached 18 years. Therefore, younger children involved in international crimes are considered victims of the ICC regardless of their motives.

The author demonstrates how the essential components of international criminal justice — complementarity and promotion of the interests of victims — find their practical significance in the Policy. These principles are fundamental at the stage of the ICC's preliminary examination of a situation where the Prosecutor takes special care to assess the impact of a particular context of armed conflict or violence on the rights and interests of children.

It is crucial to respect the interests of the child at the stage of investigation when the Court interacts with children victims and children witnesses. The author shows that the Policy has fully absorbed the international legal framework of justice for children, in particular those developed within the UN, and focused on providing necessary guarantees to children victims and children witnesses, taking into account their vulnerability and special needs.

An analysis of the Court's case-law shows that analysing the ICC's decisions in cases where children have been victims of international crimes, the guaranteeing of the children victims' rights to reparations remains a pressing issue and challenge for the ICC.

Key words: children, best interests of the child, international crimes, International Criminal Court, victims, witnesses, conflict.

Постановка проблеми. Історія розвитку сучасних держав, а також хроніки збройних конфліктів підтверджують те, що проблема захисту дітей від міжнародних злочинів є украй гострою. Діти одними з перших зазнають негативного впливу злочинів проти людяності, геноциду, воєнних злочинів, які, до того ж, найчастіше пов'язані зі збройними конфліктами, що примножують вразливість дітей.

Вражаючим є факт, представлений світу в 1996 р. експертом Генсеку ООН із впливу збройних конфліктів на дітей Грасою Машел (Graça Machel) [1], що під час останньої декади XX століття протягом збройних конфліктів загинули два мільйони дітей, втричі більше були скалічені наземними мінами, незчислена кількість дітей були вимушені стати свідками або ж брати участь в актах насильства [1].

Сьогодні тривалі збройні конфлікти високої інтенсивності, циклічні сплески насильства продовжують непропорційно впливати на дітей. За повідомленнями Спеціального представника Генсека ООН щодо дітей у збройних конфліктах, ситуація значно ускладнилась та модифікувалась у 2020 р., коли режим ізоляції, введений у зв'язку із COVID-19, підвищив ризик сексуального насильства щодо дітей внаслідок збільшення присутності збройних груп у містах і селах та одночасного скорочення суб'єктів, що займаються захистом дітей, медичних працівників; у деяких країнах, зокрема у Демократичній Республіці Конго, створення перешкод у доступі до медичних установ та послуг стало тактикою ведення війни [3].

Історія міжнародного реагування на злочинність щодо дітей, зокрема, і на ту, що має місце під час збройних конфліктів, починає свій відлік з 1990-х років ХХ ст., після прийняття Конвенції ООН про права дитини у 1989 р. [2] та опублікування у 1996 р. вищезгаданого звіту експерту Генсеку ООН із впливу збройних конфліктів на дітей [1], у якому уперше було звернено увагу на особливі потреби та непропорційну вразливість дітей в умовах збройних конфліктів. З тих пір було створено Канцелярію Спеціального доповідача Генсеку ООН з питань дітей і збройних конфліктів. Протягом понад 20 років діяльності мандат Доповідача охоплював моніторинг «шести серйозних порушень щодо дітей»: вербування або використання дітей як солдат, вбивство та каліцтво дітей, сексуальне насильство щодо дітей, напади на школи чи лікарні, викрадення дітей та відмова в гуманітарному доступі до дітей. Діяльність доповідача у цих напрямках відображена в останній доповіді, опублікованій у 2020 р., яка серед іншого відображає прогрес стосовно питання притягнення до відповідальності за злочини, вчинені проти дітей [3].

До цього міжнародні злочини проти дітей не знайшли (за деякими поодинокими винятками¹) свого окремого місця ані на нормативному, ані на інституційному рівні. Досить обмеженою виявилась оцінка та урахування злочинів проти до дітей у прак-

тиці Нюрнберзького² і Токійського Міжнародних військових трибуналів, Міжнародних трибуналів щодо колишньої Югославії та щодо Руанди, а також інших змішаних (гібридних) міжнародних судів³. У цих трибуналах злочини проти дітей розглядалися в контексті нападів на цивільне населення або на певні етнічні чи релігійні групи, і здебільшого злочини проти дітей у цей час розглядалися у межах національних судових систем [6]. Проте варто відзначити, що у 2004 р. в одному із своїх рішень Спеціальний Суд у справах Сьєрра-Леоне визнав існування міжнародно-правового звичаю, відповідно до якого вербування дітей до 15 років та використання їх у бойових діях вважається злочином, і одночасно є проявом недобросовісної поведінки держави, а особи, які виконують керівні функції в державі не можуть посилається на те, що їм невідомо, що вербування дітей є злочинним діянням, яке порушує міжнародне гуманітарне право [7] (п. 52).

У липні 1998 р. міжнародне співтовариство підтвердило своє зобов'язання покласти край безкарності за міжнародні злочини, зокрема щодо дітей, прийнявши Римський Статут Міжнародного кримінального суду (далі — МКС). Це стало визначним надбанням міжнародного правосуддя, у тому числі і завдяки тому, що у Римському Статуті уперше на рівні міжнародних норм було виокремлено злочини, вчинені проти дітей. Примітним фактом стало також те, що перша справа, яку розглядав МКС, стосувалась засудження лідеру одного з повстанських угруповань Демократичної Республіки Конго — Томаса Лубанги Д'іло (Lubanga Case) за воєнні злочини, зокрема вербування та використання дітей у воєнних діях [8]. Наразі у багатьох з відкритих МКС справ відбувається розслідування злочинів проти дітей та злочинів, що впливають на дітей, зокрема, це злочини вчинені в контексті конфліктів у Демократичній Республіці Конго, Уганді Кенії, Центральній Африканській Республіці). 7 листопада 2019 р. МКС виніс вирок одному з конголезьких військових лідерів Боско Нтаганді (Ntaganda case) [9], засудивши його до 30 років ув'язнення за воєнні злочини і зокрема сексуальне рабство і вербування

¹ Зокрема, у Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів, Проголошена резолюцією 3318 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 р. говориться: «Жінки і діти, що належать до цивільного населення і опинилися в умовах надзвичайних обставин і збройних конфліктів в боротьбі за мир, самовизначення, національне визволення і незалежність або проживають на окупованих територіях, не повинні позбавлятися даху, їжі, медичної допомоги або інших невід'ємних прав в відповідно до положень Загальної Декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Декларації прав дитини або інших актів міжнародного права» [4].

² Хоча жорстокість проти дітей у період Другої світової війни була вражаючою. «Разом із дорослими нацистські змовники нещадно знищували навіть дітей. Вони вбивали їх разом із батьками, групами та поодинокі. Вони вбивали їх у дитячих будинках та лікарнях, ховали живих у могилах, кидали у полум'я, кололи штиками, отруювали, проводили над ними експерименти, добували їх кров для використання німецькою армією, кидали у в'язницю та камери та концтабори гестапо, де діти помирали від голоду, тортур та епідемічних хвороб» [5, 27–95].

³ Спеціальні колегії по тяжким злочинах в Східному Тиморі, Надзвичайні Палати у судах Камбоджі, Палата воєнних злочинів у Суді Боснії та Герцеговини.

дітей віком до 15 років, а також затвердив обвинувачення щодо Альфреда Екатоми та Патріса-Едуарда Нгаїсони (Yekatom and Ngaissona Case) [10] за вербування дітей, вчинені у Центральноафриканській Республіці.

Дослідження основних засад розслідування злочинів проти дітей у МКС є провідною метою цієї статті. Це питання є надзвичайно актуальним для України, адже наразі у Офісі Прокурора Міжнародного кримінального суду на стадії попереднього дослідження знаходяться ситуації вчинення злочинів проти дітей на сході України після лютого 2014 року, а Офіс Генерального Прокурора України нещодавно анонсував про розпочаті провадження за численними фактами залучення неповнолітніх до участі у збройному конфлікті на Донбасі [11].

Аналіз останніх публікацій. Українські наукові доробки, зокрема у межах кримінального та міжнародного права, у більшості своїй зосереджені на дослідженні особливостей юрисдикції Міжнародного кримінального суду, але скромна увага приділена злочинам проти дітей. Йдеться про публікації таких науковців, як Дрьоміна Н. В. [12], Кочеміровська О. О. [13], Кучевська С. П. [14], Сенаторова О. В. [15], Сироїд Т. Л. [16] та ін. Зарубіжні дослідження цієї проблематики є набагато активнішим, діти і міжнародне кримінальне судочинство є окремою темою наукових розвідок та експертних матеріалів. Можна відзначити лише деяких авторів з великої кількості, які привернули увагу при написанні статті — Аптель С. (Aptel Cécil) [17], Драмбл М. (Drumbl M. A.) [18], Тобін Дж. (Tobin J.) [18], Гровер С. (Grover S.) [19] та інші.

Виклад основного матеріалу. Із положень Римського Статуту, в якому визначено перелік міжнародних злочинів, впливає, що злочини, які заподіюють шкоду дітям можна розділити на специфічні злочини проти дітей, а також міжнародні злочини із числа загальних, які заподіюють шкоду дітям серед інших жертв (англ. — «more «generic» international crimes»). До специфічних злочинів проти дітей Римський Статут відносить: набір або вербування дітей у віці до 15-ти років у складі національних збройних сил чи недержавних збройних сил або груп або їх використання для активної участі в бойових діях (ст. 8(2)(b)(xxvi) та ст. 8(2)(e)(vii)vii), злочин геноциду у вигляді насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу (ст. 6(e), поневолення дітей (ст. 7(1)(c) [20]. До інших міжнародних злочинів, які не вчиняються винятково проти дітей, але непропорційно впливають на них, належать: навмисне нанесення ударів по будівлям освіти (ст. 8(2)(b)(ix), зґвалтування, оборонення в сексуальне рабство, примус до проституції,

примусова вагітність, як вона визначена у ст. 7(2)(f), примусова стерилізація та будь-які інші види сексуального насильства (ст. 8(2)(b)(xxii), ст. 8(2)(e)(vi) та інші.

Отже, відповідно до положень Римського Статуту має юрисдикцію щодо розслідування злочинів, вчинених проти дітей, або злочинів, які мають негативний непропорційний вплив на дітей. З цієї точки зору у своїй діяльності МКС застосовує підхід, чутливий до дітей (англ. — «*child-sensitive approach*»), в основу якого покладено принцип «найкращого забезпечення інтересів дітей» (англ. — «*best interests of the child*»). Імплементациєю цього принципу у міжнародне кримінальне судочинство активно займається Офіс Прокурора — незалежний орган у межах МКС, на який покладено функції із попереднього вивчення ситуацій скоєння тяжких міжнародних злочинів, передбачених Римським Статутом, проведення їх розслідування та переслідування осіб, які у найбільшій мірі винні у скоєнні цих злочинів.

Офіс Прокурора наголошує на тому, що діти часто виступають прямими жертвами тяжких міжнародних злочинів, зазнають їх непрямого впливу щонайменше через неможливість отримувати доступ до освіти або медичних послуг, виступають свідками цих злочинів та навіть їх виконавцями [21]. У 2016 р. Офіс Прокурора видав всеохоплюючий документ — Політику Офісу Прокурора МКС щодо дітей (далі — Політика) [22], де він підтвердив свою відданість особливому ставленню до злочинів проти дітей та злочинів, що негативно впливають на дітей, і продемонстрував основні положення підходу, чутливого до дітей. Політика Офісу Прокурора щодо дітей є однією з шести спеціальних та особливо важливих у діяльності МКС, зокрема тих, що стосуються участі жертв, гендерного-обумовленого насильства та ін. [23].

Втілення Політики у діяльність МКС здійснюється завдяки створеному у межах Офісу Прокурора підрозділу з гендерних питань та дітей, до складу якого входять експерти правничого та психо-соціального напрямку, які консультують Офіс в роботі з жертвами та свідками злочинів, допомагають їм при взаємодії із Судом.

Основні положення Політики МКС щодо захисту дітей від міжнародних злочинів:

1. *Визначення терміну «дитина».* Римський Статут і Політика, засновуючись на положеннях Конвенції ООН про права дитини 1989 року, визнають дітей особами з індивідуальними правами, які при цьому є особливо вразливими і мають право на особливе ставлення та захист. У Політиці наголошується на тому, що дітьми Офіс Прокурора вважає осіб, які

не досягли 18-ти років (п. 16). З тексту Римського Статуту безпосередньо не впливає таке визначення «дітей», але воно засновується на тому, що МКС не має юрисдикції щодо осіб, молодше 18-ти років (ст. 26 Римського Статуту), а також на тлумаченні складових злочину «насилницька передача дітей з однієї групи в іншу» (ст. 6(e), серед яких указано, що жертвою такого злочину є особа, якій не виповнилося 18 років, а виконавці злочину повинні це усвідомлювати це на момент вчинення злочину⁴. Офіс Прокурора наголошує на тому, що у випадку, коли вік молодих людей невідомий, він вважатиме їх «дітьми», якщо не буде розумних підстав вважати інакше (п. 16 Політики).

У той же час, як відомо, значно зниженим (15 років) є вік, до якого Римський Статут забороняє набір або вербування дітей у національні збройні сили чи недержавні збройні формування або групи або їх використання для активної участі в бойових діях (ст. 8(2)(b)(xxvi) та ст. 8(2)(e)(vii)vii). У даному випадку норми міжнародного кримінального права містять інакший, аніж у міжнародному праві прав людини — Факультативному протоколі до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 р., в якому було узгоджено, що держави докладають зусиль щодо підвищення до 18 років мінімального віку, з якого можлива (добровільна та примусова) безпосередня участь у воєнних діях, а якщо держави допускають добровільний призов до їхніх національних збройних сил осіб, які не досягли 18-річного віку, то мають забезпечити гарантії добровільності такого призову та поінформованості батьків та власне таких осіб про обов'язки, пов'язані з несенням такої військової служби (ст. 3 Протоколу). Для недержавних збройних формувань Факультативний протокол містить однозначну та негнучку вікову вимогу щодо залучення осіб у свої групи чи сили — 18 років (ч. 1 ст. 4 Протоколу). Факультативний протокол до Конвенції про права дитини було ратифіковано 170 державами світу [26], і дві третини цих держав своїм законодавством заборонили добровільне вербування та призов осіб, молодших 18 років, що відобразили у обов'язкових деклараціях, які вони вносять на зберігання, ставши учасниками Факультативного протоколу [27].

У Політиці визнано, що діти у силу свого віку часто вразливіші за інших людей, у більшості випадків вони є залежним від інших дорослих, проте це не позбавляє дітей необхідності постійно розвивати власні здібності, діяти самостійно та бути залуче-

ним у прийнятті рішень, які їх стосуються (п. 25 Політики). У літературі доволі часто загострюються міркування з приводу дітей-солдатів як реалізації їх права на самовизначення та свідомого вибору брати участь у збройних конфліктах, адже в історії є безліч випадків, коли молодь очолювала визвольні та антиколоніальні рухи, не говорячи про те, що часто причиною «мілітаризації» молоді є пошук засобів для виживання, порятунк від гнітючого домашнього середовища та ін. [18]. Безумовно, це складна та суперечлива проблематика є предметом окремого вивчення. У всякому разі Римський Статут та практика МКС не ставлять питання про необхідність оцінювати мотиви, які спонукають дітей ставати солдатами, але визнає їх у якості жертв злочину [28].

2. Застосування підходу, чутливого до дітей, у діяльності Офісу Прокурора та МКС.

У випадках, коли держава виявляє бездіяльність, не може або не хоче здійснювати розслідування таких тяжких злочинів, як ті, що перелічені у Римському Статуті, та притягувати до відповідальності осіб, винних у їх скоєнні, МКС реалізує свою юрисдикцію стосовно здійснення судочинства у таких справах. У таких випадках початком цього процесу може стати направлення до МКС інформації від фізичних осіб, груп осіб, міжурядових та неурядових організацій про ситуації вчинення тяжких злочинів, а також від держав-учасниць або від Ради Безпеки; також підставою для початку процедур у МКС може стати заява про визнання юрисдикції МКС, подана державою, яка не є стороною Римського Статуту. У всіх цих випадках Офіс Прокурора МКС розпочинає попереднє вивчення ситуації (англ. — *«the preliminary examination of a situation»*) (ст. 15 Римського Статуту). Відповідно до ст. 53 (1) (a)–(c) Римського Статуту основними принципами стадії попереднього вивчення ситуації є 1) юрисдикція (часова, матеріальна та територіальна або індивідуальна); 2) прийнятність (комплементарність і рівень тяжкості злочинів); 3) обумовленість інтересами справедливості та правосуддя; 4) стандартом доказування для переходу до стадії розслідування ситуації є принцип розумної підстави.

З точки зору злочинів проти дітей та інших злочинів, що негативно впливають на них, Офіс прокурора вважає, що перелічені принципи мають бути імplementовані наступним чином: а) у світлі мандату Офісу Прокурора та мети Римського Статуту існує міцна презумпція того, що розслідування та переслідування злочинів проти дітей або таких, що негативно впливають на дітей, відповідає інтересам справедливого судочинства; б) Офіс прокурора прагне заохочувати, наскільки це можливо, національні

⁴ Це тлумачення містять у Елементах злочинів та Правилах процедури та доказування — процесуальних документах МКС [24; 25].

провадження стосовно потенційних справ про вчинення злочинів проти дітей, які підпадають під юрисдикцію Суду, що максимально сприяє розвитку та укріпленню принципу комплементарності МКС до відношенню до національних судових систем; в) злочини проти дітей або ті, які впливають на дітей, розглядаються Офісом Прокурора як особливо тяжкі, враховуючи зобов'язання, передбачені Статутом щодо дітей, і той факт, що діти користуються особливим визнанням та захистом відповідно до міжнародного права (п. 57 Політики). У Політиці відзначено, що Офіс Прокурора завжди проявляє особливу обачність щодо того, щоб на стадії попереднього вивчення ситуації оцінці впливу злочинів на дітей було приділено належну увагу (п. 58).

Як відомо, у квітні 2014 р. на підставі поданої Урядом України заяви про визнання юрисдикції МКС щодо передбачуваних злочинів, скоєних на території України з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. (події Майдану) Офіс Прокурора МКС розпочав попереднє розслідування, а у 2015 р. до цього провадження були включені передбачувані злочини, учинені після 20 лютого 2014 р. у Криму та на сході України [29]. У щорічних звітах Офісу Прокурора щодо процедур попереднього розслідування акцентується увага на дітях як жертвах злочинів вчинених на сході України: так у 2018 р. Офісом Прокурора було відзначено про отримання інформації про вербування дітей недержавними збройними групами на цих територіях [30]. У звіті за 2019 рік було акцентовано увагу на серйозному впливі подій на Сході на дітей — обмеження руху в результаті бойових дій та загострення бідності призвели до високого рівня нестачі їжі для дітей і погіршення фізичного та психологічного розвитку дітей; зруйновані школи змушували діти переміщуватись, що збільшило ризики обстрілів та іншої шкоди, пов'язаної з конфліктом; щонайменше 145 дітей загинули за увесь період конфлікту, у тому числі і від вибухонебезпечних залишків війни. Наразі Офіс Прокурора фіналізує оцінку ситуації на предмет прийнятності, ступеня тяжкості, а також досліджує національні провадження з розслідування злочинів окресленого періоду [31].

Стадія розслідування (англ. — «*investigation*»), а також подальші етапи призначення покарання особам, визнаним винним, є особливо важливою в аспекті важливості дотримання принципу найкращого забезпечення інтересів дитини, адже саме на цьому етапі МКС може залучати дітей — у якості свідків та жертв, тобто відбувається взаємодія Суду з дітьми (англ. — «*interaction*»), під час яких діти — потерпілі та свідки можуть давати свідчення (англ. — «*testimony*»).

У цій частині Політика повністю увібрала міжнародно-правову рамку правосуддя, дружнього до дітей, зокрема розроблену у рамках Організації Об'єднаних Націй [32], та сфокусувалась на забезпеченні дітям-жертвам та дітям-свідкам основних гарантій з урахуванням їх уразливостей та особливостей. Право на повагу до гідності та співчуття: Офіс Прокурора задля захисту безпеки, фізичного та психологічного благополуччя, гідності та конфіденційності дітей та інших осіб віддаватиме перевагу співробітництву із департаментом Жертв та Свідків, а також департаментом з гендерних питань та питань дітей, експерти та спеціалісти якого забезпечать, щоб усі взаємодії та процедури були найменш нав'язливими та травматизуючими для дітей (п.), а також для повнолітніх свідків, які були потерпілими як діти; право не піддаватись дискримінації — будь-яким поглядам та свідченням, вираженим дітьми приділяється серйозна увага без применшення їх значення (зокрема і тих, в яких міститься самовикриття), враховуючи вік, зрілість та інші ознаки дитини, а також особисті обставини, зокрема, регіональні особливості (п.п. 66, 77 Політики); право бути проінформованим — Офіс Прокурора зобов'язується забезпечувати надання всієї відповідної інформації дітям та їхнім батькам або вихователям зрозумілою та у доступній формі, що надасть їм змогу прийняти обґрунтоване рішення (п. 66), а також підтримувати належні контакти з дітьми-свідками, щоб інформувати їх про розвиток справи, а також вислуховувати їхні погляди та будь-які занепокоєння (п. 90); Офіс Прокурора визнає важливість забезпечення дітям права бути почутим та право виражати свої погляди і думки, адже погляди дитини є важливими у процесі прийняття рішень, а у випадку, де погляди не можуть бути взяті до уваги, дитині, батькам або вихователям будуть роз'яснені належним чином підстави (п. 88); діти мають право на ефективну підтримку — Офіс Прокурора з допомогою його департаментів забезпечує максимальну підтримку для дітей, які взаємодіють із Судом шляхом, до прикладу, проведення закритих судових засідань або частини судових слухань, забезпечення присутності психолога чи іншого спеціаліста у судовій залі для підтримки дітям-свідкам, змінення голосу, імені дітей під час дачі показань, адаптації обстановки судової зали, з метою запобігання зоровому контакту між дітьми та підозрюваними або обвинуваченими, використовувати відео зв'язок, щоб свідок-дитина мав можливість давати показання зі зручного для свідка місця (за межами залу суду) (пп. 94–96); Офіс Прокурора особливо уважний до права на приватність дітей, що взаємодіють із МКС,

беручи до уваги всі відповідні фактори, включаючи вік та характер злочину, зокрема, коли злочин стосується сексуальне чи гендерне зумовлене насильство чи насильство щодо дітей (п. 4); право не зазнавати надмірних труднощів, пов'язаних із взаємодією із МКС передбачає вжиття Офісом Прокурора зусиль щодо запобігання повторної травматизації дітей, спричинення надмірних порушень їхнього життя, зокрема, шляхом обмеження кількості співбесід (п. 75), підтримання наступності персоналу, який взаємодіє з дитиною та мінімізації його змін (п. 77).

Окремим та доволі гострим питанням є право дітей-жертв міжнародних злочинів на відшкодування (репарації). У Політиці указується, що Офіс Прокурора завжди бере до уваги підхід, чутливий до дітей у питаннях відшкодувань, враховуючи диференційовані наслідки шкоди, шукає найбільш ефективні, доцільні та гендерно-чутливі форми відшкодування шкоди, зокрема у межах громади проживання дітей, що має важливий трансформаційний характер і сприяє найкращим інтересам дітей (п. 106). Важливим у цьому аспекті є те, що враховуючи вікові та інші вразливості дітей, злочини, вчинені безпосередньо проти них, а також ті, що на них впливають непропорційно, завжди заподіюють дітям не тільки безпосередню, але і довгострокову шкоду, їх сім'ям та громадам та майбутнім поколінням. Саме тому у Політиці діти визнаються не тільки індивідуальними носіями прав, які вимагають особливо уважного підходу та захисту, але і членами «між-поколінної спільноти людей» (англ. — *«multigenerational community»*) (п. 3), порушення життєвого проекту яких впливає також на оточуючих у громаді та наступні покоління. На це прямо указують деякі статті Римського Статуту, зокрема, статей 6(d), 7(1)(g), які криміналізують примусове запобігання народженню та примусову вагітність. Хоча абсолютно справедливим є зауваження, що майже у всіх випадках злочини, що відносяться до юрисдикції МКС, мають непоправний ефект на дітей та наступні покоління, прикладом, діти народжені у результаті злочинів зґвалтування піддаються віктимізації та стигматизації [33]. У літературі навіть звертається увага на те, що на часі розроблення та дослідження окремого міжнародного злочину — злочину проти майбутніх

поколінь (англ. — *«intergenerational crime»*), що становить серйозні порушення чинного міжнародного права щодо економічних, соціальних та культурних прав чи навколишнього середовища [34].

Офіс Прокурора вважає, що для відновлення справедливості необхідне поєднання індивідуальних (грошових) компенсацій з негрошовими, такими як вибачення, а також колективними репараціями, на кшталт примирення, порозуміння, відновлення доступу будівель шкіл чи закладів охорони здоров'я, що зможе сприяти ліквідації тривалих негативних ефектів злочинів на дітей (п. 107). Наразі перед МКС стоять серйозні виклики стосовно його провідної функції — забезпечення притягнення до відповідальності, зокрема, за злочини проти дітей та злочини, що впливають на дітей. У більшості випадків це пов'язують із розробленою Судом доктриною «віддаленого командування» (англ. — *«remote commander»*), яка змушує Суд зосереджувати переслідування на високопосадовцях, чия безпосередню вину у вчиненні цих злочинів важко довести [35].

Висновки. Виокремлення злочинів проти дітей у якості самостійних, за які Міжнародний кримінальний суд може притягати до відповідальності винних осіб, а також визнання того, що інші злочини також можуть непропорційно негативно впливати на дітей, стало важливою історичною подією у системі міжнародного правосуддя. Стандарти розслідування таких злочинів та переслідування винних у їх скоєнні осіб, відображені у Політиці Офісу Прокурора щодо дітей, стали втіленням принципу найкращого забезпечення інтересів дитини, що є критично важливим у сфері відправлення правосуддя, неважливо у якій ролі постає перед судом дитина. Як виявилось, найбільш проблемною виявляється сфера відшкодування та репарацій, адже урешті-решт цей етап є квінтесенцією міжнародного кримінального правосуддя. Наразі перед Міжнародним кримінальним судом стоять доволі серйозні виклики з точки зору досягнення справедливості у справах про розслідуванні злочинів, у тому числі, тих, де жертвами є діти.

Безумовно у цій статті низка питань були лише підняті та вимагають окремого та ґрунтовного дослідження, що є необхідним для України, яка сьогодні виробляє політики у сфері перехідного правосуддя.

Література

1. UN General Assembly // Impact of armed conflict on children: note by the Secretary-General, 26 August 1996, A/51/306. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f2d30.html>
2. Convention on the Rights of the Child, adopted by General Assembly resolution 44/25, entered into force 2 September 1990. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>
3. Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, A/HRC/43/38, Human Rights Council Forty-third session 24 February-20 March 2020. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/HRC/43/38&Lang=E&Area=UNDOC
4. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict, declared by General Assembly resolution 14 December 1974. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/declaration-on-the-protection-of-women-and-children-in-emergency-and-armed-conflict/>
5. Nuremberg International Military Tribunal, «Indictment,» in Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal under Control Council Law no. 10. Vol. 1 (Washington D.C.: Government Printing Office, 1947), PP. 27–95; the atrocities towards children are noted in page 50.
6. Children and accountability for international crimes: the contribution of international criminal courts. Innocent Working Paper by Cecile Aptel (2010–20). URL: https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2010_20.pdf
7. Prosecutor v. Sam Hinga Norman — Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), Case No. SCSL-2004-14-AR72(E), Special Court for Sierra Leone, 31 May 2004. URL: <https://www.refworld.org/cases,SCSL,49abc0a22.html>
8. Prosecutor v. Lubanga, «Judgment pursuant to Article 74 of the Statute», ICC-01/04-01/06-2842, 14 March 2012 («Lubanga Conviction Judgment»). URL: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2012_03942.PDF
9. The Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04–02/06. URL: <https://www.icc-cpi.int/drc/ntaganda>
10. The Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaïssona, ICC-01/14–01/18. URL: <https://www.icc-cpi.int/carII/yekatom-ngaïssona>
11. Офісом Генпрокурора розпочато провадження за численними фактами залучення неповнолітніх до участі у збройному конфлікті на Донбасі. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=274028
12. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2006. 17 с.
13. Кочемировська О. О. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1660/>
14. Кучевська С. П. Воєнні злочини у Статуті Міжнародного кримінального суду і злочини проти встановленого порядку несення військової служби у Кримінальному кодексі України: питання відповідності. Форум права. 2007. № 3. С. 142–146.
15. Сенаторова О. В. Кримінально-процесуальні питання діяльності Міжнародних кримінальних судів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. Х., 2005. 222 с.
16. Сироїд Т. Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2000. 20 с.
17. Children and accountability for international crimes: the contribution of international criminal courts // Innocenti Working Paper by Cecile Aptel (2010–20). URL: https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2010_20.pdf
18. Drumbl Mark A. and Tobin John The Optional Protocol on Children and Armed Conflict, in The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary (John Tobin ed., 2019)» (2019) // Books and Chapters. 21.
19. Grover S. C. Humanity's Children: Icc Jurisprudence and the Failure to Address the Genocidal Forcible Transfer of Children. Berlin: Springer, 2013.
20. Rome Statute of the International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, Vol. 2187, No. 38544, Depositary: Secretary-General of the United Nations. URL: <http://treaties.un.org>
21. Strategic Plan 2019–2021 // Office of the Prosecutor. URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/20190726-strategic-plan-eng.pdf>
22. Policy on Children // The Office of the Prosecutor. URL: https://www.icccpi.int/iccdocs/otp/20161115_OTP_ICC_Policy-on-Children_Eng.PDF
23. Policies and Strategies. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/otp/Pages/otp-policies.aspx>
24. Elements of Crimes. URL: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>

25. Rules of Procedure and Evidence. URL: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/pids/legal-texts/rulesprocedureevidenceeng.pdf>;
26. Optional Protocol on the Involvement of Children in Armed Conflict. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/opac/>
27. Involvement of Children in Armed Conflict: 20 Years After the Adoption of OPAC. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/2020/05/involvement-of-children-in-armed-conflict-20-years-after-the-adoption-of-opac/>
28. Prosecutor v. Lubanga «Judgment pursuant to Article 74 of the Statute», ICC-01/04-01/06-2842, 14 March 2012 («Lubanga Conviction Judgment»). URL: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2012_03942.PDF
29. ICC Prosecutor extends preliminary examination of the situation in Ukraine following second article 12(3) declaration. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1156>
30. Report on Preliminary Examination Activities 2018/ The Office of the Prosecutor. URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/181205-rep-otp-PE-ENG.pdf>
31. Report on Preliminary Examination Activities 2019/ The Office of the Prosecutor. URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf>
32. Guidelines on justice in matters involving child victims and witnesses of crime / The Economic and Social Council, 25 May 2005. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/UNGuidelinesChildVictimsWitnesses.pdf>
33. Neenan J. The Role of the ICC in Protecting the Rights of Children Born of Rape in War. EJIL: Talk! (February 12, 2018). URL: <https://www.ejiltalk.org/the-role-of-the-icc-in-protecting-the-rights-of-children-born-of-rape-in-war/>
34. Jodoin S. Crimes against Future Generations: Implementing Intergenerational Justice through International Criminal Law. Intergenerational Justice Review Volume 2010:1. V. 10. PP. 10–17. <http://www.futurepolicy.org/wp-content/uploads/2016/03/Crimes-against-future-generations-IGJR-article.pdf>
35. ICC Appeals Chamber acquits Mr Bemba from charges of war crimes and crimes against humanity. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1390>

References

1. UN General Assembly // Impact of armed conflict on children: note by the Secretary-General, 26 August 1996, A/51/306. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f2d30.html>
2. Convention on the Rights of the Child, adopted by General Assembly resolution 44/25, entered into force 2 September 1990. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>
3. Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, A/HRC/43/38, Human Rights Council Forty-third session 24 February-20 March 2020. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/HRC/43/38&Lang=E&Area=UNDOC
4. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict, declared by General Assembly resolution 14 December 1974. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/declaration-on-the-protection-of-women-and-children-in-emergency-and-armed-conflict/>
5. Nuremberg International Military Tribunal, «Indictment,» in Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal under Control Council Law no. 10. Vol. 1 (Washington D. C.: Government Printing Office, 1947), PP. 27–95; the atrocities towards children are noted in page 50.
6. Children and accountability for international crimes: the contribution of international criminal courts. Innocent Working Paper by Cecile Aptel (2010–20). URL: https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2010_20.pdf
7. Prosecutor v. Sam Hinga Norman — Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), Case No. SCSL-2004-14-AR72(E), Special Court for Sierra Leone, 31 May 2004. URL: <https://www.refworld.org/cases,SCSL,49abc0a22.html>
8. Prosecutor v. Lubanga, «Judgment pursuant to Article 74 of the Statute», ICC-01/04-01/06-2842, 14 March 2012 («Lubanga Conviction Judgment»). URL: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2012_03942.PDF
9. The Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06. URL: <https://www.icc-cpi.int/drc/ntaganda>
10. The Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaïssona, ICC-01/14-01/18. URL: <https://www.icc-cpi.int/carII/yekatom-ngaïssona>
11. Ofisom Ghenprokurora rozpochato provadzhenja za chyslennymy faktamy zaluchennja nepovnolitnikh do uchasti u zbrojnomu konflikti na Donbasi. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=274028
12. Drjomina N. V. Jurysdykcija mizhnarodnykh kryminalnykh sudiv i trybunaliv: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.11.Odesa, 2006. 17 s.

13. Kochemyrovskja O. O. Shhodo dotrymannja Ukrajinoju mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav ditej u zbrojnykh konfliktakh. Analitychna zapyska // Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhenj. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1660/>
14. Kuchevskja S. P. Vojenni zlochyny u Statuti Mizhnarodnogho kryminalnogho sudu i zlochyny proty vstanovenogho porjadku nesennja vijsjkovoji sluzhby u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy: pytannja vidpovidnosti. Forum prava. 2007. # 3. S. 142–146.
15. Senatorova O. V. Kryminalno-procesualjni pytannja dijalnosti Mizhnarodnykh kryminalnykh sudiv: dys. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.11. Kh., 2005. 222 s.
16. Syrojid T. L. Zakhyst zhertv zlochniv u mizhnarodnomu pravi: avtoref. dys... kand. juryd. nauk: 12.00.11. Kharkiv, 2000. 20 s.
17. Children and accountability for international crimes: the contribution of international criminal courts // Innocenti Working Paper by Cecile Aptel (2010–20). URL: https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2010_20.pdf
18. Drumbl Mark A. and Tobin John The Optional Protocol on Children and Armed Conflict, in The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary (John Tobin ed., 2019)» (2019) // Books and Chapters. 21.
19. Grover S. C. Humanity's Children: Icc Jurisprudence and the Failure to Address the Genocidal Forcible Transfer of Children. Berlin: Springer, 2013.
20. Rome Statute of the International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, Vol. 2187, No. 38544, Depositary: Secretary-General of the United Nations. URL: <http://treaties.un.org>
21. Strategic Plan 2019–2021 // Office of the Prosecutor. URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/20190726-strategic-plan-eng.pdf>
22. Policy on Children // The Office of the Prosecutor. URL: https://www.icccpi.int/iccdocs/otp/20161115_OTP_ICC_Policy-on-Children_Eng.PDF
23. Policies and Strategies. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/otp/Pages/otp-policies.aspx>
24. Elements of Crimes. URL: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>
25. Rules of Procedure and Evidence. URL: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/pids/legal-texts/rulesprocedureevidenceeng.pdf>;
26. Optional Protocol on the Involvement of Children in Armed Conflict. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/opac/>
27. Involvement of Children in Armed Conflict: 20 Years After the Adoption of OPAC. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/2020/05/involvement-of-children-in-armed-conflict-20-years-after-the-adoption-of-opac/>
28. Prosecutor v. Lubanga «Judgment pursuant to Article 74 of the Statute», ICC-01/04–01/06–2842, 14 March 2012 («Lubanga Conviction Judgment»). URL: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2012_03942.PDF
29. ICC Prosecutor extends preliminary examination of the situation in Ukraine following second article 12(3) declaration. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1156>
30. Report on Preliminary Examination Activities 2018/ The Office of the Prosecutor. URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/181205-rep-otp-PE-ENG.pdf>
31. Report on Preliminary Examination Activities 2019/ The Office of the Prosecutor. URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf>
32. Guidelines on justice in matters involving child victims and witnesses of crime / The Economic and Social Council, 25 May 2005. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/UNGuidelinesChildVictimsWitnesses.pdf>
33. Neenan J. The Role of the ICC in Protecting the Rights of Children Born of Rape in War. EJIL: Talk! (February 12, 2018). URL: <https://www.ejiltalk.org/the-role-of-the-icc-in-protecting-the-rights-of-children-born-of-rape-in-war/>
34. Jodoin S. Crimes against Future Generations: Implementing Intergenerational Justice through International Criminal Law. Intergenerational Justice Review Volume 2010:1. V. 10. PP. 10–17. <http://www.futurepolicy.org/wp-content/uploads/2016/03/Crimes-against-future-generations-IGJR-article.pdf>
35. ICC Appeals Chamber acquits Mr Bemba from charges of war crimes and crimes against humanity. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1390>

Шварцева Марія Ігорівна

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Шварцева Мария Игоревна

*кандидат юридических наук, ассистент кафедры международного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Shvartseva Mariia

*PhD in Law, Assistant of the Department of International Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Плотнікова Анна Дмитрівна

студентка

*Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Плотникова Анна Дмитриевна

студентка

*Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Plotnikova Anna

*Student of the
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute of
Yaroslav Mudryi National Law University*

Дубина Катерина Валеріївна

студентка

*Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Дубина Екатерина Валерьевна

студентка

*Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Dubyna Kateryna

*Student of the
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute of
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6659

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ**

**ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛНЕНИЯ РЕШЕНИЙ
ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНЕ**

**PROBLEMATIC ASPECTS OF ENFORCEMENT OF JUDGMENTS
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів виконання рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) в Україні. У роботі з'ясовані причини та системні проблеми, через які Україна не виконує рішення ЄСПЛ. Проаналізовані відповідні положення актів міжнародного та національного законодавства: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції), протоколів № 1 і № 14 до Конвенції, Закону України (далі – ЗУ) «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ЗУ «Про виконавче провадження», ЗУ «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», постанов Кабінету Міністрів України № 440, № 703.

На прикладі справи «Скоццарі і Гінта проти Італії» було показано, що держава повинна виконувати остаточні рішення, в яких вона є стороною. Це виконання не повинно обмежуватися відшкодуванням завданої шкоди, а повинно також включати в себе вжиття заходів загального та індивідуального характеру для усунення проблем.

У роботі було окреслено місце Комітету Міністрів Ради Європи у процесі виконання державами остаточних рішень щодо них. Зазначено, що виконання остаточних рішень здійснюється під контролем Комітету Міністрів. Була проаналізована резолюція «Виконання рішень Європейського суду з прав людини», ухвалена Парламентською Асамблеєю Ради Європи, відповідно до якої держава-порушниця може бути піддана покаранню за неналежне виконання рішень ЄСПЛ, зокрема у частині впровадження законодавчих змін. Найсуворішим з цих покарань є виключення країни зі складу Ради Європи, що ще раз підкреслює важливість цього питання.

У статті була розглянута правова природа «пілотних рішень», їх відмінність від звичайних рішень. Було з'ясовано, що метою прийняття «пілотних рішень» є встановлення системних проблем держави і допомога у їх вирішенні. У роботі наведено перелік системних проблем, що виникли у практиці ЄСПЛ у справах проти України. На прикладі двох «пілотних рішень», «Юрій Миколайович Іванов проти України» і «Бурмич та інші проти України», розглянуті конкретні системні проблеми, проаналізовані засоби, якими Україна намагалася їх подолати.

У роботі містяться причини, що призводять до невиконання Україною судових рішень. Ці чинники розбиті на 3 групи: правові, фінансові та інституційні. Автори пропонують шляхи подолання цих проблем.

Ключові слова: Конвенція про захист прав і основоположних свобод, рішення ЄСПЛ, «пілотні рішення», проблеми виконання рішень ЄСПЛ.

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблемных аспектов исполнения решений Европейского суда по правам человека (далее – ЕСПЧ) в Украине. В работе выяснены причины и системные проблемы, по причине которых Украина не исполняет решения ЕСПЧ. Проанализированы соответствующие положения актов международного и национального законодательства: Конвенции о защите прав человека и основных свобод (далее – Конвенции), протоколов № 1 и № 14 к Конвенции, Закона Украины (далее – ЗУ) «Об исполнении решений и применении практики Европейского суда по правам человека», ЗУ «Об исполнительном производстве», «О гарантиях государства относительно исполнения судебных решений», постановлений Кабинета Министров Украины № 440, № 703.

На примере дела «Скоццари и Гинта против Италии» было показано, что государство должно исполнять окончательные решения, в которых оно является стороной. Это исполнение не должно ограничиваться возмещением причинённого вреда, а должно также включать в себя принятие мер общего и индивидуального характера для устранения проблем.

В работе было очерчено место Комитета Министров Совета Европы в процессе исполнения государствами окончательных решений относительно них. Отмечено, что исполнение окончательных решений осуществляется под контролем Комитета Министров. Была проанализирована резолюция «Исполнение решений Европейского суда по делам человека», принятая Парламентской Ассамблеей Совета Европы, в соответствии с которой государство-нарушитель может быть подвергнуто наказанию за ненадлежащее исполнение решений ЕСПЧ, в частности в части внедрения законодательных изменений. Самым строгим из этих наказаний является исключение страны из состава Совета Европы, что ещё раз подчёркивает важность этого вопроса.

В статье была рассмотрена правовая природа «пилотных решений», их отличие от обычных решений. Было выяснено, что целью принятия «пилотных решений» является установление системных проблем государства и помощь в их решении. В работе приведён перечень системных проблем, которые возникли в практике ЕСПЧ в делах против Украины. На примере двух «пилотных решений», «Юрий Николаевич Иванов против Украины» и «Бурмич и другие против Украины», рассмотрены конкретные системные проблемы, проанализированы способы, которыми Украина пыталась их преодолеть.

В работе содержатся причины, которые приводят к неисполнению Украиной судебных решений. Эти факторы разбиты на 3 группы: правовые, финансовые и институционные. Авторы предлагают пути решения этих проблем.

Ключевые слова: Конвенция о защите прав человека и основных свобод, решения ЕСПЧ, «пилотные решения», проблемы исполнения решений ЕСПЧ.

Summary. The article is devoted to the study of problematic aspects of the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECHR) execution decisions in Ukraine. The work clarifies the causes and systemic problems due to which Ukraine does not comply with the decisions of the ECHR. The relevant provisions of international and national legislation acts have been analyzed: the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as the Convention), Protocols No. 1 and No. 14 to the Convention, the Law of Ukraine (hereinafter referred to as the LU) «On the Execution of Decisions and Application of the European Court Practice of Rights person», Law of Ukraine» On enforcement proceedings «,» On state guarantees regarding the execution of court decisions «, Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 440, No. 703.

On the example of the case «Scozzari and Giunta v. Italy», it was shown that the state must comply with the final decisions in which it is a party. This performance should not be limited to compensation for damage caused, but should also include the adoption of general measures and individual nature to correct problems.

The work outlined the place of the Committee of Ministers of the Europe Council in the process of execution by states of final decisions regarding them. It was noted that the execution of final decisions is carried out under the control of the Ministers Committee. The resolution «Enforcement of judgments of the European Court of Human Affairs» adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, according to which the violating state can be punished for improper execution of the decisions of the ECHR, in particular with regard to the introduction of legislative changes, was analyzed.

The strictest of these penalties is the expulsion of the country from the Council of Europe, which once again underlines the importance of this issue.

The article examined the legal nature of «pilot decisions», their difference from ordinary decisions. It was found that the purpose of making «pilot decisions» is to identify systemic problems of the state and help in solving them. The paper provides a list of systemic problems that arose in the practice of the ECHR in cases against Ukraine. On the example of two «pilot decisions», «Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine» and «Burmych and others v. Ukraine», specific systemic problems are considered, the ways in which Ukraine tried to overcome them are analyzed.

The work contains the reasons that lead to the Ukraine failure to comply with court decisions. These factors are broken down into 3 groups: legal, financial and institutional. The authors propose ways to solve these problems.

Key words: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, judgments of the European Court of Human Rights, problems of judgments execution of the European court of Human Rights.

Постановка проблеми. Основний Закон України у ч. 4 ст. 55 закріплює право кожної особи звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, після використання всіх національних засобів юридичного захисту [1]. Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) є одним з таких міжнародних судових органів в сфері захисту прав та свобод, рішення якого підлягають обов'язковому виконанню нашою державою відповідно до Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 р. Проте останнім часом спостерігається тенденція невиконання Україною рішень ЄСПЛ, що, зокрема, зумовлено низкою недоліків у національному законодавстві. Тому необхідним є з'ясування причин та системних проблем, через які відбувається невиконання нашою державою своїх зобов'язань, передбачених Конвенцією про захист прав та основоположних свобод, а також вдосконалення механізму виконання нашою державою рішень ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останній час вітчизняні науковці приділяли велику увагу питанням застосування практики Європейського суду з прав людини та виконання його рішень.

Теоретичним підґрунтям даного дослідження стали праці таких вчених як У. Корунц [9], С. Белікової [15], О. Кочури [7], В. Мігашко [4], О. Давидчука [6], О. Гончаренка [10], І. Ліньової [17] та інших, які у своїх працях розглядали специфіку виконання рішень ЄСПЛ в нашій державі та вивчали проблемні аспекти виконання даних рішень. Незважаючи на те, що даній проблемі приділялося багато уваги як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями, ряд питань залишається невирішеним та потребує більш глибокого вивчення.

Метою статті є дослідження особливостей виконання рішень Європейського суду з прав людини та правового регулювання виконання даних рішень в Україні, а також визначення системних та структурних проблем в зазначеному процесі.

Викладення основного матеріалу. Україна, вставши на європейський шлях розвитку, почала наближення національного законодавства до стандартів міжнародного права, зокрема, це помітно у сфері впровадження європейських стандартів захисту прав людини.

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. наша

держава взяла на себе певні зобов'язання щодо захисту прав та свобод людини. Зокрема, відповідно до статей 32 та 46 Конвенції Україна визнає юрисдикцію ЄСПЛ, яка поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, а також зобов'язуються виконувати остаточні рішення ЄСПЛ в будь-яких справах, у яких вона є стороною [2]. Тобто наша держава повинна не тільки визнавати юрисдикцію ЄСПЛ, а й створювати необхідні умови для належного виконання винесених рішень, що зумовлює велике практичне значення та вагомість рішень ЄСПЛ у сфері захисту та відновлення прав людини.

Для ефективного виконання рішень ЄСПЛ було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV (далі — Закон «Про виконання рішень ЄСПЛ»). Відповідно до даного Закону «Про виконання рішень ЄСПЛ» рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання Україною, а практика ЄСПЛ разом з Конвенцією повинні застосовуватися національними судами як джерело права при розгляді справ [3].

Варто зауважити, що вагомою гарантією забезпечення права на справедливий судовий розгляд є виконання нашою державою судових рішень, які набрали законної сили. В цілому в Україні створена система виконання рішень ЄСПЛ, за якої кожне рішення має бути обов'язково виконано державою. Приклад нашої держави з прийняттям Закону «Про виконання рішень ЄСПЛ» за оцінкою самого ЄСПЛ є позитивним досвідом системної організації на державному рівні виконання його рішень [4, с. 188].

Проте, на жаль, на сьогодні існує проблема невиконання Україною судових рішень ЄСПЛ, який зазначає, що відсутність належного виконання рішень, є порушенням Конвенції.

Правову основу для забезпечення виконання рішень ЄСПЛ становить, зокрема, ст. 46 Конвенції, відповідно до якої Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами. До того ж остаточне рішення Суду передається Комітетові Міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням [2].

Отже, виконанням підлягають тільки рішення ЄСПЛ, які відповідно до ч. 2 ст. 44 Конвенції набули статусу остаточних. Остаточним рішенням стає: якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати, або через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлено, або якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання

про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43 [2].

Принцип обов'язковості остаточного рішення ЄСПЛ, крім міжнародних норм, передбачається також Законом «Про виконання рішень ЄСПЛ», який покликаний врегулювати відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України.

До того ж Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII у п. 8 ч. 1 ст. 3 встановлює, що рішення ЄСПЛ є виконавчим документом, який підлягає примусовому виконанню з урахуванням особливостей, передбачених Законом Про виконання рішень ЄСПЛ [5].

В Законі «Про виконання рішень ЄСПЛ» закріплено, що виконанням рішень ЄСПЛ у справах щодо нашої держави є виплата відшкодування, вжиття додаткових заходів індивідуального характеру для відновлення порушених прав стягувача, а також вжиття заходів загального характеру для забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене рішенням, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого ЄСПЛ порушення, а також для усунення підстав для надходження до ЄСПЛ подібних заяв проти України в майбутньому [3].

Як слушно зазначає О. Давидчук, саме поняття виконання рішення ЄСПЛ звісно не обмежується питанням виплати відшкодування за завдану заявникові матеріальну та (або) нематеріальну шкоду. Те чи інше рішення з констатацією порушення положень Конвенції передбачає необхідність вжити заходи індивідуального та загального характеру [6].

Так, ЄСПЛ у справі «Скоццарі і Гінта проти Італії» зазначив, що держави-учасниці зобов'язались виконувати остаточні рішення у справах, в яких вони є сторонами, а також що виконання даних рішень здійснюється під контролем Комітету Міністрів Ради Європи. Зі статті 46 Конвенції, як зазначив ЄСПЛ, впливає, що судові рішення, у якому Суд знайшов порушення, покладає на державу-відповідача правовий обов'язок не просто виплатити відповідним особам суми справедливої сатисфакції, а й спланувати, під керівництвом Комітету Міністрів, запровадження у внутрішньодержавному правовому полі загальних та/або, якщо це необхідно, конкретних (індивідуальних) заходів, спрямованих на усунення порушень, виявлених Судом, і на якомога повніше відшкодування наслідків цих порушень. До того ж, перебуваючи під контролем Комітету Міністрів Ради Європи, держава-відповідач залишає за собою право на вибір засобів, з допомогою яких вона виконуватиме своє зобов'язання за ст. 46 Конвенції, за умови

якщо такі засоби будуть відповідати висновкам, викладеним у рішенні ЄСПЛ [7, с. 117].

Парламентська Асамблея Ради Європи (далі — ПАРЄ) ще 30 вересня 2015 року ухвалила резолюцію «Виконання рішень Європейського суду з прав людини», необхідність в ухваленні якої була пов'язана з проблемами виконання рішень ЄСПЛ у дев'яти країнах-членах Ради Європи, серед яких була Україна. Автор даної резолюції, Клаас де Вріз, для того, щоб змусити уряди держав виконувати рішення ЄСПЛ, рекомендує ПАРЄ допомагати державам-порушникам із запровадженням відповідних законодавчих змін. Крім того, він пропонує Комітету Міністрів звертатися до ЄСПЛ з питаннями про дотримання країною зобов'язання виконувати усі рішення суду. Якщо ЄСПЛ встановить, що держава його порушила, тоді Комітет Міністрів визначиться з методом покарання держави-порушниці. Найрадикальнішим з яких є, зокрема, виключення країни зі складу Ради Європи [8].

Крім того, Україна ратифікувала Протокол № 14 до Конвенції, який змінює контрольну систему, відповідно до якого Комітету Міністрів надано право порушувати перед ЄСПЛ питання про недодержання державою-учасницею Конвенції, а саме, свого зобов'язання щодо виконання остаточних рішень ЄСПЛ. А в разі встановлення порушення ч. 1 ст. 46 Конвенції, ЄСПЛ передає справу Комітету Міністрів з метою вчинення необхідних заходів щодо держави-учасниці [9, с. 50].

Для нашої держави не новою є проблема невиконання судових рішень, тому ЄСПЛ запровадив процедуру винесення «пілотних рішень». Як зазначає О. Гончаренко, «пілотні рішення» є особливим типом судових рішень, в яких ЄСПЛ не тільки констатує наявність порушень положень Конвенції, протоколів до неї, а ще здійснює детальний аналіз ситуації, що призводить до виникнення групи однотипних порушень [10, с. 244]. Головною метою даної процедури є не розгляд справи у звичайному порядку та встановлення факту порушення одного з гарантованих прав, а надання допомоги державі у вирішенні відповідної системної проблеми.

У практиці ЄСПЛ було констатовано багато системних проблем щодо України [11]:

- 1) жорстоке поводження з особами, які перебувають у місцях обмеження чи позбавлення волі;
- 2) порушення принципу розумності строків у цивільному та кримінальному провадженні;
- 3) порушення права особи на життя, відсутність ефективного розслідування;
- 4) порушення законодавства в частині затримання особи та тримання під вартою;

- 5) погані умови тримання під вартою, ненадання медичної допомоги;
- 6) проблеми в функціонуванні судів;
- 7) прогалини в законодавстві, що відносяться до регулювання свободи зібрань;
- 8) ненадання державними органами копій необхідних документів з матеріалами справи для звернення до ЄСПЛ.

Розглянемо проблеми з виконанням «пілотних рішень» і запропоновані шляхи вирішення на прикладі судових рішень «Юрій Миколайович Іванов проти України» [12] і «Бурмич та інші проти України» [13].

У першому випадку заявник Ю. Іванов скаржився на невиконання рішення про стягнення з військової частини грошової компенсації за нестримане речове майно та про виплату грошової допомоги при звільненні, а також на невиконання рішення про стягнення з державної виконавчої служби відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

Суд констатував у цьому випадку порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції (ефективний доступ до суду) [2]. Було зазначено, що право на суд, захищене ст. 6, було б ілюзорним, якби національна правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалося невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін.

Також було порушення ст. 1 Протоколу № 1 (право на майно). Відсутність у заявника можливості домогтися виконання судового рішення, винесеного на його користь, становить втручання у право на мирне володіння майном, як це передбачено першим реченням першого пункту статті 1 Першого протоколу [14].

Ще була порушена стаття 13 Конвенції (відсутність ефективних засобів захисту) [2]. Ефективність засобу юридичного захисту у значенні цієї статті не залежить від визначеності сприятливого для заявника результату. Водночас засіб юридичного захисту, якого вимагає стаття 13, має бути ефективним як з практичної, так і з правової точки зору, тобто таким, що або запобігає порушенню чи його повторенню в подальшому, або забезпечує адекватне відшкодування за те чи інше порушення, яке вже відбулось.

Суд зайняв позицію, що держава не може виправдовувати нестачею коштів невиконання судових рішень, винесених щодо державних підприємств та органів державної влади, тому що саме на державу покладений обов'язок та відповідальність за виконання остаточних судових рішень. Також в українському бюджеті є брак бюджетних коштів, державні виконавці не працюють ефективно, тому в національному законодавстві є багато недоліків, за що відповідальність несе держава.

Суд постановив, що держава-відповідач повинна невідкладно — не пізніше ніж упродовж одного року від дати, на яку це рішення набуває статусу остаточного, запровадити в національній правовій системі відповідний засіб юридичного захисту або поєднання таких засобів та забезпечити, щоб такий засіб чи засоби відповідали як у теорії, так і на практиці ключовим критеріям, які Суд встановив у своїй практиці і на які знову вказав у цьому рішенні.

Україна на виконання цього рішення прийняла Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» у 2012 р [15, с. 22]. Він виявився неефективним, тому що існує недостатність коштів (наприклад, у 2018 р. виконання очікували судові рішення на загальну суму 4, 612 млрд. грн) [16, с. 19]. Також продовжили діяти деякі мораторії, суди продовжили відмовлятися задовольняти заяви про зміну способу та порядку виконання рішення.

У 2014 р. була ухвалена Постанова Кабінету Міністрів України (далі — Кабміну) «Про затвердження Порядку погашення заборгованості за рішеннями суду, виконання яких гарантується державою» № 440, у 2015 р. — Постанова Кабміну «Деякі питання виконання рішень судів, що гарантовані державою, а також рішень Європейського суду з прав людини» № 703. Однак ці акти уряду виявилися не допомогли досягти бажаного результату, тому що передбачали довгий строк погашення заборгованості, непокриття відсотковою ставкою інфляційних втрат, відсутність банків у заявників одержати векселі.

З позитивних моментів можна відзначити, що в цих нормативних актах був передбачений порядок стягнення коштів боржником за яким є державний орган, а також встановлено черговість погашення заборгованості за рішеннями суду.

У другому рішенні заявники Л. Бурмич, Г. Яремчук, О. Варава, Ю. Неборацько подали скарги до Суду на невиконання рішення суду щодо виплати їм допомоги, у т.ч. допомоги як постраждалим унаслідок Чорнобильської катастрофи. Заявник підприємство ПрАТ «Ізоляція» — невиконання рішення про стягнення коштів з державного підприємства.

Суд констатував порушення тих же самих правових норм, що і в рішенні «Юрій Миколайович Іванов проти України», а саме ч. 1 ст. 6 Конвенції (ефективний доступ до суду), ст. 1 Протоколу № 1 (право на майно) і ст. 13 Конвенції (відсутність ефективних засобів захисту).

У цій справі було об'єднано 12 143 аналогічних справ (з них 7741 справ — комуніковано з урядом України, 4502 — не комуніковано), поданих до суду протягом 2013–2017 рр., які мають спільну системну проблему — невиконання рішень національних су-

дів, що констатована у рішенні «Юрій Миколайович Іванов проти України».

Суд вирішив, що повторення одних і тих самих висновків у величезній кількості схожих рішень не сприятиме досягненню справедливості і лише накладе істотний тягар на ресурси судового органу. Також це не сприятиме посиленню захисту прав людини згідно з Конвенцією. Дані проблеми можуть бути адекватно вирішені лише між державою-відповідачем, з одного боку, та Комітетом Міністрів, з іншого, оскільки останній має повноваження, відповідно до п. 2 ст. 46 Конвенції контролювати виконання рішень Суду [2].

ЄСПЛ зазначив, що аналогічні справи, винесені після даного рішення будуть вилучені з реєстру та передані до Комітету Міністрів для контролю за виконанням. Суд забезпечить належне інформування Комітет Міністрів та Раду Європи про будь-які подібні справи і відповідні зміни, що стосуються аналогічних справ.

Це рішення стало революційним, тому що ЄСПЛ не розглядав 12 143 справ, а одразу передав їх до Комітету Міністрів, щоб той разом із українським урядом вирішив цю системну проблему. З того часу всі нові скарги до Суду з цього питання передаються одразу до Комітету Міністрів.

Слід зазначити, що таку радикальну позицію суд зайняв через те, що всупереч численним рекомендаціям Комітету Міністрів та зусиль привернути увагу до проблеми невиконання рішень національних судів, Україною не було вжито належних засобів для вирішення системної проблеми.

Суд допомагав у вирішенні цього питання тоді, коли Комітет Міністрів спеціально для України розробив стратегію для пошуку довгострокового рішення проблеми невиконання країною рішень національних судів у 2016 р. Ця стратегія складалася з 3 пунктів [11, с. 16]:

1. Обрахування суми заборгованості, яка виникла у зв'язку з невиконанням в Україні рішень національних судів. Заборгованість за рішеннями національних судів станом на 2018 р. складала близько 31 млрд. грн [16, с. 18].

2. Запровадження схем виплат з певними умовами, що містять альтернативні пропозиції для забезпечення виконання рішення.

3. Внесення змін до державного бюджету України для забезпечення виплат.

Україна намагалася вирішити проблему збільшення фінансування бюджетної програми 4040 «Заходи щодо виконання рішень суду, що гарантовані державою», тому що вона не покриває всіх витрат держави через недостатність фінансування.

Однак коштів досі не вистачає, щоб виконати всі судові рішення.

У 2018 р. була спроба поліпшити становище щодо виконання рішень за допомогою Проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо подолання проблеми заборгованості держави за рішеннями судів» № 8533 від 26.06.2018, однак він також не передбачав подолання негативних наслідків повною мірою, тому що не було вирішено питання про відповідальність держави за борги державних підприємств, що перебувають у процедурі ліквідації, не було знято мораторій тощо. Цей проект було відкликано.

Які причини невиконання Україною судових рішень? Рада Європи у своїх висновках зазначає 3 групи першопричин [17, с. 5].

До першої групи належать правові чинники. Сюди входять недоліки в законодавстві, мораторії.

До другої групи відносяться фінансові причини. Це насамперед недостатнє фінансування витрат на виконання судових рішень.

До третьої групи — найчисленнішої — належать інституційні чинники (недоліки практики). Сюди можна включити проблеми щодо обліку невиконаних судових рішень, корупцію, протистояння державних і приватних виконавців, погану координацію між різними гілками влади та ін.

Можна запропонувати такі шляхи вирішення цих проблем.

По-перше, держава повинна проводити глибокий аналіз ситуації щодо невиконання судових рішень. Він включає в себе вивчення виконавчих документів, сум заборгованості, дослідження характеру і походження боргів.

Потрібно вдосконалити національне законодавство. Наприклад, в Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» можна включити правову норму про право державних виконавців звертатися до боржника з вимогою визначити суму заборгованості за рішеннями зобов'язального характеру.

Також треба встановити абсолютну заборону на прийняття законодавства, що перешкоджає виконанню рішень (мораторіїв) та встановлює гарантії, не підкріплені державним бюджетом. Чинне законодавство з такими нормами треба скасувати.

Держава повинна контролювати за допомогою відповідних державних органів виконання рішень національних судів, зокрема в частині соціальних виплат і пенсій, щоб не допустити повторення прецеденту, як у справі «Бурмич та інші проти України».

По-друге, у частині вирішення фінансових проблем треба збільшити фінансування бюджетної

програми 4040, тому що недостатність коштів перешкоджає успішному функціонуванню цієї програми. Варто погодитися з рекомендацією Ради Європи, у якій зазначено, що держава повинна погашати заборгованість перед юридичними особами через механізм казначейських векселів з виплатою відповідних відсотків і можливістю обігу облігацій на ринку [17, с. 6].

По-третє, для вирішення інституційних проблем потрібно створити відповідні реєстри населення, банківських рахунків, соціальних пільг. Важливим є зв'язок між Єдиним державним реєстром судових рішень і Автоматизованою системою виконавчого провадження.

Гілки влади повинні злагоджено взаємодіяти між собою з метою підготовки та впровадження ефективних і комплексних засобів вирішення проблем, що призводять до невиконання судових рішень.

Висновки. Проаналізувавши сучасний стан виконання Україною рішень ЄСПЛ, можна зробити наступні висновки.

1. Обравши шлях європейського розвитку, Україна повинна не тільки визнавати юрисдикцію ЄСПЛ, а ще й виконувати остаточні рішення цього судового органу. Слід звернути увагу, що виконання рішень ЄСПЛ не повинно обмежуватися виплатою справедливої сатисфакції. Держава повинна вживати заходів загального та індивідуального характеру, щоб запобігти виникненню подібних прецедентів у майбутньому.

2. Не менш важливим є виконання «пілотних рішень», у яких ЄСПЛ зазначає системні проблеми, що виникають у правовій, фінансовій, інституційній сфері діяльності держави.

Ці проблеми потребують комплексного вирішення насамперед шляхом вдосконалення національного законодавства, наближення його до вимог Конвенції.

Повинна змінюватися на краще і фінансова сфера щодо виконання рішень, адже у правових системах розвинених країн світу право людини на суд посідає одне з найважливіших місць. Коли держава не виконує рішення як ЄСПЛ, так і власних судів, вона ставить під сумнів існування такого права.

Інституційні проблеми вирішуються шляхом створення відповідних реєстрів з прозорою інформацією. Вдалим рішенням є взяття на облік державою невиконаних судових рішень і притягнення до відповідальності суб'єктів владних повноважень, які в цьому винні.

3. Гарною практикою для України стане обмін досвідом з іншими розвиненими країнами, де є високий рівень автоматизації виконавчого провадження.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Конвенція з прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р.: ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#top>.
4. Мігашко В.Є. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток судової практики в Україні // «Молодий вчений». 2019. № 2 (66). С. 184–188.
5. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. Дата оновлення: 25.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
6. Давидчук О. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7591.
7. Кочура О.О. Окремі аспекти виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 32 (1). С. 116–121.
8. Власенко В. Доповідач ПАРЕ: Рішення Європейського суду обов'язкові до виконання. URL: <https://bit.ly/37C4KVm>
9. Корунц У.З. Окремі питання виконання рішень Європейського суду з прав людини // Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 1. С. 49–53.
10. Гончаренко О.А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини // Форум права. 2012. № 4. С. 243–249.
11. Пілотні рішення щодо України: проблема тривалого невиконання рішень національних судів (справи «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України»). URL: https://lhs.net.ua/wp-content/uploads/woocommerce_uploads/2018/06/1_Pilotni-rishennia-shchodo-Ukrainy-problema-tryvalo-ho-nevykonannia-rishennatsionalnykh.pdf.
12. Рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text.
13. Рішення у справі «Бурмич та інші проти України». URL: <https://rm.coe.int/attachment-1-judgment-burmych-gc-46852-13-ukr-translation-/168078eb76>.
14. Протокол N 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
15. Белікова С.О., Белікова А.О. «Пілотні рішення» Європейського суду з прав людини та проблема невиконання рішень національних судів: матеріали I міжнарод. наук.-практ. конф. (13 червня 2018 р., Київ). Київ, 2018. С. 21–24.
16. Тінювий звіт щодо стану виконання Урядом України рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://parlament.org.ua/2018/03/27/tinovyj-zvit-shhodo-stanu-vykonannya-uryadom-ukrayiny-rishennya-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny-u-spravi-burmych-ta-inshi-proty-ukrayiny/>.
17. Ліньова І. Бачення Ради Європи щодо першопричин невиконання судових рішень. URL: <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/lenjova.pdf>.

References

1. Konstytucja Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. # 254k/96-VR. Data onovlennja: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Konvencija z prav ljudyny ta osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 r.: ratyfikovana Zakonom # 475/97-VR vid 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Pro vykonannja rishenj ta zastosuvannja praktyky Jevropejskogho sudu z prav ljudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. # 3477-IV. Data onovlennja: 02.12.2012 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#top>.
4. Mighashko V. Je. Vplyv praktyky Jevropejskogho sudu z prav ljudyny na rozvytok sudovoji praktyky v Ukraini // «Molodyj vchenyj». 2019. # 2 (66). S. 184–188.
5. Pro vykonavche provadzhennja: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. # 1404-VIII. Data onovlennja: 25.09.2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
6. Davydchuk O. Vykonannja rishenj Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7591.
7. Kochura O.O. Okremi aspekty vykonannja Ukrainy rishenj Jevropejskogho sudu z prav ljudyny // Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacionalnogho universytetu. Serija: Pravo. 2015. Vyp. 32 (1). S. 116–121.
8. Vlasenko V. Dopovidach PARJe: Rishennja Jevropejskogho sudu obov'язkovi do vykonannja. URL: <https://bit.ly/37C4KVm>.

9. Koruc U.Z. Okremi pytannja vykonannja rishenj Jevropejskogho sudu z prav ljudyny // Aktualni problemy pravoznastva. 2016. Vyp. 1. S. 49–53.
10. Ghoncharenko O.A. Pravova pryroda «pilotnykh rishenj» Jevropejskogho sudu z prav ljudyny // Forum prava. 2012. #4. S. 243–249.
11. Pilotni rishennja shhodo Ukrainy: problema tryvalogho nevykonannja rishenj nacionalnykh sudiv (spravy “Jurij Mykolajovych Ivanov proty Ukrainy” ta “Burmych ta inshi proty Ukrainy”). URL: https://lhs.net.ua/wp-content/uploads/woocommerce_uploads/2018/06/1_Pilotni-rishennia-shhodo-Ukrainy-problema-tryvaloho-nevykonannia-rishen-natsionalnykh.pdf.
12. Rishennja u spravi “Jurij Mykolajovych Ivanov proty Ukrainy”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text.
13. Rishennja u spravi “Burmych ta inshi proty Ukrainy”. URL: <https://rm.coe.int/attachment-1-judgment-burmych-gc-46852-13-ukr-translation-/168078eb76>.
14. Protokol N 1 do Konvenciji pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 20.03.1952 #1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
15. Belikova S. O., Belikova A. O. “Pilotni rishennja” Jevropejskogho sudu z prav ljudyny ta problema nevykonannja rishenj nacionalnykh sudiv: materialy I mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (13 chervnja 2018 r., Kyjiv). Kyjiv, 2018. S. 21–24.
16. Tinjovyj zvit shhodo stanu vykonannja Urjedom Ukrainy rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. URL: <https://parlament.org.ua/2018/03/27/tinovyj-zvit-shhodo-stanu-vykonannya-uryadom-ukrayiny-rishennya-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny-u-spravi-burmych-ta-inshi-proty-ukrayiny/>.
17. Linjova I. Bachennja Rady Jevropy shhodo pershoprychyn nevykonannja sudovykh rishenj. URL: <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/lenjova.pdf>.

Шуміло Інеса Анатоліївна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного приватного права та порівняльного правознавства
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Шумило Инесса Анатольевна

кандидат юридических наук,
доцент кафедры международного частного права и сравнительного правоведения
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Shumilo Inesa

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor at the Department of
International Private Law and Comparative Law
Yaroslav Mudryi National Law University

Івчук Катерина Іванівна

студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ивчук Екатерина Ивановна

студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Ivchuk Kateryna

Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University

Чернявський Олександр Владиславович

студент
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Чернявский Александр Владиславович

студент
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Cherniavskyi Oleksandr

Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-12-6710

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПОВЕРНЕННЯ
КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У СВІТЛІ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ
МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЗВРАЩЕНИЯ
КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В КОНТЕКСТЕ СУДЕБНОГО ПРЕЦЕДЕНТА
INTERNATIONAL LEGAL PROBLEMS OF RETURN
OF CULTURAL VALUES IN THE CONTEXT OF JUDICIAL CASE**

Анотація. Статтю присвячено проблемі міжнародно-правового регулювання повернення культурних цінностей до країни походження. Автори аналізують етапи становлення інституту захисту культурних цінностей на національному та міжнародному рівнях. Досліджується система міжнародних договорів, що становлять нормативну базу міждержавного

співробітництва у сфері повернення культурних цінностей, роль ООН, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій у створенні ефективних механізмів розв'язання суперечок навколо повернення предметів культурної спадщини. Особливу увагу автори приділяють справі за позовом України до Університету Амстердама про повернення музейних експонатів виставки «Скіфське золото», яка була організована у Нідерландах за договором між українською стороною та музеєм Алларда Пірсона на початку 2014 року. У роботі аналізуються акти міжнародних організацій та національного законодавства України щодо наслідків окупації Кримського півострова Російською Федерацією, детально аналізуються положення договору позики, на підставі якого цінності українських музеїв були вивезені для демонстрації на виставці у Нідерландах. Автори піддають критичному аналізу аргументи кримських музеїв, що знаходяться на непідконтрольній Україні території, щодо наявності у них «права оперативного управління» на вивезені експонати і наводять переконливі докази, що підтверджують право власності України на всі тимчасово вивезені музейні цінності. На підставі проведеного аналізу автори доходять висновку про те, що спільними зусиллями міжнародного співтовариства у XX столітті були розроблені міжнародні стандарти захисту культурних цінностей та ефективні механізми їх повернення законним володільцям. Чинні норми міжнародного публічного права та норми національного законодавства України, обрані в результаті колізійного регулювання, дають підстави стверджувати, що Україна є власницею усіх музейних експонатів, що становили експозицію виставки «Скіфське золото».

Ключові слова: міжнародне право, культурні цінності, повернення до країни походження, незаконне вивезення культурних цінностей, розірвання договору внаслідок зміни обставин.

Аннотация. Стаття посвящена проблеме международно-правового регулирования возвращения культурных ценностей в страну происхождения. Авторы анализируют этапы становления института защиты культурных ценностей на национальном и международном уровнях. Исследуется система международных договоров, составляющих нормативную базу межгосударственного сотрудничества в сфере возвращения культурных ценностей, роль ООН, ЮНЕСКО и других международных организаций в создании эффективных механизмов разрешения споров насчет возвращения предметов культурного наследия. Особое внимание авторы уделяют делу по иску Украины к Университету Амстердама о возвращении музейных экспонатов выставки «Скифское золото», которая была организована в Нидерландах по договору между украинской стороной и музеем Алларда Пирсона в начале 2014 года. В работе анализируются акты международных организаций и национального законодательства Украины о последствиях оккупации Крымского полуострова Российской Федерацией, подробно анализируются положения договора займа, на основании которого ценности украинских музеев были вывезены для демонстрации на выставке в Нидерландах. Авторы подвергают критическому анализу аргументы крымских музеев, находящихся на неподконтрольной Украине территории, о наличии у них «права оперативного управления» на вывезенные экспонаты и приводят убедительные доказательства, подтверждающие право собственности Украины на все временно вывезенные музейные ценности. На основании проведенного анализа авторы приходят к выводу о том, что совместными усилиями международного сообщества в XX веке были разработаны международные стандарты защиты культурных ценностей и эффективные механизмы их возврата законным владельцам. Действующие нормы международного публичного права и нормы национального законодательства Украины, избранные в результате коллизионного регулирования, дают основания утверждать, что Украина является владелицей всех музейных экспонатов, составляли экспозицию выставки «Скифское золото».

Ключевые слова: международное право, культурные ценности, возвращение в страну происхождения, незаконный вывоз культурных ценностей, расторжения договора вследствие изменения обстоятельств.

Summary. The article is devoted to the problem of international legal regulation of returning the cultural assets to the country of origin. The authors analyze the stages of the institution for the protection of cultural values development at the national and international levels. The article examines the system of international treaties that constitute the legislative framework of interstate cooperation in the field of returning cultural assets, the role of the UN, UNESCO and other international organizations in creating effective mechanisms for resolving disputes around returning cultural heritage items. The authors pay special attention to the case of Ukraine's claim to the University of Amsterdam on their turn of museum exhibits of the Scythian Gold exhibition, which was organized in the Netherlands under an agreement between the Ukrainian side and the Allard Pearson Museum in early 2014. The paper analyzes the acts of international organizations and national legislation of Ukraine on the consequences of the occupation of the Crimean Peninsula by the Russian Federation, and analyzes in detail the provisions of the loan agreement, which served as a basis for demonstrating the assets of Ukrainian museums at an exhibition in the Netherlands. The authors critically analyze the arguments of the Crimean museums located on the territory uncontrolled by Ukraine, about having «the right of operational management» for the exported exhibits and provide convincing evidence confirming the ownership of Ukraine for all the temporarily exported museum values. Based on the analysis carried out, the authors come to

the conclusion that the international standards for the protection of cultural assets and effective mechanisms for their return to their rightful owners have been developed by the joint efforts of the international community in the twentieth century. The current provisions of international public law and the national legislation of Ukraine, chosen as a result of conflict of legal regulation, give solid grounds to assert that Ukraine is the rightful owner of all museum assets of the exhibition «Scythian gold».

Key words: international law, cultural values, returns to country of origin, illegal removal of cultural property, termination of a contract due to changed circumstances.

Постановка проблеми. Захист культурної спадщини в Україні набув особливої гостроти внаслідок акту агресії та окупації Російською Федерацією Автономної республіки Крим. Статус Криму, як окупованої території, обумовлює необхідність реалізації Україною комплексу спеціальних заходів, спрямованих на збереження культурних цінностей, які належать нашій державі. Через відсутність можливості здійснення фактичного ефективного контролю над територією півострова виникають ризики втрати низки предметів державної частини Музейного фонду нашої держави. Так, з 2014 року відкритим залишається питання щодо повернення в Україну понад 2 тис. експонатів виставки «Крим — золотий острів у Чорному морі», що демонструвалася в музеї Алларда Пірсона (Нідерланди) з початку лютого 2014 року. Оціночна страхова вартість цієї колекції близько 2 млн. євро. Справа за позовом держави України та чотирьох кримських музеїв до Університету Амстердама (у структуру якого входить музей Алларда Пірсона) дотепер знаходиться на розгляді у Апеляційному суді м. Амстердам. Вирішення даної справи є вкрай важливим і матиме вплив на подальшу судову практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями правового регулювання повернення культурних цінностей приділяли увагу такі науковці як М. Богуславський [1], Т. Курило [2], О. Мельничук [3], В. Максимов [4], О. Опанасенко [5], Д. Коваль [6], К. Бусол [7], С. Кот [8]. У зазначених працях розглядалися питання щодо визначення понять «культурні цінності» та «культурна спадщина», розглядалися механізми повернення незаконно вивезених культурних цінностей, велика увага в літературі також приділялася поверненню культурних цінностей переміщених в ході військових конфліктів. Але проблеми повернення спірних музейних експонатів, що є культурними цінностями, окремо не досліджувалися.

Метою наукової роботи є дослідження сучасних міжнародних правових механізмів повернення культурних цінностей та оцінка правових перспектив повернення спірних музейних експонатів до України.

Виклад основного матеріалу. В історії людства культурні цінності відіграють важливу роль — вони зберігають дух своєї епохи, дозволяють дослідити

зв'язок між поколіннями, по суті є формою існування культури як такої. Збереження культурної спадщини є одним з найголовніших моральних обов'язків людства перед прийдешніми поколіннями, тому сьогодні в межах національних правових систем та на міжнародному рівні сформовано інститут захисту культурних цінностей. Даний правовий інститут, як зазначає Сергій Мяташ, явище досить нове, «... тільки у XIX ст. у США, а згодом і в Європі виникають організовані рухи на захист пам'яток історії і архітектури» [9]. Щодо нашої держави, то за висновками Т. Курило, «початки правової охорони пам'яток старовини і перші значні етапи становлення загалом цілісної системи такої охорони припадають на перебування України у складі Російської імперії». [2, с. 8]. В тій же роботі автор зазначає, що в указах Петра I «є зародки цілої системи правової охорони пам'яток, принаймні багатьох її суттєвих елементів» [2, с. 10]. Складно не погодитися з такою думкою, адже саме в указах Петра I спостерігається формування предмета правового регулювання — визначаються певні правила щодо поводження з історичними пам'ятками. У 1893 році було засновано Львівський історичний музей. До його збірки увійшли нечисленні пам'ятки, що зберігались у міському архіві, різних бюро магістрату, депозити і дари окремих громадян міста [10]. Крім того в 1899 році в Києві створено «Національний художній музей», де уже 1 серпня 1899 р. у 5 залах 1-го поверху музею відкрили археологічну виставку історичних знахідок Вікентія Хвойки [11]. Тобто можна спостерігати процес становлення захисту історичних пам'яток та музейної справи. Якщо коротко характеризувати охорону культурних цінностей у радянський період, можна відзначити створення цілісної нормативної бази у цій сфері, спрямованої насамперед на збереження культурних пам'яток, які були потрібними для забезпечення панування комуністичної ідеології.

Під час Другої Світової війни захист культурних цінностей та їх повернення набули особливого значення, без створення відповідної міжнародно-правової бази та активної співпраці на міжурядовому рівні, розшук та повернення мільйонів експонатів до країн походження були б неможливими [12].

На думку М. М. Богуславського, під міжнародною охороною культурних цінностей варто розуміти су-

купність міжнародно-правових норм, які передбачають співробітництво держав у сфері збереження та використання культурних цінностей [1]. Міжнародний захист культурної спадщини є сферою діяльності низки міжнародних міжурядових та неурядових організацій, серед яких зокрема ЮНЕСКО, Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць (ІКОМОС), Міжнародна рада музеїв (ІКОМ), Міжнародний центр з дослідження, збереження та реставрації культурних цінностей (Римський центр) тощо. Основні принципи міжнародного культурного співробітництва сформульовані ЮНЕСКО в Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва, прийнятій на 14-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 4 листопада 1966 р.

Після Другої Світової війни очевидним постало питання організаційно-правового вдосконалення міжнародного інституту охорони культурних цінностей. Серйозним поштовхом для подальшої кодифікації міжнародних норм у цьому напрямку стало прийняття на міжнародній конференції, проведеній під егідою ЮНЕСКО у Гаазі, Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту від 14 травня 1954 року. Основні положення Конвенції встановлюють вимоги до сторін — учасників збройного конфлікту, зокрема: 1) сторони повинні під час збройних конфліктів вживати необхідні заходи щодо охорони культурних цінностей; 2) воюючі сторони мають захищати власні культурні цінності (наприклад, не піддаючи їх ворожому вогню), утримуватися від націлювання на культурні цінності, крім випадків військової необхідності, та захищати культурні цінності від актів вандалізму та крадіжок [13]. На розвиток конвенційних положень було прийнято перший Протокол до Гаазької конвенції від 14 травня 1954 року та, у 1999 році, — другий Протокол, яким було окреслено більш детальні зобов'язання щодо реалізації положень Конвенції, закріплено міжнародні злочини проти культурних цінностей, поширено захист Конвенції на внутрішні збройні конфлікти та створено комітет, відповідальний за контроль над виконанням договору.

За ініціативою ЮНЕСКО було також прийнято два надзвичайно важливі міжнародно-правові акти в сфері захисту культурних цінностей: Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Париж, 16 листопада 1972 року) та Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (Париж, 14 листопада 1970 року). Крім згаданих актів ЮНЕСКО, визначне місце в регулюванні міжнародних правовідносин захисту культурних цінностей посідає

Конвенція ЮНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей, яка, на жаль, станом на сьогоднішній день так і не ратифікована Україною. В якості локального регулювання на регіональному рівні діють, зокрема, Європейська конвенція про правопорушення, що пов'язані з культурною власністю 1985 року, а також Директива 2014/60/ЄС Європейського парламенту і Ради про повернення предметів культури, незаконно вивезених з території держави-члена від 15 травня 2014 року.

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року встановила зобов'язання держав щодо збереження культурних пам'яток, які мають унікальне значення для історії усього людства, закріпила зміст концепту «культурна спадщина», регламентувала створення Міжурядового комітету з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини та зобов'язала держави до проведення політики популяризації культурних пам'яток на внутрішньодержавному рівні та в порядку міжнародного співробітництва.

Якщо говорити про Паризьку конвенцію про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 року, то вона, на відміну від Гаазької конвенції 1954 року, поширює свою дію на міждержавні правовідносини захисту прав держави-власника культурних цінностей у мирний час. Даний міжнародний документ став результатом майже десятирічного обговорення питання реституції культурного надбання держав як в контексті наслідків Другої Світової війни, так і щодо питань незаконної торгівлі культурними цінностями в умовах сучасності.

Саме проблема сфери застосування положень даної Конвенції і віднайшла своє відображення у справі про «скіфське золото», зокрема в аспекті тлумачення її положень, та прийнятності поширення категорії «незаконне вивезення культурних цінностей» на правовідносини, що склалися.

Події, які пізніше стали приводом до судового розгляду, беруть свій початок у 2013 році, коли між Музеєм Алларда Пірсона (позичальник) з одного боку, та Національним музеєм історії України, кримськими музеями (Національний заповідник «Херсонес Таврійський», Бахчисарайський історико-культурний заповідник, Керченський історико-культурний заповідник, Центральний музей Тавриди), як позикодавцями, з іншого боку, був укладений договір позики колекцій музейних предметів з Києва та Криму для їх експонування на виставці «Крим — золотий острів у Чорному морі» в Амстердамі. Міністерством культури України кримським музеям було надано дозвіл

на позику згаданих культурних цінностей закордон до Музею Алларда Пірсона. Виставку планувалося закінчити 28 травня 2014 року, однак згодом виставку було продовжено за згодою сторін до 31 серпня 2014 року.

У березні 2014 року Верховна Рада Автономної Республіки Крим прийняла рішення про відокремлення Криму від України та приєднання до Російської Федерації. 16 березня 2014 року був проведений референдум, результати якого стали підґрунтям для реалізації Російською Федерацією акту агресії щодо України та анексії півострова. Відомо, що на міжнародному рівні Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України» (A/Res/68/262) АРК було визнано територією України, а проведений референдум протиправним. Країни-члени ЄС на регіональному рівні також визнали анексію Криму протиправною, про що зазначається у Висновках Ради ЄС від 17 березня 2014 року, 23 червня 2014 року, 17 листопада 2014 року, 29 січня 2015 року та Висновках Європейської Ради від 18 грудня 2014 року (237/14).

У листі від 31 березня 2014 року до Музею Алларда Пірсона Міністерство культури України заявило про дострокове повернення кримських скарбів до України у зв'язку з останніми подіями та ситуацією, що склалася на півострові. Згодом, Міністерством культури України було видано Наказ від 13 травня 2014 р. *«Про передачу музейних предметів Національному музею історії України» № 292, яким було вилучено управління музейними предметами з компетенції кримських музеїв та визначено Національний музей історії України розпорядником музейних предметів, що підлягають поверненню* [14]. Копію даного наказу Міністерство згодом надало для обґрунтування своїх претензій на скіфське золото у наступних листах до Музею Алларда Пірсона.

На противагу позиції України, кримські музеї також висунули свої претензії щодо «скіфського золота», посилаючись на положення договору позики, згідно з яким, після закінчення терміну тимчасового зберігання з метою демонстрації, експонати повинні бути повернені позичальником безпосередньо до музеїв.

За результатами проведення зустрічей за участю представників Музею Алларда Пірсона, держави Україна та музеїв Криму, так і не було досягнуто згоди щодо того, куди має бути повернуті експонати — до Києва в *Національний музей історії України* чи безпосередньо до кримських музеїв на анексований півострів. З метою запобігання ризику виконання зобов'язання неналежному кредиторові за договором, Музей Алларда Пірсона на підставі ст. 527 Цивільного кодексу України та відповідних

положень законодавства Королівства Нідерланди зупинив виконання зобов'язання до моменту надання доказів щодо належного кредитора.

У листопаді 2014 року представники кримських музеїв звернулися до суду Амстердаму з колективним позовом до музею Алларда Пірсона. Згодом, до спору приєдналась і держава Україна. В обґрунтування своїх вимог держава посилялась на належність кримських скарбів до державної частини Музейного фонду. Відповідно, колекція музейних експонатів, яка після незаконної анексії Криму перейшла в тимчасове розпорядження Національного музею історії України, є державною власністю. Крім цього, на думку держави, кримські скарби також є культурними об'єктами у значенні Конвенції про засоби заборони та запобігання незаконному ввозу, вивезенню або передачі права власності на культурні цінності, укладеної в Парижі 14 листопада 1970 р., а тому, внаслідок закінчення строку дії дозволу на їх вивезення, мають бути повернуті на материкову частину суверенної України. Представники кримських музеїв в свою чергу наголошували на необхідності збереження територіального зв'язку археологічних цінностей з місцем їх знаходження. Окрім цього, музеї посилялись на право оперативного управління колекцією, яке, на їхню думку, не припинило свою дію, а політичний статус АРК після входження до складу РФ не вплинув на чинність положення договору, відповідно до якого експонати мають бути повернені кримським музеям.

За результатами розгляду справи у першій інстанції суд Амстердаму постановив, що музей Алларда Пірсона повинен передати експоновані там предмети у 2014 році (кримські скарби) державі Україна. Кримські скарби належать до спадщини України та вважаються незаконно вивезеними для цілей Конвенції ЮНЕСКО 1970 р. [15]. Судове рішення було оскаржено кримськими судами до апеляційного суду, який за результатами розгляду скарги ухвалив «проміжне рішення», яким зобов'язав сторін надати додаткову інформацію. При цьому, апеляційний суд відійшов від позиції першої інстанції та зазначив на недоцільності застосування положень Конвенції ЮНЕСКО 1970 р., нідерландського закону щодо захисту культурної спадщини та положень українського законодавства. На думку суду, культурні цінності не можна вважати «незаконно вивезеними», вони були надані законно відповідно до умов договору та дозволу Міністерства культури України до анексії півострова, а саме їх перебування на зберіганні в музеї Алларда Пірсона після закінчення строку дії дозволу не можна вважати «незаконним вивезенням» [16].

На нашу думку, спірна ситуація та неоднозначність позиції суду обумовлюється проблемою співвідношення сфери приватного та публічного (позиція кримських музеїв щодо застосування окремих положень договору позики та захисту власного права оперативного управління проти позиції України щодо захисту своєї культурної спадщини та права державної власності на скіфські скарби), а також розбіжностями в розумінні судами суті «незаконного вивезення культурних цінностей» згідно Конвенції 1970 року. Аналіз міжнародно-правових актів, вітчизняного законодавства та доктринальних положень праць вітчизняних та зарубіжних науковців дозволяє зробити висновок про наявність переконливих юридично обґрунтованих аргументів на користь позиції нашої держави.

По-перше, відповідно до Постанови КМУ «Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України» від 2 лютого 2000 року № 209 Національний заповідник «Херсонес Таврійський», Бахчисарайський історико-культурний заповідник, Керченський історико-культурний заповідник та Центральний музей Тавриди входять до переліку музеїв, що здійснюють управління предметами, що є державною власністю [17]. Відповідно до положень ст. 15, 15² Закону України «Про музеї та музейну справу» у разі передачі майнових комплексів музеїв з державної у комунальну власність музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання залишаються у державній власності і належать до державної частини Музейного фонду України. Музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання державної частини Музейного фонду України закріплюються за музеями на праві оперативного управління [18]. Право оперативного управління (яке, до речі, є категорією невідомою для національного права європейських держав, у тому числі і Нідерландів) є вторинним, похідним від права власності. Дане право є засобом реалізації права власності і саме по собі окремо існувати не може. Тому посилення кримських музеїв на наявність у них права оперативного управління на культурні цінності як на таке, що переважає над правом «голого» власника, є недоцільним з огляду на його правову природу. Окрім цього, у зв'язку з неможливістю здійснення органами державної влади України контролю за культурними цінностями на території окупованого Криму право управління кримських музеїв було припинено та тимчасово передано Національному музею історії України відповідно до Наказу Міністерства культури України від 13 травня 2014 року № 292 [14]. На підставі аналізу згаданого вище законодавства не

виникає сумнівів щодо наявності права власності України на «скіфське золото».

По-друге, на нашу думку, «скіфське золото» можна вважати «незаконно вивезеною культурною цінністю» в розумінні положень міжнародного права. Міжнародні акти не надають чіткого універсального визначення «незаконного вивезення культурних цінностей». У Конвенції ЮНЕСКО від 1970 року «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності», а саме в статті 3, вказано, що: «Вважаються незаконними ввезення, вивезення та передача права власності на культурні цінності, вчинені в порушення правил, прийнятих державами-учасницями відповідно до цієї Конвенції» [19]. Відповідно до п. 2 ст. 5 Конвенції ЮНІДРУА 1995 року: «культурна цінність, тимчасово вивезена з території держави-позивача, особливо в цілях виставки, дослідження або реставрації, в силу дозволу, виданого відповідно до його права, яке регламентує вивезення культурних цінностей із захисту його культурного надбання, і яка не була повернута відповідно з умовами цього дозволу, вважається незаконно вивезеною» [20]. Окрім цього, у Директиві Європейського Союзу «Про повернення об'єктів культури, незаконно вивезених з території держави-члена (Директива 2014/60 / ЄС)» у статті 2 наводяться такі визначення незаконно вивезених культурних цінностей: «незаконно вивезені з території держави-члена» означає: (а) вивезені з території держави-члена з порушенням її правил захисту національних цінностей або з порушенням Регламенту (ЄС) № 116/2009; або (b) не повернуті після завершення періоду законного тимчасового вивезення або з будь-яким порушенням іншої умови, що регулює таке тимчасове вивезення» [21]. Варто зазначити, що положення вказаних міжнародних договорів були інтегровані в Закон про культурну спадщину Королівства Нідерланди, який був застосований судом Амстердаму до відносин, що склалися.

На національному рівні Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «незаконно вивезені культурні цінності» визначено як «культурні цінності, вивезені з території України з порушенням законодавства України та міжнародно-правових норм, не повернуті після закінчення обумовленого угодою терміну тимчасового вивезення або за наявності будь-яких розбіжностей з умовами, які регулюють таке тимчасове вивезення» [22]. Також в законі згадується поняття «тимчасового вивезення культурних цінностей». Тому можна зробити висновок, що український законодавець виокремлює два види незаконного вивезення — «назавжди» та «тимчасове». Щодо поняття

«повернення культурних цінностей» в українському законодавстві, то стаття ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», закріплює це як «сукупність дій, пов'язаних із ввезенням на територію України чи вивезенням із території України на території інших держав культурних цінностей відповідно до позовів і звернень України, інших держав, їх уповноважених органів, рішень судів України або іноземних держав» [16].

Аналіз наведених міжнародно-правових та національних норм дозволяє зробити висновок, що перебування «скіфського золота» в музеї Алларда Пірсона після закінчення терміну дії дозволу на їх тимчасове вивезення на виставку є «незаконним вивезенням». Розірвання договору позики музейних предметів та відповідно лист-повідомлення Міністерства культури України про дострокове повернення експонатів були обумовлені, відповідно до положень статті 652 Цивільного кодексу України, суттєвою зміною обставин, яку сторони не могли врахувати при укладенні угоди. Зокрема, на момент укладення договору сторони не могли передбачити, що Крим буде анексований Російською Федерацією і що, як наслідок, Україна буде змушена тимчасово вилучити експонати з оперативного управління кримських музеїв.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Активні зусилля міжнародного співтовариства щодо правового забезпечення інституту захисту культурних цінностей втілювались у прийнятті низки міжнародно-правових договорів, положення яких встановлюють обов'язки держав-учасниць щодо захисту культурної спадщини людства, а також регламентують створення міжнародних установ, відповідальних за реалізацію їх приписів. Однак різноманіття правовідносин в сфері розпорядження культурними цінностями, їх розвиток під впливом певних політичних та економічних процесів обумовлюють виникнення проблемних ситуацій в розумінні та застосуванні положень міжнародно-правових договорів. У цьому контексті справа про «скіфське золото» є безпрецедентною ситуацією у судовій практиці, з чим і пов'язаний її тривалий розгляд у судах Амстердаму. Питання щодо того, куди повинні повернутись кримські скарби, до сих пір не вирішено судами. На нашу думку, приписи міжнародних норм та національне законодавство дають чітке уявлення про те, що скіфське золото має бути повернуто та знаходитись на території материкової України до повернення Кримського півострова під контроль державної влади.

Література

1. Богуславский М. М. Международная охрана культурных ценностей: монография. Москва, 1979. 192 с.
2. Курило Т. В. Правова охорона культурної спадщини України: монографія. Львів, 2014. 152 с.
3. Мельничук О. І. Статус Всесвітньої природної та культурної спадщини людства в міжнародному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. юрид. н.: 07.00.11 / О. І. Мельничук; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2006.
4. Максимов, С. Регулювання оцінки культурних цінностей / Степан Максимов // Наукова атрибуція творів мистецтва, експертиза та оцінка культурних цінностей: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 24–25 жовт. 2019 р. Київ: НАКККІМ; Асоціація мистецтвознавців, експертів, оцінювачів та реставраторів, 2019. С. 89–90.
5. Опанасенко О. І. Проблема повернення культурних цінностей (Україна — Німеччина) // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2008. Вип. 42. С. 221–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2008_42_27
6. Коваль Д. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2014. 22 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2136/КовальД-митроОлександрович.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Бусол К. Ефективність механізму захисту культурних цінностей за Гаазькою конвенцією 1954 р. та двома протоколами до неї // Актуальні проблеми політики, 2014. № 51. С. 134–140.
8. Кот С. Участь України у міжнародному культурному співробітництві щодо запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей та їх поверненню до країн походження // Україна XX століття: культура, ідеологія, політика, 2014. Вип. 19. С. 214–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_16.
9. Матяш С. Людина в місті: Соціологічні нариси. Київ, 1992. 223 с.
10. Чайковський Б. М. Львівський історичний музей // Енциклопедія сучасної України, 2003–2019. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=59641
11. Рязанова Т. К., Федорова Л. Д. Національний художній музей України в Києві. Енциклопедія історії України. у 10 т. / ред. рада: В. А. Смолій (гол.) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 7. С. 330.

12. Акуленко В.І. Юнак Н.Ш. Гуманізм і варварство: Про врятування культурних цінностей у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років. Київ, 1987. 48 с.
13. Про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту: Конвенція від 14 травня 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text
14. Про передачу музейних предметів Національному музею історії України: Наказ Міністерства культури України від 13 травня 2014 р. № 292. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN001805.html
15. Рішення суду м. Амстердам від 14 грудня 2016 року. ECLI: NL: RBAMS:2016:8264, Rechtbank Amsterdam, HA ZA 14–1179. URL: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBAMS:2016:8264>
16. Рішення Апеляційного суду м. Амстердам від 16 липня 2019 р. ECLI: NL: GHAMS: 2019: 2427, Gerechtshof Amsterdam 200.212.377 / 01ю URL: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHAMS:2019:2427>
17. Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України: Постанова КМУ від 2 лютого 2000 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2000-%D0%BF>
18. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>
19. Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності: Конвенція. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_186
20. Про викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей: Конвенція від 24 червня 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text
21. Про повернення об'єктів культури, незаконно вивезених з території держави-члена: Директива 2014/60 // ЄС від 15 травня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-14#Text
22. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. № 1068-XIV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>

References

1. Boghuslavskiy M. M. Mezhdunarodnaja okhrana kulturnykh cennostej: monografija. Moskva, 1979. 192 s.
2. Kurylo T. V. Pravova okhrona kulturnoji spadshhyny Ukrainy: monografija. Ljviv, 2014. 152 s.
3. Melnychuk O. I. Status Vsesvitnoji pryrodnoji ta kulturnoji spadshhyny ljudstva v mizhnarodnomu pravi: avtoref. dys. na здобuttja nauk. stupenja k. juryd. n.: 07.00.11 / O. I. Melnychuk; NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koreckogho. K., 2006.
4. Maksymov, S. Reghuljuvannja ocinky kulturnykh cinnostej / Stepan Maksymov // Naukova atribucija tvoriv mystectva, ekspertiza ta ocinka kulturnykh cinnostej: materialy nauk.-prakt. konf., m. Kyjiv, 24–25 zhovt. 2019 r. Kyjiv: NAKKKiM; Asociacija mystectvoznanciv, ekspertiv, ocinjuvachiv ta restavtoriv, 2019. S. 89–90.
5. Opanasenko O. I. Problema povernennja kulturnykh cinnostej (Ukraina — Nimechchyna) // Naukovi zapysky [Institutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy]. 2008. Vyp. 42. S. 221–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2008_42_27
6. Kovalj D. Mizhnarodno-pravovij zakhyst kulturnykh cinnostej u зв'язku zi zbrojnym konfliktom: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.11. Odesa, 2014. 22 s. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2136/KovaljDmytroOleksandrovych.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Busol K. Efektyvnistj mekhanizmu zakhystu kulturnykh cinnostej za Ghaazjkoju konvencijeju 1954 r. ta dvoma protokolamy do nej // Aktualni problemy polityky, 2014. # 51. S. 134–140.
8. Kot S. Uchastj Ukrainy u mizhnarodnomu kulturnomu spivrobitnyctvi shhodo zapobighannja nezakonnomu vyvezennju kulturnykh cinnostej ta jikh povernennju do krajn pokhodzhennja // Ukraina XX stolittja: kulturna, ideologhija, polityka, 2014. Vyp. 19. S. 214–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_16.
9. Matjash S. Ljudyna v misti: Sociologhichni narysy. Kyjiv, 1992. 223 s.
10. Chajkovskij B. M. Ljvivskij istorychnyj muzej // Encyklopedija suchasnoji Ukrainy, 2003–2019. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=59641
11. Rjazanova T. K., Fedorova L. D. Nacionalnij khudozhnij muzej Ukrainy v Kyjevi. Encyklopedija istoriji Ukrainy. u 10 t. / red. rada: V. A. Smolij (ghol.) ta in.; In-t istoriji Ukrainy NAN Ukrainy. Kyjiv: Nauk. dumka, 2010. T. 7. S. 330.
12. Akulenko V. I. Junak N. Sh. Ghumanizm i varvarstvo: Pro vryatuvannja kulturnykh cinnostej u period Velykoji Vitchyznjanoji viny 1941–1945 rokiv. Kyjiv, 1987. 48 s.
13. Pro zakhyst kulturnykh cinnostej u razi zbrojnogho konfliktu: Konvencija vid 14 travnja 1954 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text

14. Pro peredachu muzejnykh predmetiv Nacionaljnomu muzeju istoriji Ukrajinjy: Nakaz Ministerstva kuljтуры Ukrajinjy vid 13 travnja 2014 r. # 292. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN001805.html
15. Rishennja sudu m. Amsterdam vid 14 ghrudnja 2016 roku. ECLI: NL: RBAMS:2016:8264, Rechtbank Amsterdam, HA ZA 14–1179. URL: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBAMS:2016:8264>
16. Rishennja Apeljacijnogho sudu m. Amsterdam vid 16 lypnja 2019 r. ECLI: NL: GHAMS: 2019: 2427, Gerechtsh of Amsterdam 200.212.377 / 01ju URL: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHAMS:2019:2427>
17. Pro zatverdzhennja pereleiku muzejiv, v jakykh zberighajutjsja muzejni kolekciji ta muzejni predmety, shho je derzhavnoju vlasnistju i nalezhatj do derzhavnoji chastyny Muzejnogho fondu Ukrajinjy: Postanova KМУ vid 2 ljutogho 2000 r. # 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2000-%D0%BF>
18. Pro muzeji ta muzejnu spravu: Zakon Ukrajinjy vid 29 chervnja 1995 r. # 249/95-VR // Verkhovna Rada Ukrajinjy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>
19. Pro zakhody, sprjamovani na zaboronu ta zapobighannja nezakonnomu vvezennju, vyvezennju ta peredachi prava vlasnosti na kuljturni cinnosti: Konvencija. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_186
20. Pro vykradenykh abo nezakonno vyvezenykh kuljturnykh cinnostej: Konvencija vid 24 chervnja 1995 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text
21. Pro povernennja ob'ektiv kuljтуры, nezakonno vyvezenykh z terytoriji derzhavy-chlena: Dyrektyva 2014/60 // JeS vid 15 travnja 2014 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-14#Text
22. Pro vyvezennja, vvezennja ta povernennja kuljturnykh cinnostej: Zakon Ukrajinjy vid 21.09.1999 r. # 1068-XIV // Verkhovna Rada Ukrajinjy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>

РЕЦЕНЗІЯ
НА НАУКОВУ СТАТТЮ ШВАРЦЕВОЇ М. І.,
ПЛОТНІКОВОЇ А. Д., ДУБИНИ К. В.
«ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ»

Представлена наукова стаття присвячена глибокому аналізу проблем, пов'язаних із виконанням рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в Україні і не досконалості механізмів їх імплементації.

Авторами всебічно проаналізовано міжнародні акти (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Протоколи № 1 та № 14) та національне законодавство (закони України, урядові постанови), що регулюють відповідну сферу, та досліджено чинники, які перешкоджають належному виконанню рішень ЄСПЛ.

Важливим елементом внеску у науковій праці є розгляд прецедентної практики ЄСПЛ, зокрема справ: «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України», які демонструють наявність системних структурних недоліків правової системи України. В рішеннях по даних справах, досліджується зміст та реакція держави, із зазначенням неефективності вжитих заходів, правових реформ та фінансових механізмів.

Наукова робота є цінним джерелом для правників, науковців, державних службовців, а також усіх, хто цікавиться проблематикою захисту прав людини та міжнародно-правовими зобов'язаннями України і заслуговує на високу оцінку.

Дата: 12.11.2020

Рецензент:

Головний юридичний консультант всеукраїнської організації
«Передові Правові Ініціативи», член Американської асоціації
Міжнародного права

Д. В. Гончар

Голова Всеукраїнської організації
«Передові Правові Ініціативи»

Р. В. Редько

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 12(34)

1 том

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2020

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38(044) 222 58 89

Контактний телефон: +38(067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.12.2020. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 12,09. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів

видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.